

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2020 г.

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2020 г.

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

Българският хелзинкски комитет е независима неправителствена организация за защита на правата на човека. Създаден е на 14 юли 1992 г.

Настоящият доклад е изготвен в резултат на мониторингова дейност на БХК по проекти, изпълнявани с подкрепата на Фондация „Оук“, Фондации „Отворено общество“, Върховния комисариат на ООН за бежанците, Европейския съюз и Фонд Активни граждани България.

Правата на човека в България през 2020 г.

(CC-BY-NC) Публикацията може да бъде цитирана и адаптирана свободно с некомерсиална цел с изричното позоваване на източника.

Автори

Агела Качаунова, Ангелина Генова, Антоанета Ненкова, Босилена Мелтева, Диана Драгиева, Дияна Ангелова, Ивета Савова, Илиана Савова, Красимир Кънев, Надежда Цекулова, Радослав Стоянов, Рилка Гергичанова, Славка Кукова, Станимир Петров

Коректор

Павлина Върбанова

Графично оформление

Надежда Дренска и Радослав Стоянов

Издава

Български хелзинкски комитет

ул. „Върбица“ № 7, ет. 4

1504 София

България

тел.: 02 943 4876

www.bghelsinki.org

ISSN 2367-6922

СЪДЪРЖАНИЕ

Използвани съкращения.	6
1 Политическо развитие в България през 2020 г.	8
2 Сътрудничество с международните и местните организации за защита на правата на човека	11
3 Право на живот, защита от изтезания, нечовешко и унижително отнасяне	18
4 Право на лична свобода и сигурност	36
5 Независимост на съдебната власт и справедлив процес.	44
6 Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията	57
7 Свобода на съвестта и религията	66
8 Свобода на изразяване	73
9 Свобода на сдружаване и на мирно събрание.	85
10 Условия в местата за лишаване от свобода.	97
11 Защита от дискриминация	106
12 Право на убежище и международна закрила	114
13 Право на здраве	124
14 Права на жените	137
15 Правата на хората с психични разстройства	148
16 Права на децата в институциите	160
17 Права на ЛГБТИ хората.	170

Използвани съкращения

АВ	Агенция по вписванията
АЕЖ – България	Асоциацията на европейските журналисти – България
АКФ	Фондация „Антикорупционен фонд“
АПК	Административнопроцесуален кодекс
АСБ	Административен съд – Благоевград
АСП	Агенция за социално подпомагане
АССТ	Административен съд София-град
БНР	Българско национално радио
БНТ	Българска национална телевизия
БФС	Български футболен съюз
БХК	Български хелзинкски комитет
ВАС	Върховен административен съд
ВКС	Върховен касационен съд
ВМРО – БНД	Вътрешна македонска революционна организация – Българско национално движение
ВСС	Висш съдебен съвет
ГДИН	Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“
ГСЗОЧП	Гражданско сдружение за защита на основни човешки права
ДАБ	Държавна агенция за бежанците
ДВНМН	Дом за временно настаняване за малолетни и непълнолетни
ДАНС	Държавна агенция за национална сигурност
ДМСГД	Дом за медико-социални грижи за деца
ЕК	Европейска комисия
ЕКПЧ	Европейска конвенция за правата на човека
ЕП	Европейски парламент
ЕС	Европейски съюз
ЕСПЧ	Европейски съд по правата на човека
ЗДОИ	Закон за достъп до обществена информация
ЗЗД	Закон за задълженията и договорите
ЗЗДискр	Закон за защита от дискриминация
ЗЗЛЗВНП	Закон за защита на лица, застрашени във връзка с наказателно производство
ЗИНЗС	Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража
ЗНЗ	Закон за насърчаване на заетостта
ЗО	Затворническо общежитие
ЗОДОВ	Закон за отговорността на държавата и общините за вреди
ЗСУ	Закон за социалните услуги
ЗУБ	Закон за убежището и бежанците

ЗЮЛНЦ	Закон за юридическите лица с нестопанска цел
КЗД	Комисия за защита от дискриминация
КЗК	Комисия за защита на конкуренцията
КПДОЖ	Комитет за премахване на дискриминацията по отношение на жените
КПИ	Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията, нечовешкото и унижително отнасяне и наказание
КПКОНПИ	Комисия за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество
КПХУ	Конвенция на ООН за правата на хората с увреждания
КС	Конституционен съд
ЛГБТИ	Лесбийки, гей мъже, бисексуални, трансгендър и интерсекс хора
МВР	Министерство на вътрешните работи
МЗ	Министерство на здравеопазването
МТСП	Министерство на труда и социалната политика
НБКСРС	Национално бюро за контрол на специалните разузнавателни средства
НЗОК	Национална здравноосигурителна каса
НК	Наказателен кодекс
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
НПО	Неправителствена организация
НС	Народно събрание
НСИ	Национален статистически институт
НСО	Национална служба за охрана
НФСБ	Национален фронт за спасение на България
ОСБ	Окръжен съд – Благоевград
ПП ГЕРБ	Политическа партия „Граждани за европейско развитие на България“
ППЗСУ	Правилник за прилагането на Закона за социалните услуги
РЗИ	Регионална здравна инспекция
САС	Софийски апелативен съд
СГС	Софийски градски съд
СДВНЧ	Специален дом за временно настаняване на чужденци
СДВР	Столична дирекция на вътрешните работи
СЕ	Съвет на Европа
СЕМ	Съвет за електронни медии
СЕС	Съд на Европейския съюз
СРС	специални разузнавателни средства
ССБ	Съюз на съдиите в България
УБДХ	Указ за борба с дребното хулиганство
ЦНСТ	Център за настаняване от семеен тип
RSF	Репортери без граници

1

Политическо развитие в България през 2020 г.

2020-а бе година на сериозни предизвикателства към правата на човека в България. През цялата година България бе управлявана от коалиционно правителство на проевропейската ясноцентристка Политическа партия „Граждани за европейско развитие на България“ (ПП ГЕРБ) и „Обединени патриоти“, сформирано след парламентарните избори през март 2017 г. През годината „Обединени патриоти“ останаха коалиция от само две крайнонационалистически партии от неототалитарен тип: Вътрешната македонска революционна организация – Българско национално движение (ВМРО – БНД) и Националния фронт за спасение на България (НФСБ). През 2019 г. третата подобна партия – „Атака“, бе изключена от „Обединени патриоти“.

Присъствието на ултранационалистически формации в държавното управление оказва негативно влияние върху положението на малцинствата и върху правата на човека в България. Високопоставени политици се ангажираха периодично с дискрими-

национни подстрекателства, чийто обект станаха ромите, македонците, ЛГБТИ хората, хората с увреждания, както и неправителствените организации, които се застъпваха за техните права. Правораздавателните органи останаха пасивни към подстрекателствата. Главният прокурор, избран на тази длъжност през 2019 г. заради тесните си връзки с управляващите, не само че не изигра никаква роля в борбата с многобройните и разнообразни нарушения на правата на човека през 2020 г., но с редица свои действия, както и с тези на подчинената му институция допринесе активно за тези нарушения. Той остана бездееен и пред лицето на широко разпространената корупция по високите етажи на властта, която продължи да прониква в държавното управление.

2020 година мина под знака на глобалната епидемия от COVID-19. Първоначалните реакции на българските власти бяха белязани с паника, а в първите месеци след началото на епидемията много от техните действия целяха основно насаждане на страх.

На 13 март правителството обяви извънредно положение¹. Чрез приетите в резултат от това мерки, както и с ограниченията, наложени след неговото прекратяване, бяха засегнати правата на стотици хиляди български граждани. Те включваха правото на лична свобода и сигурност, правото на личен и семеен живот, правото на мирно събрание, свободата на изразяване, правото на придвижване, правото на труд и образование, както и правото на здраве. В редица случаи властите използваха противоепидемичните ограничения, за да задушат критични политически и граждански изяви срещу техни политици. Противоепидемичните мерки предизвикаха дисфункции в работата на съдебната система, особено в първите месеци след тяхното налагане. Това лиши българските граждани от ефективни вътрешноправни средства за защита срещу нарушенията на техните права.

Противоепидемичните мерки засегнаха непропорционално уязвимите членове на българското общество. Затруднени бяха свикванията и другите контакти със семействата в затворите. Много от здравните и социалните институции останаха трайно затворени за всякакви посещения през целия период след март 2020 г. Властите не предприеха никакви мерки, за да

¹ Закон за мерките и действията по време на извънредното положение, обявено с решение на Народното събрание от 13 март 2020 г. (обн. ДВ, бр. 28 от 24.03.2020 г.).

компенсират социалната изолация на настанените в тях. Напротив, в много случаи те се презастраховаха и не допускаха контакти с потребителите дори когато те бяха видимо безопасни. В първите месеци след налагането на ограничителните мерки бяха наложени блокади на много ромски квартали. Такива бяха случаите в София, Казанлък, Нова Загора, Сливен, Ямбол, Пещера, Кюстендил, Перушица, Брестовица. Придвижването извън тях бе или изцяло, или частично ограничено. Още в средата на март депутати от ВМРО – БНД заявиха, че трябва да се въведат спешни мерки по отношение на ромските квартали и те да се затворят². В някои градове, например Казанлък, ромските квартали бяха блокирани за дълъг период от време, без в тях да са установени случаи на заразени хора.

След 9 юли за няколко месеца стотици хиляди хора демонстрираха срещу правителството и главния прокурор в София и в други градове на България. Протести от български граждани се проведоха и в няколко града в чужбина. Протестиращите

² Дъжамбазки от ВМРО: Затворете гетата навсякъде, 24 часа, 18.03.2020 г., достъпна на: <https://www.24chasa.bg/novini/article/8320602>; Редица общини поставиха ромски квартали под блокада заради коронавируса, mediapool.bg, 19.03.2020 г., достъпна на: <https://www.mediapool.bg/reditsa-obshtini-postaviha-romskikvartali-pod-blokada-zaradi-koronavirusa-obnovena-news304842.html>.

издигнаха лозунги срещу корупцията на властите, беззаконието, селективното правоприлагане и ограниченията на свободата на изразяване. Те поискаха оставката на министър-председателя Борисов и на главния прокурор Гешев. Властите и приближените им медии организираха серия от активни очернящи кампании срещу протестиращите, целящи да ги представят като платени от олигарси, защитници на криминални елементи и подстрекавани от някои партии за прокарване на политическите им интереси. Тон на подобни нападки дадоха с редица изявления и представители на прокуратурата, включително главният прокурор Гешев и неговата говорителка. Прокуратурата разпространи в нарушение на закона подслушани

разговори с политици, журналисти и бизнесмени, с които целеше да внуши, че протестите са инспирирани и платени от олигарси³. На няколко пъти протестиращи и полиция влязоха във физически сблъсъци, при което от страна на полицията бе употребена непропорционална сила⁴.

³ Прокуратурата отново огласи СРС-та: Васил Божков обсъжда партията си и протестите с журналист и политик, *svobodnaevropa.bg*, 14.07.2020 г., достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30725640.html>.

⁴ Вж. по-долу Глава 3. Право на живот, защита от изтезания, нечовешко и унижително отнасяне.

2 Сътрудничество с международните и местните организации за защита на правата на човека

Сътрудничеството на българските власти с международните и местните организации за защита на правата на човека през 2020 г. се влоши. България продължи да не изпълнява ключови решения на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) и във връзка с това Комитетът на министрите на Съвета на Европа (СЕ) прие няколко междинни резолюции по български дела. През годината няколко органа на ООН формулираха препоръки към България, които не бяха последвани от никакви законодателни и други мерки. През август Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията, нечовешкото и унижително отношение и наказание (КПИ) посети няколко психиатрични институции и впоследствие публикува доклад с шокиращи наблюдения. През октомври Европейският парламент (ЕП) прие резолюция за принципите на правовата държава и основните права в България, която бе посрещната изключително враждебно от управляващите. Неправителствените организации за правата на човека продължиха да бъдат заклеймявани като „антибългарски“ и „чужди“ елементи

от проправителствени политици и медии. Както и в предходни години, участието на „Обединени патриоти“ в държавното управление отвори широко поле за разпространение, в това число чрез основни медии, на неототалитарна националистическа, консервативна, антиевропейска и прокремълска пропаганда, която често се подкрепяше и от опозиционни партии.

България продължи да не изпълнява ключови решения на ЕСПЧ. Към началото на декември 2020 г. броят на неизпълнените решения на ЕСПЧ бе 165, приблизително същият като през декември 2019 г., когато той бе 169. Делата, засягащи сериозни структурни проблеми с правата на човека в България, продължиха да бъдат под усилено наблюдение. Сред последните са дела, засягащи случаи на смърт в резултат от свръхупотреба на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи (групата дела Великова срещу България); липсата на механизъм за независимо разследване на действията на главния прокурор (Колеви срещу България); нечовешките и унижителни условия в местата за лишаване от свобода (групата дела Кехайов срещу България); липсата на гаранции срещу произволно настаняване в домове за лица с психични разстройства (групата дела Станев срещу България); експулсирането на чужденци поради заплахата за националната сигурност (групата дела С.Г. и други срещу България); произволното подслушване от правоохранителните органи (групата дела Асоциация за европейска интеграция и права на човека и Екимджиев срещу България); насилствените евакуации от незаконни постройки, които са единствени жилища на обитателите им (групата дела Йорданова и други срещу България); отказите от регистрация на граждански сдружения на македонци (групата дела ОМО „Илинден“ и други срещу България); както и забраната за гласуване на ефективно лишени от свобода (Кулински и Събев срещу България). Горните дела и няколко други подобни разкриват нарушения в почти целия спектър от права, гарантирани от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ). През 2020 г. не бе прекратено усиленото наблюдение по нито едно от тях. Нещо повече, за

периода декември 2019 – декември 2020 г. във връзка със системно неизпълнение на решения на ЕСПЧ от България Комитетът на министрите на СЕ прие четири междинни резолюции: през декември 2019 г. по групата дела С.З. и Колеви срещу България; през октомври 2020 г. по групата дела ОМО „Илинген“ и други срещу България; през октомври 2020 г. по групата дела Великова срещу България и през декември 2020 г. по групата дела Йорданова и други срещу България.

Четирите междинни резолюции срещу България в рамките на една година са без прецедент в периода на демократичния преход. За 27 години, от 1992 г. до 2019 г., Комитетът на министрите е приел само две междинни резолюции срещу България за неизпълнение на решения на ЕСПЧ.

През февруари Комитетът за премахване на дискриминацията по отношение на жените (КПДОЖ), орган, установен с Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените, разгледа осмия периодичен доклад на България и формулира своите препоръки. Те идват след решението на Конституционния съд (КС) от 2018 г., с което Истанбулската конвенция бе обявена за противоконституционна. Това само по себе си предизвика загрижеността на КПДОЖ. Ето защо една от първите му препоръки е за продължаващо хармонизиране на българското законодателство със стандартите на Обща препоръка № 35 на КПДОЖ и за ратифициране на Истанбулската конвенция. Комитетът също така изисква признаването на законодателно ниво на всички форми на джендърно⁵ базирано насилие за престъпления от общ характер и наказване на извършителите с наказания, които съответстват на тежестта на престъпленията⁶. През 2020 г. не бяха предприети никакви стъпки за съобразяване с тези препоръки. Отношението както на управляващите, така и на опозиционните партии към ратифицирането на Истанбулската конвенция остана крайно враждебно. Голяма част от основните медии в България продължиха да разпространяват лъжи и дезинформация за нейното съдържание, съчетавайки ги с хомофобски и трансфобски внушения.

⁵ Съгласно Обща препоръка № 28 от 2010 г. на КПДОЖ, § 5, „[т]ерминът „джендър“ се отнася към социално конструирани идентичности, атрибути и роли на жените и мъжете, към социалното и културното значение, което обществото придава на [биологичните различия, наричани „пол“], което води до йерархични взаимоотношения между мъжете и жените и до разпределение на власт и права в полза на мъжете и в ущърб на жените. На такова социално позициониране на жените и мъжете влияят политически, икономически, културни, социални, религиозни, идеологически и екологични фактори, а възможностите за неговата промяна се намират също в културата, обществото и общността“; достъпна на: <https://undocs.org/CEDAW/C/GC/28>.

⁶ Вж. по-подробно за препоръките на КПДОЖ по-долу в Глава 14. Права на жените.

През април 2020 г. Мог де Бор-Букикио, специален докладчик на ООН по въпросите на продажбата и сексуалната експлоатация на деца, представи своя доклад за България пред Съвета на ООН по правата на човека. В него са формулирани редица препоръки, свързани със защита на уязвими деца от сексуална експлоатация⁷. До края на годината не бяха предприети никакви мерки във връзка с препоръките на специалния докладчик.

През май 2020 г. Дубравка Шимонович, специален докладчик на ООН за насилието срещу жени, неговите причини и последици, публикува своя доклад от посещенията си в страната през октомври 2019 г. В доклада са формулирани обстойни препоръки за съобразяване на българското законодателство и практика по отношение на насилието срещу жени с всички предходни препоръки към България на договорните органи на ООН. Освен това той съдържа и многобройни допълнителни препоръки, една от които е ратифицирането на Истанбулската конвенция⁸. Никакви законодателни и други мерки не бяха предприети в България през 2020 г. за съобразяване и с тези препоръки.

На 2 декември 2020 г. КПИ публикува своя доклад от посещенията си през август 2020 г. Докладът, който е фокусиран върху българските психиатрични и социални институции, съдържа шокиращи разкрития за физическо малтретиране, имобилизации и друго нечовешко отнасяне спрямо настанените в тях лица⁹. Министерството на здравеопазването (МЗ) и Министерството на труда и социалната политика (МТСП) обявиха, че ще направят проверка по изнесените случаи. Резултатите от нея не бяха публикувани до края на годината.

На 8 октомври 2020 г., след няколко месеца на улични антиправителствени протести, ЕП прие резолюция за принципите на правовата държава и основните права в България¹⁰. Тя бе изготвена от Комисията по граждански свободи, правосъдие и вътрешни работи (LIBE) и последва размяна на мнения между българското правителство, неправителствените организации и Групата за наблюдение на демокрацията, принципите на правовата държава и основните права. Резолюцията изразява подкрепа „за българския народ в неговите легитимни искания и

⁷ Вж. по-подробно за наблюденията и препоръките на специалния докладчик в Глава 16. *Права на децата в институциите.*

⁸ Вж. по-подробно за препоръките на специалния докладчик по-долу в Глава 14. *Права на жените.*

⁹ Вж. по-подробно за наблюденията и препоръките от доклада на КПИ по-долу в Глава 15. *Права на хората с психични разстройства.*

¹⁰ Европейски парламент. Принципите на правовата държава и основните права в България. Резолюция от 08.10.2020 г. относно принципите на правовата държава и основните права в България (2020/2793(RSP)), достъпна на: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0264_BG.pdf.

стремежи за справедливост, прозрачност, отчетност и демокрация“ и изразява подкрепа за протестиращите. В нея се изказва съжаление „относно факта, че събитията в България доведоха до значително влошаване по отношение на зачитането на принципите на правовата държава, демокрацията и основните права, включително независимостта на съдебната система, разделението на властите, борбата с корупцията и свободата на медиите“. Изразява се загриженост относно нерешаването на системни въпроси, свързани с липсата на механизми за отчетност и контрол върху работата на Висшия съдебен съвет (ВСС) и главния прокурор, както и за продължаващата липса на разследвания за корупция по високите етажи на властта. Специално внимание в резолюцията е отделено на „сериозното влошаване на свободата на медиите в България през последното десетилетие“ и в тази връзка българските власти се приканват да гарантират защитата на журналистите срещу насилие при упражняване на тяхната професия. Резолюцията осъжда „всички случаи на слово на омраза, дискриминация и враждебност срещу хора от ромски произход, жени, ЛГБТИ лица и лица, принадлежащи към други малцинствени групи“ и се фокусира специално върху враждебността, насилията и тормоза над ромите. В резолюцията се изразява съжаление за провалената ратификация на Истанбулската конвенция през 2018 г. и за продължаващата кампания за изопачаване, дезинформация и клевети по отношение на нейното съдържание. Съвсем дискретно, в една бележка по линия, резолюцията насочва към неизпълнените решения на ЕСПЧ по групата дела ОМО „Илинден“ и други срещу България и призовава за тяхното изпълнение. Резолюцията повдига и призовава за мерки във връзка с няколко други въпроса за правата на човека в България, идентифицирани отдавна от редица международни органи: насилието срещу жени и домашното насилие; дискриминацията срещу лица, основана на тяхната сексуална ориентация и полова идентичност; отблъскването и недопускането до българска територия по друг начин на мигранти – потенциални кандидати за убежище; враждебността и опитите за ограничаване на дейността на организациите на гражданското общество.

Резолюцията на ЕП, която парламентарните групи от ЕНП и крайната десница не подкрепиха, бе представена като политически пристрастна, необективна и „антибългарска“ от представители на правителството и подкрепящите го медии. Един от проправителствените депутати в ЕП я нарече „словесна помя“¹¹. Особена враждебност предизвика референцията към необходимостта от изпълнение на групата решения на ЕСПЧ, свързани с правото на сдружаване

¹¹ Ал. Йорданов: Резолюцията на ЕП е словесна помя, левите винаги са вредили на България, [dariknews.bg](https://dariknews.bg/regioni/ruse/al-iordanov-rezoliuciata-na-ep-e-slovesna-pomiia-levite-vinagi-sa-vredili-na-byulgaria-2243768), 10.10.2020 г., достъпна на: <https://dariknews.bg/regioni/ruse/al-iordanov-rezoliuciata-na-ep-e-slovesna-pomiia-levite-vinagi-sa-vredili-na-byulgaria-2243768>.

на македонците в България. Тя породу истинска ярост сред „Обединените патриоти“. Премиерът Борисов също насочи вниманието към нея в опит на свой ред да дискредитира резолюцията. По най-гледаната българска телевизия той заяви: „Аз лично съм много разтревожен от вкарването на ОМО „Илинген“ и „македонско малцинство“ в България в една политическа резолюция на Европейския парламент“¹². Той обаче не каза възнамерява ли правителството да предприеме някакви мерки за изпълнение на тази, както и на останалите групи решения на ЕСПЧ.

Сътрудничеството на българските институции с местни организации за защита на правата на човека, което от няколко години се влошава трайно, продължи да се влошава и през 2020 г.

За първи път в историята на демократичния преход по искане на прокуратурата и след сигнал на заместник министър-председателя Каракачанов от „Обединените патриоти“ бе прекратено сдружение на македонци в България, което се застъпва за човешките права на македонците¹³. Националистическите партии в управляващата коалиция и много от обслужващите правителството медии продължиха да етикетират неправителствените правозащитни организации като антибългарски и псевдоправозащитни¹⁴. Представители на управляващите виждаха в БХК и в другите правозащитни организации „пета колона“ на „чуждите сили“, целящи дискредитиране на България. В навечерието на гласуването на резолюцията на ЕП за България евродепутатът от ВМРО – БНД Ангел Джамбазки заяви по повод дискусиата там за правата на македонците в България: „За мен няма никакво съмнение, че поставянето на този фалшив въпрос е пряка

¹² Борисов: Разтревожен съм от вкарването на „македонско малцинство“ в резолюцията на ЕП, btvnovinite.bg, 09.10.2020 г., достъпна на: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/borisov-raztrevozhen-sam-ot-vkarvaneto-na-makedonsko-malcinstvo-v-rezolucijata-na-ep.html>.

¹³ Вж. по-долу Глава 9. Свобода на сдружаване и на мирно събрание.

¹⁴ Някой смята ли изобщо още БХК за правозащитници? Дейността на организацията води единствено до накърняване доброто име на България пред международните институции, Правен свят, 09.11.2020 г., достъпна на: <https://legalworld.bg/pravozashitnici-ili-vrediteli-sa-bhk>; ВМРО: Искаме наказателна отговорност за създателите на „В като вагина“, сред които е и БХК, Гласове, 16.10.2020 г., достъпна на: <https://glasove.com/categories/skandalyt/news/vmro-iskame-nakazatelna-otgovornost-za-szdatelite-na-v-kato-vagina-sred-koito-e-i-bkhk>.

последница от последователната, националнопредателската политика на чужди НПО, тип антибългарския Хелзинкски комитет и подобните им¹⁵. По същия начин като обслужващи „чужди интереси“ бяха обозначавани правозащитните организации и от представители и медии на опозиционната БСП¹⁶. Във всички тези контексти пог „чужди“ по правило се обозначават интереси, свързани с политики на европейските партньори на България, но не и такива, свързани например с прокремълски политики.

Възможностите на НПО да осъществяват мониторинг на затворените институции в България бяха силно ограничени поради противоепидемичните мерки и поради нежеланието на властите да допуснат НПО до някои от тях. И през 2020 г.

МЗ продължи да не отговаря на исканията на БХК да сключи споразумение за мониторинг на държавните психиатрични институции.

Старото споразумение не бе подновено още през 2015 г. от тогавашния министър Петър Москов, след като БХК разкритикува негово расистко изказване. Оттогава насам всички следващи министри отказваха да подновят споразумението. През 2020 г. БХК отправи две искания до министър Костадин Ангелов за даване на достъп до държавните психиатрични болници на изследователи на БХК с цел мониторинг на правата на настанените в тях – на 10 октомври по повод Световния ден на психичното здраве и на 4 декември по повод шокиращия доклад на КПИ за състоянието на психиатричните институции в България. И двете писма останаха без отговор.

Подобно е и отношението на МТСП, което отказва да сключи споразумение пог предлог, че социалните институции, в които се настаняват лица с психични разстройства, са на общинско подчинение.

¹⁵ Джамбазки от ЕП: В България няма „македонско малцинство“. Не е имало, няма и не може да има!, [tribune.bg](https://tribune.bg/bg/svqt/dzhambazki-ot-ep-v-balgariya-nyama-makedonsko-maltsinstvo-ne-e-imalo-nyama-i-ne-mozhe-da-ima/), 16.09.2020 г., достъпна на: <https://tribune.bg/bg/svqt/dzhambazki-ot-ep-v-balgariya-nyama-makedonsko-maltsinstvo-ne-e-imalo-nyama-i-ne-mozhe-da-ima/>.

¹⁶ Велиана Христова. Македонизъм: Кой и защо подклажда отново жаравата на Македонския въпрос?, Дума, 01.06.2020 г. достъпна на: <https://www.duma.bg/makedonizam-n216030>.

3

Право на живот, защита от изтезания, нечовешко и унижително отнасяне

2020 година отново бе белязана от случаи на полицейски произвол и насилие, които не бяха адекватно разследвани и виновните не бяха подведени под отговорност. Прокуратурата подкрепи с бездействието си това полицейско поведение. Във връзка със системното неизпълнение на редица решения на ЕСПЧ, свързани с полицейско насилие, през октомври по отношение на България за пореден път бе приета междинна резолюция на Комитета на министрите на СЕ по групата дела **Великова срещу България**. През 2020 г. обаче препоръките в нея не бяха последвани от законодателни и други мерки на национално ниво. През годината ЕСПЧ произнесе голям брой решения, с които установи нарушения на правото на живот и забраната за нечовешко отнасяне.

През октомври 2020 г., по групата дела **Великова срещу България** на ЕСПЧ, засягащи неразследване на случаи на убийства и малтретиране на български граждани от полицейски служители, Комитетът на министрите на СЕ прие междинна резолюция¹⁷, която е крайна мярка, предприета в отговор на системен отказ на

¹⁷ Комитет на министрите, СЕ (2020). *Interim Resolution CM/ResDH(2020)198*, Групата дела **Великова срещу България** (01.10.2020 г.), достъпна на английски на: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809fc599.

гържавата да изпълни редица решения на ЕСПЧ. В резолюцията българските власти се приканват:

- ✓ да укрепят безплатната правна помощ; да гарантират, че адвокат е навреме на разположение на всяко лице при полицейско задържане, когато то поиска такъв, включително по време на разпити; да въведат видеозапис на разпитите на заподозрени;
- ✓ да подобрят бързината, качеството и поверителността на медицинските прегледи и регистрирането на наранявания в полицейските управления/ пенитенциарните учреждения; да въведат автоматично уведомяване на прокуратурата за жалби от полицейско насилие, както и да обмислят въвеждането на автоматично уведомяване на прокуратурата за медицински констатации за насилие над задържано от полицията лице;
- ✓ да създадат национална система за събиране на статистически данни за жалби, разследвания и дисциплинарни производства, свързани с полицейско насилие; да предоставят точна информация относно дисциплинарните и наказателните санкции, наложени във връзка с насилието, и да подкрепят по-интензивен мониторинг от омбудсмана или от експертни НПО; да предоставят задълбочен анализ на приетите до момента мерки, резултатите от тях и предизвикателствата в борбата срещу насилието в полицейските и пенитенциарните заведения;
- ✓ да въведат съдебен контрол на отказите на прокуратурата за образуване на досъдебни производства;
- ✓ да изменят незабавно наказателното законодателство, за да предвижда изрично престъплението „изтезание“, придружено от адекватни, възпиращи наказания; да обмислят необходимостта от криминализиране на изтръгването на самопризнания от заподозряно лице, което не е официално обвинено в престъпление;
- ✓ да поверят разследванията за полицейско насилие на прокурори и разследващи магистрати, които не са в работни отношения с полицаите, чиито действия са обект на разследване;
- ✓ да изменят закона така, че да предвижда отстраняване от длъжност на полицейски служители, официално обвинени в рамките на наказателно производство за упражняване на насилие, заедно с въвеждане на защитни мерки срещу злоупотреба с отстраняването им.

Нито една от препоръчаните мерки не бе въведена в законодателството или в практиката до края на 2020 г.

От 9 юли до края на ноември 2020 г. в различни градове на България се про-

веждаха мирни граждански протести с искания за оставките на премиера Бойко Борисов и главния прокурор Иван Гешев. Участниците се противопоставяха на разрастващата се корупция и беззаконие в управлението на страната, както и на ограниченията на свободата на словото. Повод за протестите даде серия от събития, свързани с действия и бездействия на изпълнителната и съдебната власт.

На 9 юли 2020 г. прокуратурата влезе в Президентството със съдебно разпореждане, а вътре бяха извършени действия по претърсване и изземване. Прокурорите бяха охранявани от тежковъоръжени служители от Бюрото за защита към главния прокурор. Те публично арестуваха две длъжностни лица от администрацията на президента. Това стана на фона на пасивността на прокуратурата по отношение на изтекли в медиите серия анонимни скандални аудио- и видеозаписи на министър-председателя Бойко Борисов и снимки, свързани с данни за извършени престъпления¹⁸. Тези материали уличаваха премиера и в изключителен цинизъм спрямо българските и европейските институции. Името на главния прокурор присъстваше и в разразилия се по същото време тежък корупционен скандал „Осемте джуджета“, който уличава висши магистрати и депутата Делян Пеевски, а също така поражда съмнения, че в Специализираната прокуратура се осъществява системно престъпна дейност.

Случващото се предизвика спонтанна демонстрация на 9 юли пред Президентството в София, откъдето започнаха протестите.

От ГЕРБ организираха контрапротест в подкрепа на кабинета, за който от страната бяха доведени организирано протестиращи с автобуси. Контрамитингът бе разположен в непосредствена близост до протестите, което създаде условия за безредици. Част от протестиращите употребиха насилие срещу участници в контрамитинга, което провокира органите на реда и полицията задържа някои демонстранти. При задържането им се получиха сблъсъци с полицията, при които имаше ранени.

По време на продължилите и през следващите дни протести полицията употреби непропорционална сила срещу протестиращите. На 10 юли 2020 г. един демонстрант, Евгений Марчев, студент във втори курс по право в Хага, беше задържан и след това настанен в неврохирургията на болница „Пирогов“ с

¹⁸ Гардиън: Бойко Борисов може да бъде разследван за заплахата да изгори евродепутат, [offnews.bg](https://offnews.bg/evropa/gardian-bojko-borisov-mozhe-da-bade-razsledvan-za-zaplaha-da-izgo-731525.html), 25.06.2020 г. достъпна на: <https://offnews.bg/evropa/gardian-bojko-borisov-mozhe-da-bade-razsledvan-za-zaplaha-da-izgo-731525.html>.

тежко комозио, множество кръвонасядания, охлузвания и след три припадъка¹⁹. На 12 юли той напусна „Пирогов“ по собствено желание, в добро състояние и без опасност за живота, макар по мнение на лекарите да е трябвало да остане²⁰, а според родителите му той да е бил тормозен от полицията и докато е бил в болницата²¹. По разказ на бащата на битото момче и по сведения от запис с камера, то е лежало на земята пред сградата на Министерския съвет и няколко полицаи са го били, докато е загубило чувство, че ще оцелее. По-късно в болницата, макар срещу Марчев да няма повдигнато обвинение, каквото има срещу Пеев (друг задържан, без да е бил демонстрант), охраняващият Пеев полицаи е направил забележка на Марчев, че е излизал навън от болничната стая, докато цивилен полицаи го е издирвал²². Това причинило нервна криза у Марчев. От медийни публикации става ясно, че вътрешната проверка на Министерството на вътрешните работи (МВР) по случая е установила само някакви нарушения на нормативната уредба (но не упражнено полицейско насилие), в резултат на което четирима полицаи били наказани, като най-тежкото наказание е било забрана за израстване в длъжност за шест месеца²³. Образованото от Районна прокуратура – гр. София производство е забавено, защото адвокатът на Марчев е поискал от Националната служба за охрана (НСО) достъп до записите от две от охранителните камери, поставени на фасадата на Министерския съвет, където е извършен побоят, но му е бил отказан такъв от НСО²⁴. Мотивът за отказа е бил, че според Закона за Националната служба за охрана достъп до личните данни, заснети на камерите, може да имат само органи за защита на националната сигурност и органи на съдебната власт. През 2020 г. два състава на Софийския районен съд искат достъп до записите, но до януари 2021 г. записите все още не

¹⁹ Пребит от полицията студент е в „Пирогов“ под охрана и без обвинение, *dnevnik.bg*, 11.07.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/bulgaria/4089973/>

²⁰ Пострадал при протестите в София си тръгна по собствено желание от „Пирогов“, *24chasa.bg*, 12.07.2020 г., достъпна на: <https://www.24chasa.bg/novini/article/8802225>.

²¹ Родителите на пострадалия студент от Хага: Той е бил тормозен от полицаи и в болницата, *dir.bg*, 12.07.2020 г., достъпна на: <https://dnes.dir.bg/obshtestvo/roditelite-na-postradaliya-student-ot-haga-toy-e-bil-tormozen-ot-politsai-i-v-bolnitsata>.

²² Пак там.

²³ Как (не) се разследва полицейско насилие, *mediapool.bg*, 11.01.2021 г., достъпна на: <https://www.mediapool.bg/kak-ne-se-razsledva-politseisko-nasilie-news316546.html>.

²⁴ Пак там.

са им предоставени²⁵.

Друг задържан и бит по време на протестите бе телевизионният монтажист Димитър Педев. Майка му разказва, че след задържането му два дни е издирвала сина си и не е имала никакъв контакт с него. Научавайки за бити демонстранти, тя самата се обадила в болница „Пирогов“, за да провери дали нейният син не е един от тях. Оказало се, че Димитър Педев действително е приет за лечение в болницата, повдигнато му е обвинение и е под охрана²⁶. Той е бил задържан на 10 юли на Орлов мост по време на протестите, в които дори не е участвал. След ареста е отведен в Първо районно полицейско управление в гр. София с 24-часова мярка за задържане. Впоследствие, преди да се наложи хоспитализацията му, с прокурорско постановление е задържан за 72 часа. По време на задържанията получава множество наранявания, хематом на окото и комозио, поради което е приет в болница „Пирогов“, където е задържан окован с белезници към болничното легло. Според докладите на охраняващите го служители това се е налагало поради необезопасения с решетки прозорец на болничната стая и поради „видимата напрегнатост на задържаното лице“. По жалбата до прокуратурата на Димитър Педев, изготвена от адвокатите му от БХК, Софийската районна прокуратура постанови отказ да образува досъдебно производство, мотивирайки се с изводите от проверката, извършена в структурите на Столичната дирекция на вътрешните работи (СДВР), която установява, че Димитър Педев сам е причинил нараняванията си. Районният прокурор категорично отказва на адвоката на Педев достъп до преписката. Същевременно по образуваното срещу него досъдебно производство няма развитие в продължение на повече от половин година²⁷.

По време на събитията на 10 юли няколко други протестиращи се оплакаха от полицейско насилие. Сред тях бе и едно задържано момиче, което е било влачено за косата по брутален начин от полицията. Според свидетелства на други протестиращи момичето е станало обект на сексуален тормоз от страна на полицаи²⁸. Макар тези факти да бяха широко огласени от медиите, те не бяха разследвани по адекватен начин и до края на годината не бяха повдигнати

²⁵ Пак там.

²⁶ „Фиксиран с белезници“. Как задържан на протеста се оказа и окован за болнично легло, *svobodnaevropa*.bg, 31.07.2020 г., достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30756960.html>.

²⁷ Невидимият случай на един бит, арестуван и окован протестиращ, *svobodnaevropa*.bg, 07.10.2020 г., достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30878556.html>.

²⁸ Полицайте са правили селфи с пребитите, разказва майка на пострадали, *Sega*, 13.07.2020 г., достъпна на: <https://www.segabg.com/node/143387>.

никакви обвинения на полицейски служители.

На 2 септември, във връзка с откриване на парламентарната сесия, денят бе обявен от инициаторите на протестите за дата на „Велико народно въстание“, свикано пред новата сграда на Народното събрание (НС). Протестът продължи 14 часа без прекъсване, като през отделни периоди ескалира в агресия срещу органите на реда. Според анализ на „Дойче Веле“ „полицията също извършва някои спорни действия, като са бити, освен ултраси, също и мирни протестиращи, както и журналисти“²⁹. По данни на „Свободна Европа“ резултатът от 56-ия ден на протестите е над 100 арестувани, сълзотворен газ и водни оръдия по протестиращите, бомбички по полицаите, пометени шатри, палатки и техника, изкъртени павеа, кашпи и пейки³⁰. През деня полицията пръска с лютив спрей демонстрантите и задържа над 30 от тях, като в част от случаите се прибегва до насилие. Към 21 часа площадът е пълен с хора, сред които и много семейства с деца. От страната на улица „Съборна“ се събират млади мъже, облечени в черно и с качулки на главите. Към полицаите полетяват бутилки и бомбички. Организаторите на протеста застават между хвърлящите и полицията, но сами стават обект на нападение. По данни на полицията към силите на реда са били хвърлени над 100 взривни вещества. По-късно полицията разделя площада на две, като мъжете в черно са изолирани от останалите протестиращи. Към площада е придвижено и водно оръдие. Срещу демонстрантите е използван и лютив спрей. Това усилва съпротивата на протестиращите и от двете групи. Сред виковете „Оставка!“ и звук на свирки и вувузели полицаите се насочват към протестиращите, превземайки на етапи по двайсетина метра от площада. Част от протестиращите стават обект на полицейско насилие.

Между 21:30 часа и малко след полунощ коргони от осем реда жандармеристи настъпват към протестиращите и опразват от хора площада пред бившия Партиен дом и Министерския съвет. По-късно са били развалени и блокадите на Орлов мост и на кръстовището пред Софийския университет. Били са задържани над 60 души, по данни на МВР от среднощен брифинг. Рано сутринта на 3 септември полицията вече официално говори за 126 арестувани. По думите на властите, много от задържаните са оказали съпротива. Сред около 100-те задържани тогава и пострадали от полицейско насилие е и журналистът Димитър Кенаров. Той съобщава пред медиите, че по време на задържането му е бил

²⁹ Даниел Смилов. България след „Великото народно въстание“: четири срамни операции, 03.09.2020 г., достъпна на: <https://www.dw.com/bg/българия-след-великото-народно-въстание-четири-срамни-операции/a-54799672>.

³⁰ Над 100 ареста, лютив газ и водно оръдие. Посред нощ в центъра на София, svobodnaevropa.bg 03.09.2020 г., достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30818234.html>.

с противогаз с надпис *Press* на челото³¹. Камерата му е била отнета, счупена и отново поставена на земята. Битият журналист свидетелства: „Около 22:00 – 22:15 часа, когато полицията започна да гони протестиращите и да ги изтласква извън Ларгото, започна да използва и спрей и аз си сложих противогаза и каската. Оказах се притиснат в стената на Президентството. Тогава полицаите ме хванаха. Аз крещях непрекъснато, че съм журналист, но това по никакъв начин не промени поведението им. Те ме изкараха и ме теглиха до „Дондуков“, до ъгъла, зад сградата на парламента. Там един или двама души започнаха да ме натискат с извити ръце зад гърба. Казах им, че не мога да дишам, но не ми слагаха белезници, нарочно ме натискаха, докато почти не изгубих съзнание. Тогава усетих как полицаи с кубинки започна да ме ритат в главата. В момента, в който ми слагаха белезниците, започнаха да ме ритат в главата. Имам 10-сантиметрова рана на главата. Удариха ме и в окото, но за щастие, няма нещо, което да е перманентно“³². Кенаров също така казва, че е държан на тротоара с белезници в продължение на няколко часа, след което, около 2 часа през нощта, е бил качен в полицейска камионетка с още петима задържани. Полицаите им казали, че помещенията за задържане на районните полицейски управления са пълни, и са ги държали около час в камионетката. По-късно са били откарани в Пето районно полицейско управление. Там на Кенаров е отказан достъп до адвокат под предлог, че не му е нужен. Не му е била връчена заповед за арест и не му е била обяснена причината за задържането. В около 03:00 – 03:15 ч. е подписал предупредителен протокол и е бил освободен около 03:30 ч. След това е отишъл до „Съдебна медицина“ за преглед. В съдебномедицинската му експертиза се споменават хематомы по ръцете, краката и окото, рана на скална, травма на раменната става, контузии и охлузвания по цялото тяло, като се пояснява, че „тези травматични увреждания са получени в резултат от ударни, притискащи и триещи въздействия на твърди тъпи предмети, каквито характеристики могат да имат части от човешкото тяло (ръце, пръсти, крака обути в обувки), теренът и други предмети“.

Други журналисти също казват, че са пострадали от полицейско насилие по време на протестите.

Полицаи е ударил с палка в гърба фотожурналиста от „Франс Прес“ Николай Дойчинов, а няколко други репортери, включително Николай Минков от

³¹ Битият журналист Димитър Кенаров: *От всички места, на които съм бил, в България пострадах най-тежко*, dnevnik.bg, 04.09.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/4109965/>.

³² *Пак там.*

Българската национална телевизия (БНТ), са били напръскани с лютив спрей.

На 4 септември 2020 г. президентът Румен Радев покани на работна среща главния секретар на МВР Ивайло Иванов, председателя на Държавната агенция за национална сигурност (ДАНС) Димитър Георгиев и директора на Столичната полиция Георги Хаджийски. Повод за срещата бяха многото заснети кадри и свидетелства за бити протестиращи, както и пасивното поведение на кордона от униформени, докато провокатори ги обстрелват с десетки бомбички. По медийни данни Румен Радев пита главния секретар защо полицията е изчаквала толкова дълго атаката, защо не е задържала провокаторите, защо са бити мирно протестиращи, включително журналисти, защо е имало полицаи с бокс в ръцете и неприлични нашивки по униформата. В отговор главният секретар на МВР Ивайло Иванов обяснява, че при ескалирането на протеста, на площада са останали само хора, които са търсили конфликт с полицията, докато мирно протестиращите вече си били тръгнало³³. И че след атаките с бомби срещу униформените някой от тях може и да е „прегорял“. Главният секретар предимно говори за битите полицаи и разказва как още сутринта на 2 септември униформени са били удряни с гръжки на знамена и прътове, били хващани и за слабините, а един от тях дори бил с поражения в болница. Той уточнява, че ако има сигнали за превишаване на правомощия от страна на полицаите, ще бъдат проверени и виновните ще бъдат наказани. От думите му обаче става ясно, че в МВР към момента не тече такава проверка и няма данни за служители, които са превишили правомощията си. Относно ареста и побоя над Димитър Кенаров, който многократно е казвал, че е журналист, и е бил с прескарта, главният секретар отговаря на президента, че „картата не дава имунитет“. Според директора на СДВР Георги Хаджиев полицаите са предприели нападение, когато на площада се обособила маса от 700 – 800 агресивни и арогантни участници в протеста. От думите на председателя на ДАНС Димитър Георгиев става ясно, че в службите не е имало предварителна информация за това гали, колко и кои провокатори от криминалния контингент ще се включат. Представителите на МВР така и не дават обяснение за кадрите на полицаи с бокс и странни нашивки по униформата.

На 6 октомври 2020 г. пострадалият журналист Димитър Кенаров сезира прокуратурата, защото месец след задържането му няма обяснение от МВР за случилото се на 2 септември. Едва през декември става ясно, че разследването на МВР не е установило полицейско насилие, упражнено срещу журналиста

³³ Може и някой полицаи да е прегорял, но защо не си тръгнаха, като видяха накъде отиват нещата, lex.bg, 04.09.2020 г., достъпна на: <https://news.lex.bg/?p=47147>.

Димитър Кенаров³⁴. Проверката по случая е приключила на 3 декември. Тя напълно оправдава действията на полицаите. „Комисията по категоричен начин е установила, че няма данни, които да потвърждават и да дават основание за изразената загриженост относно предполагаема атака на българската полиция“, казват от СДВР. Установено е единствено административно нарушение „във връзка с работа с документи“, извършено от служител на реда, който ще получи „съответното наказание“. От СДВР обаче не уточняват в какво се изразява въпросното нарушение, нито пък каква ще бъде конкретната санкция. В медийна публикация от януари 2021 г. се споменава, че нарушението е неиздаване на заповед за задържане³⁵. През септември 2020 г. Кенаров обжалва законността на задържането си пред съда, но Софийският районен съд отказва да разгледа делото по същество, защото Кенаров е вече на свобода и няма правен интерес да го обжалва. Той е подал жалба пред Софийския административен съд и делото е висящо. На 22 януари 2021 г. Софийската градска прокуратура отказва да образува досъдебно производство по подадения сигнал от Кенаров и неговия адвокат.

През годината ЕСПЧ произнесе няколко решения срещу България по чл. 2 (право на живот) и чл. 3 (забрана за изтезания, нечовешко и унизително отношение и наказание) от Конвенцията. По делото **У срещу България**³⁶ ЕСПЧ намира нарушения по повдигнатите оплаквания по чл. 3 и чл. 8 от Конвенцията поради неизпълнение на позитивните задължения на българските власти ефективно да разследват случай на изнасилване. При проведеното разследване на престъплението по дадено от пострадалата описание полицията идентифицира като потенциално заподозрян мъж, който живее близо до мястото на извършване на престъплението. Жалбоподателката разпознава заподозрения като извършител на изнасилването. Той обаче отрича да е нападателят. Пет месеца по-късно резултатите от ДНК тестовете насочват разследващите органи към втори потенциален заподозрян, който също живее в близост до мястото на изнасилването. Той също отрича да е имал сексуален контакт с жалбоподателката. Прокуратурата спира разследването през 2016 г. и отново през 2018 г. Прокуратурата поставя под съмнение разпознаването на първия заподозрян, тъй като жалбоподателката има проблеми със зрението, освен това мъжът има алиби.

³⁴ Според МВР „няма данни“ за полицейско насилие срещу бития журналист Димитър Кенаров, svobodnaevropa.bg, 20.12.2020 г. достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/31009898.html>.

³⁵ Как (не) се разследва полицейско насилие, mediapool.bg, 11.01.2021 г., достъпна на: <https://www.mediapool.bg/kak-ne-se-razsledva-politseisko-nasilie-news316546.html>.

³⁶ ECtHR (2020). *U v. Bulgaria*, no. 41990/18, Judgment of 20.02.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201350>.

Същевременно според прокуратурата ДНК материалът не е достатъчно доказателство за повдигане на обвинение и на втория заподозрян, тъй като жената не го посочва като свой нападател. ЕСПЧ единодушно решава, че българските власти не са положили никакви усилия да отстранят съществените несъответствия между показанията на втория заподозрян мъж и резултатите от ДНК експертизата. Според Съда този пропуск подкопава адекватността на цялото разследване. ЕСПЧ припомня, че задължението за ефективно разследване не се ограничава до отговор на твърдения и конкретни искания на жертвата и че провеждането на необходимите следствени действия зависи не от инициативата на жалбоподателката, а от тази на властите.

По дело **М. А. и други срещу България**³⁷ ЕСПЧ намира, че изпълнение на изданието от българските власти заповеди за експулсиране на жалбоподателите – уйгурски мюсюлмани от Синдзян – уйгурския автономен регион (XUAR) на Китайската народна република, би било нарушение на чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията. ЕСПЧ намира, че основният въпрос, който подлежи на преценка в случая, е дали са налице съществени основания да се смята, че съществува реален риск от нарушаване на правата на жалбоподателите по чл. 2 и чл. 3 в случай на връщането им в Китай, а не обстоятелството дали жалбоподателите представляват риск за националната сигурност на България, както се твърди от ДАНС и е прието от Върховния административен съд (ВАС). ЕСПЧ разглежда информация от различни държавни, международни и неправителствени организации за ситуацията в XUAR, където китайските власти задържат стотици хиляди уйгури в „лагери за преквалификация“, в които има случаи на нечовешко отнасяне, изтезания и смърт на задържаните, а всяко подозрение за участие в сепаратистко движение или за заплахата на националната сигурност може да доведе до лишаване от свобода или смъртно наказание без провеждане на съдебен процес. Поради това Съдът намира, че съществува реален риск за жалбоподателите, които са били заподозрени в тероризъм и са избягали от Китай, ако бъдат върнати там, да бъдат произволно лишени от свобода, изтезавани или дори убити. В заповедите за експулсиране не е посочена дестинация и липсват ефективни гаранции, които да защитават жалбоподателите от произволно връщане в Китай.

По делото **Иванови срещу България**³⁸ ЕСПЧ отхвърли като явно необоснована жалбата на двама родители, загубили дъщеря си, които повдигат оплаквания за нарушения на чл. 2 и чл. 6, § 1 от Конвенцията поради провала на болнично заве-

³⁷ ECtHR (2020). *M. A. and Others v. Bulgaria*, no. 5115/18, Judgment of 20.02.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201351>.

³⁸ ECtHR (2020). *Ivanovi v. Bulgaria*, no. 6732/16, Decision of 25.02.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202173>.

дене да осигури на гърцера им адекватна медицинска грижа и необоснованото и спорно според тях съдебно решение, с което исковите им срещу болницата са отхвърлени. Съдът припомня общите принципи, приложими при преценка дали може да се ангажира пряко отговорността на договаряща държава по чл. 2 от Конвенцията за смърт, за която се твърди, че е причинена от недостатъчно здравно обслужване. Тези принципи са обсъдени в решението по делото *Лопеш де Соуза Фернандеш срещу Португалия* (по. 56080/13) и според тях ангажиране пряко на отговорността на държавата в тези случаи е възможно само по изключение: когато животът на пациент е бил съзнателно застрашен, като е отказан достъп до спешно животоспасяващо лечение, или когато пациентът е лишен от достъп до такова лечение поради пропуск (дисфункция) в системата или структурата на болничните услуги, като в този случай властите са знаели или са били длъжни да знаят и отстранят този пропуск. В последния случай е необходимо също: а) предоставящите медицински грижи да са напълно наясно, че животът на пациентът се поставя в риск от техните действия/бездействия; б) пропускът да е системен, а не да се отнася само до отделни случаи; в) да има връзка между този системен пропуск и вредите, причинени на пациента; г) системният пропуск да се дължи на провала на държавата да извърши регулация в системата, включително да осъществи контрол.

По делото *Петров срещу България*³⁹ жалбоподателят се оплаква от нарушение на чл. 3 от Конвенцията поради лошите материални условия в затвора и непредоставяне на своевременно медицинска помощ. Съдът обявява за недопустими оплакванията поради неизчерпване на средствата за защита, въпреки че жалбата е подадена преди постановяването на пилотното решение *Нешков и други срещу България*, в което Съдът констатира, че средствата за защита не са били ефективни – в резултат на това решение през 2017 г. в Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража (ЗИНЗС) е предвиден механизъм за ангажиране отговорността на държавата за вреди, причинени на лишени от свобода и задържани под стража в резултат на нарушение на забраната да бъдат подлагани на изтезания, на жестоко, нечовешко или унизително отношение. Според ЕСПЧ жалбоподателят следва да се възползва от новосъздаденото средство за защита в шестмесечен срок от постановяване на настоящото решение.

През май 2020 г. Съдът се произнесе по делото *Z срещу България*⁴⁰, образувано по жалба за нарушения на чл. 3 и чл. 8 от Конвенцията относно неефективно

³⁹ ECtHR (2020). *Petrov v. Bulgaria*, no. 38419/13, Decision of 21.04.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203352>.

⁴⁰ ECtHR (2020). *Z. v. Bulgaria*, no. 39257/17, Judgment of 28.05.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202530>.

разследване и провеждане на наказателно преследване по повод оплаквания на жалбоподателката, че е станала жертва на изнасилване, както и за неадекватно наказание на обвиняемия. По-специално, според нея, като повдига обвинение за блудство, а не за изнасилване, прокуратурата е била пряко отговорна за наложеното от съдилищата неефективно наказание. Тя прави оплакване и за това, че не е била в състояние да участва в съдебното производство в качество, различно от това на свидетел, и че участието ѝ като пострадала не е било улеснено от властите. Съдът се позовава на редица свои решения касателно относимите международни актове⁴¹, релевантните принципи относно задължението на държавата да разследва случаи на малтретиране и по-специално – на сексуално насилие, извършено от частни лица⁴², и за изискванията на Конвенцията, свързани с ефективността на разследването⁴³. Съдът отбелязва, че, в съответствие със съвременните стандарти и тенденции в областта, позитивните задължения на държавите по чл. 3 от Конвенцията трябва да се разглеждат като изискващи наказание и ефективно преследване на всеки неконсенсусен сексуален акт, включително при липса на физическа съпротива от жертвата⁴⁴. Съдът обръща внимание, че жертвите на сексуално насилие – по-специално момичета на възраст под пълнолетие – често не оказват физическа съпротива поради разнообразие от психологически фактори или защото се страхуват от насилие от страна на извършителя⁴⁵. Съдът многократно е приемал, че в случаите на сексуално насилие децата са особено уязвими. Правото на човешко достойнство и психологическа цялост изисква особено внимание, когато детето е жертва на насилие⁴⁶. Съдът отбелязва, че чл. 152 от Наказателния кодекс (НК) и тълкуването му от националните съдилища предполага липсата на съгласие от страна

⁴¹ ECtHR (2019). *A and B v. Croatia*, no. 7144/15, Judgement of 20.6.2019, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194217>.

⁴² ECtHR (2003). *M.C. v. Bulgaria*, no. 39272/98, Judgement of 4.12.2003, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521>.

⁴³ ECtHR (2009). *Denis Vasilyev v. Russia*, no. 32704/04, Judgement of 17.12.2009, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96339>.

⁴⁴ ECtHR (2016). *I.C. v. Romania*, no. 36934/08, Judgement of 24.5.2016, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163103>.

⁴⁵ ECtHR (2003). *M.C. v. Bulgaria*, no. 39272/98, Judgement of 4.12.2003, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521>.

⁴⁶ ECtHR (2017). *C.A.S. and C.S. v. Romania*, no. 26692/05, Judgement of 20.3.2012, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109741>.

на предполагаемата жертва като елемент от престъплението изнасилване и няма изискване за физическа съпротива от страна на жертвата. Така вътрешното законодателство определя изнасилването по начин, който не се различава съществено от формулировките, установени в законодателствата на други договарящи държави, както Съдът ги е описал в *М. С. срещу България*. Ето защо е решаващо значението, придано от разследващите органи и съдилищата на термините, съдържащи се в тази законова разпоредба, като „принуда“ и жертвата да е „лишена от възможност за самоотбрана“ или „приведена в безпомощно състояние“. Съдът приема, че в жалбите си жалбоподателката е дала достатъчни основания на съответните национални органи извършителят да бъде преследван за изнасилване, но те не са били взети предвид. Съдът стига до това заключение, съобразявайки изискванията за правосъдие, подходящо за деца в случаи на сексуално насилие. Той констатира, че нито прокуратурата, нито съдът са анализирали обстоятелствата по случая от гледна точка на чувствителността на децата. В такива случаи трябва да се вземе предвид принципът за най-добрия интерес на детето и да се гарантира, че се провежда ефективно разследване и наказателно преследване, без да се утежнява травмата, преживяна от детето. Съдът стига до извода, че неотчитането на специфичните обстоятелства по настоящото дело от прокуратурата и от съда е резултат от това, че те са придали малка или никаква тежест на особената уязвимост на жалбоподателката като много млад човек, както и на специалните психологически фактори в случаи, свързани с изнасилване. По този начин съответните национални органи не са осъществили внимателния контрол, необходим за правилното изпълнение на техните позитивни задължения съгласно Конвенцията. Съдът установява нарушение на чл. 3 и чл. 8 от Конвенцията.

През юни 2020 г. Съдът се произнесе по делото **Чобанов и Коѝрушки срещу България**⁴⁷. Жалбите са подадени от лица, изтърпяващи наказания лишаване от свобода в Пазарджишкия и Варненския затвор за нарушения по чл. 3 и чл. 13 от Конвенцията. Те повдигат оплаквания за лоши материални условия в посочените пенитенциарни заведения – пренаселеност, лошо качество на храната, наличие на насекоми и гризачи в килиите, недостатъчно отопление през зимата, ограничен достъп до душове, липса на тоалетни принадлежности и др. Съдът констатира, че жалбоподателите са били задържани в лоши условия. Той се позовава на принципите, установени в неговата съдебна практика по отношение на

⁴⁷ ECtHR (2020). *Chobanov and Kouyushki v. Bulgaria*, nos. 53942/16, 47398/17, Judgment of 4.06.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202637>.

неадекватните условия на задържане⁴⁸. По-конкретно той отново подчертава, че сериозната липса на място в килията в затвора тежи като фактор, който трябва да се вземе предвид, за да се установи дали описаните условия на задържане са „унизителни“ от гледна точка на чл. 3, и може да разкрие нарушение, самостоятелно или взето заедно с други недостатъци. Той припомня и постановеното пилотно решение по делото *Нешков и други срещу България*⁴⁹, в което вече е установил нарушение във връзка с подобни оплаквания като изложените в настоящите жалби, и подчертава, че не намира основания да се отклони от направените изводи. Съдът освен това отбелязва, че и двамата жалбоподатели са предявили искове по чл. 1, ал. 1 от Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ) във връзка с лошите условия на тяхното задържане. Вътрешните съдилища не само са отхвърлили исквете им, но са ги осъдили да заплатят съдебни разноски. ЕСПЧ припомня, че чл. 13 изисква правилата, регулиращи разходите за производството, да не обременяват затворника с прекомерна тежест, когато твърдението му за условията на задържане е оправдано. Позовавайки се на констатацията си, че жалбоподателите са държани в лоши условия на задържане, и вземайки предвид, че към съответния момент те не са разполагали с ефективно средство за защита по отношение на техните оплаквания по чл. 3 от Конвенцията, Съдът установява нарушения на чл. 3 и чл. 13 от Конвенцията.

През юни Съдът се произнесе по делото *Иванов и други срещу България*⁵⁰, в което жалбоподателите се оплакват от нарушения по чл. 3 и чл. 13 от Конвенцията. Всички жалбоподатели изтърпяват наказание лишаване от свобода в различни пенитенциарни заведения – в Пазарджик, Белене, Бургас, и повдигат оплаквания за лошите материални условия в затворите, в които са били настанени, поради пренаселеност, плесенясали или мръсни килии, наличие на насекоми, липса на чист въздух и достатъчна светлина. След като анализира представените му материали, Съдът стига до извода, че условията за изтърпяване на наказанието са били неудовлетворителни. Той се позовава на добре установената си собствена практика във връзка с неадекватните условия на задържане. Съдът

⁴⁸ Вж. например ECtHR (2016). *Muršić v. Croatia*, no. 7334/13, Judgement of 20.10.2016, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167483>; ECtHR (2019). *Ananyev and Others v. Russia*, nos. 42525/07, 60800/08, Judgement of 10.1.2012, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108465>.

⁴⁹ ECtHR (2015). *Neshkov and Others v. Bulgaria*, nos. 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12, 9717/13, Judgement of 27.1.2015, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150771>.

⁵⁰ ECtHR (2020). *Ivanov and Others v. Bulgaria*, nos. 2727/19, 7036/19, 9835/19, 12559/19, 17168/19, 17773/19, 21744/19, Judgment of 04.06.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202641>.

припомня и постановеното пилотно решение по делото *Нешков и други срещу България*, в което вече е установил нарушение във връзка с оплаквания, подобни на изложените в настоящите жалби; подчертава също, че не намира основания да се отклони от направените изводи, намира, че оплакванията са допустими и разкриват нарушения на З. Колкото до оплакванията по член 13, Съдът се позовава на решението си за допустимост по делото *Атанасов и Апостолов срещу България*⁵¹, в което той констатира, че въведеното ново компенсаторно средство с чл. 284, ал. 1 от ЗИНЗС в изпълнение на пилотното решение по делото *Нешков и други срещу България* представлява ефективно вътрешно средство за защита. Съдът стига до извода, че всички жалбоподатели са разполагали с ефективно средство за защита по отношение на условията на задържането им, поради което той обявява оплакванията по чл. 13 за явно необосновани.

През юни 2020 г. Съдът се произнесе по делото ***Йорданов и Джебелов срещу България***⁵², в което са изложени оплаквания за нарушения на чл. 3 и чл. 13 от Конвенцията, изразяващи се в лоши условия на задържане в различни пениitenciарни заведения и изразяващи се в липса на ефективно правно средство за защита. Съдът се позовава на добре установената си собствена практика във връзка с неадекватните условия на задържане, припомни пилотното решение по делото *Нешков и други срещу България* и подчерта, че не намира основания да се отклони от направените изводи, предвид което и намери нарушения на чл. 3 от Конвенцията. Относно оплакванията за нарушения на чл. 13 от Конвенцията съдът отбеляза, че съобразно измененията в ЗИНЗС, направени в изпълнение на решението на съда по *Нешков и други срещу България*, е налице ефективно правно средство за защита по отношение на оплаквания по чл. 3 от Конвенцията, свързани с нехуманни или нечовешки условия на задържане на лица, лишени от свобода или задържани под стража. И в двата случая жалбоподателите са подали жалби пред националните съдилища с искане да им бъдат присъдени обезщетения във връзка с лошите условия на задържане. Жалбите са били разгледани, включително и от ВАС, и са им присъдени обезщетения съгласно нововъведеното вътрешноправно средство за защита. За ЕСПЧ самият факт, че обезщетението, присъдено на жалбоподателите, е твърде ниско, не поставя под съмнение ефективността на това средство за защита⁵³. Поради това жалбоподателите са разполагали с

⁵¹ Nos. 65540/16, 22368/17, 27.06.2017.

⁵² ECtHR (2020). *Yordanov and Dzhebelov v. Bulgaria*, nos. 31820/18, 31826/18, Judgment of 04.06.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202640>.

⁵³ ECtHR (2007). *Delle Cave and Corrado v. Italy*, no. 14626/03, Judgement of 5.06.2007, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80848>; CEDH (2009). *Simaldone c. Italie*, no. 22644/03, Arrêt du 31.3.2009,

ефективно правно средство.

През юли 2020 г. ЕСПЧ се произнесе и по делото **Ваньо Тодоров срещу България**⁵⁴. Прег Съда жалбоподателят повдига оплакване както за неефективното разследване, така и за отказа на националните юрисдикции да го конституират като страна в наказателното производство по повод убийството на неговия брат, като по този начин са му попречили да участва в наказателното производство и да предяви граждански иск за обезщетение на понесените вреди. В решението си Съдът прави преглед на правото на Европейския съюз (ЕС) и по-специално Директива 2012/29/ЕС, уреждаща минималните стандарти относно правата и подкрепата на жертвите на престъпления, чийто срок за въвеждане е бил 16 ноември 2015 г. В нея изрично е регламентирано, че понятието „жертва“ е относимо и към братята и сестрите – чл. 2, б. „б“. Съдът намира, че в досъдебното производство жалбоподателят не е бил възпрепятстван да участва в него, съответно липсва и нарушение на чл. 2. Съдът обаче констатира, че между договарящите държави съществува консенсус, че най-близките членове на семейството следва да могат да искат парично обезщетение за претърпените неимуществени вреди в резултат на смъртта на члена на тяхното семейство. Разбира се, следва да се отчита интензивността на връзките с починалия и действително претърпените вреди да се оценяват във всеки конкретен случай. В настоящия случай жалбоподателят е единствен член на семейството и единствен наследник на покойния си брат и той е поддържал тясна връзка с последния. Ето защо Съдът счита, че като не предоставя никакви средства за защита, които биха позволили на жалбоподателя да поиска обезщетение за неимуществените вреди, които той може да е претърпял, държавата не е успяла да изпълни своето задължение да създаде съдебна система, способна да осигури „адекватно обезщетение“ по смисъла на чл. 2 от Конвенцията. Ето защо, въпреки ефективния характер на наказателното производство, проведено по делото, Съдът счита, че липсата на каквато и да е възможност за получаване на моралното обезщетение игнорира задължението на държавата да създаде ефективна съдебна система, която осигурява подходящ отговор на близките на жертвата в случай на смърт. Следователно е налице нарушение на чл. 2 от Конвенцията в рамките на неговия процедурен аспект.

През юли 2020 г. Съдът се произнесе по делото **Димитър Ангелов срещу**

достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91983>.

⁵⁴ CEDH (2020). *Vanyo Todorov c. Bulgarie*, no. 31434/15, Arrêt du 21.07.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203808>.

България⁵⁵, образувано по жалба на лишен от свобода, изтърпяващ наказание доживотен затвор при специален режим в затвора в Пазарджик. Оплакванията на жалбоподателя са за нарушения на чл. 3 и чл. 13 от Конвенцията, като по-конкретно се оплаква от това, че е държан продължително време в почти пълна изолация, без наличие на дейности, подпомагащи физическата и умствената му стимулация, при лоши материални условия, както и без да разполага с ефективно правно средство за защита. След проведено производство по ЗОДОВ националните съдилища му присъждат 500 евро обезщетение за периода ноември 2013 – април 2018 г. През 2019 г. той е преместен в килия с размери 15 кв.м с още един затворник, като в килията е изграден санитарен възел. ЕСПЧ анализира промените в законодателството след неговото пилотно решение по делото *Харакчиев и Толумов*⁵⁶ – както специфичните такива по чл. 181 от ЗИНЗС, така и наличните компенсаторни средства, уредени в чл. 276 и сл. от същия закон. Анализът на законодателните промени, както и практиката на националните съдилища според него сочи, че специалният режим, предвиден в закона, както и въведените изменения в чл. 181, ал. 3 от ЗИНЗС не дават основание на този етап да се заключи, че е налице основание за констатация, че тази норма нарушава чл. 3, но начинът, по който се прилага посочената разпоредба от началниците на затворите и съдилищата, може да промени неговото становище за в бъдеще. Колкото до наличието на компенсаторните средства за защита, Съдът отбелязва, че чл. 276 от ЗИНЗС предоставя правото на изтърпяващите наказание доживотен затвор да изискват от съдилищата да задължат администрацията на затвора да промени условията по начин, който да не унижава достойнството им, а при неизпълнение на началника на затвора да му бъдат налагани седмични глоби до пълното изпълнение на указанията. Това ново средство е достъпно и за затворниците с доживотни присъди. Съдът констатира, че в проведеното съдебно производство по повод предявените искове от жалбоподателя националните съдилища съвсем бегло са разгледали оплакването относно неговата изолация и липсата на дейности при „специалния режим“. Това обстоятелство и очевидно ниският размер на присъденото му обезщетение по отношение на материалните условия на задържането водят Съда до заключението, че жалбоподателят може да твърди, че е жертва на нарушение на Конвенцията, съответно Съдът намира, че е налице нарушение на чл. 3 от Конвенцията.

През декември Комитетът на ООН по правата на човека произнесе реше-

⁵⁵ CEDH (2020). *Dimitar Angelov v. Bulgaria*, no. 58400/16, Judgment of 21.07.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203841>.

⁵⁶ ECtHR (2014). *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*, nos. 15018/11, 61199/12, Judgment of 8.7.2014, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145442>.

ние по делото **Митко Ванчев срещу България**⁵⁷. Жалбоподателят е атакуван от полицейски служители в Кърджали, за да бъде арестуван. Той е пребит жестоко, задържан е в едно полицейско управление в града и впоследствие е освободен, тъй като се оказало, че полицаите са търсили друг човек. Наложило се да лежи четири дни в болница, за да лекува нараняванията си, които са били по главата и по цялото тяло. След жалба до прокуратурата двама полицейски служители са били обвинени за нанасяне на лека телесна повреда на жалбоподателя, но впоследствие са оправдани от военния съд, който преценил, че той е оказал съпротива при арестуването си, а силата, която са употребили полицаите, е била в рамките на закона. Решението е обжалвано и първоначално е отменено, но в края на краищата е потвърдено от Военноапелативния съд след като делото е върнато от Върховния касационен съд (ВКС). Комитетът по правата на човека приема, че полицейските служители са употребили непропорционална сила срещу жалбоподателя и че той не е имал ефективно вътрешноправно средство за защита срещу това нарушение. Поради това той установява нарушение на чл. 7 (забрана за изтезания, жестоко, нечовешко и унизително отнасяне) от *Международния пакт за граждански и политически права* самостоятелно и във връзка с чл. 2, т. 3 (достъп до ефективни вътрешноправни средства за защита).

⁵⁷ HRC (2020). *Mitko Vanchev v. Bulgaria*, no. 2820/2016, Views of 6 November 2020, достъпно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f130%2fD%2f2820%2f2016&Lang=en.

4 Право на лична свобода и сигурност

През 2020 г. не бяха направени никакви изменения в законодателството, свързано с карантинирането на заразени лица, както и с другите системни проблеми с правото на лична свобода и сигурност в България. Те включват съдебният контрол върху настаняването на деца в някои институции, като например кризисни центрове за деца; настаняването в социални домове на лица с психични разстройства; липсата на адекватна преценка на пропорционалността на задържането под стража в досъдебното наказателно производство и трудностите при оспорването на задържането от прокуратурата за 72 часа в досъдебното наказателно производство. През годината ЕСПЧ произнесе няколко решения срещу България, по част от които установи за пореден път нарушения, свързани с тези системни проблеми.

След обявяването на извънредно положение в България на 13 март 2020 г. във връзка с епидемията от COVID-19 парламентът за известен период от време престана да функционира освен в извънредни случаи, а парламентарен контрол на практика нямаше. Съдилищата останаха да разглеждат само малък брой дела и макар с чл. 3 от Закона за мерките и действията по време на извънредното положение да не се спряха процесуалните срокове по производствата срещу административни актове, издадени при и по повод на извънредното положение,

В законодателството не бяха направени никакви изменения, за да може съдебната защита срещу такива актове да бъде ефективна. Така например карантиниранияте, които са на практика лишени от свобода, останаха единствено с възможността за защита срещу актовете, с които те се карантинират по общия административен ред съгласно чл. 61, ал. 5 от Закона за здравето. Това означава евентуално произнасяне на административните съдилища месеци след като карантината им е отпаднала. Това е в грубо противоречие с изискването на чл. 5, § 4 от ЕКПЧ, според който съдебният контрол за законосъобразността на лишаването от свобода трябва да доведе до резултат скоро след издаването на съответния акт и във всички случаи – докато трае самото лишаване от свобода.

Този проблем с липсата на процедура за *habeas corpus* в здравното законодателство на България е стар. В миналото обаче той се проявяваше в много малко на брой случаи на инфекциозно болни лица, които се карантинираха в здравни заведения. След 13 март 2020 г. той засегна хиляди хора.

При третиранията на заразени през първите два месеца на тях им бе наложена задължителна хоспитализация в редица случаи и/или домашна карантина. След принудителното хоспитализиране се налагаше повторна изолация на изписаните. Според т. 5 от Заповед РД-01-264 на министъра на здравеопазването от 14.05.2020 г. задължително изолираните за болнично лечение се изписват от лечебно заведение след един отрицателен PCR тест. Според т. 6 те се поставят в задължителна изолация с предписание на Регионалната здравна инспекция (РЗИ) в домашни условия за 28-дневен период въпреки отрицателния тест при изписването от болницата. От домашната карантина те се освобождават, когато измине този период след втори отрицателен тест. От друга страна, другите заразени, които не са хоспитализирани, а са поставени само под домашна карантина, според т. 7 се освобождават от карантината след отрицателен PCR тест⁵⁸.

Както хоспитализацията, така и домашната карантина представляват лишаване от свобода за легитимна цел – да се предотврати разпространението на инфекциозно заболяване. Такова лишаване от свобода следва да отговаря на изискванията за необходимост и пропорционалност. Изискването за необходимост се обосновава с опасността, която лицето представлява за другите. От тази гледна точка възниква въпросът с какво лицата, които се изписват от болницата, са по-опасни от лицата, които се освобождават от домашна карантина, при положение че и едните, и другите се освобождават след отри-

⁵⁸ Министър на здравеопазването (2020). Заповед РД-01-264/14.05.2020 г., достъпна на: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/05/13/rd-01-264.pdf.

цателен PCR тест. Впоследствие тези сурови и необосновани изисквания към изолацията и карантинирането на заразените бяха значително облекчени. Друг проблем при изолацията и карантинирането в този първоначален период бе свързан с невъзможността на лицата, които се поставят в домашна изолация с предписание на РЗИ, да бъдат тествани и освободени от карантината преди изтичането на нейния срок. Тяхната изолация е след гаден положителен тест, без да е обусловена от никакви симптоми. Макар тя да е необходима, за да се предпазят другите хора от инфекцията, безспорно е, че много от лицата, които са с положителен тест, престават да са заразни и може да дадат отрицателен PCR тест галеч преди изтичане на прекомерно продължителния 28-дневен срок. Този срок впоследствие бе съкращаван неколkokратно, но невъзможността за освобождаване от изолация или карантина, докато той тече, остана. Нарушаването на изолацията и карантината може да доведе до наказателно преследване и сурови наказания. Такива бяха наложени на много хора през цялата 2020 година.

През декември НС прие окончателно изменения в Закона за административните нарушения и наказания⁵⁹. С тях законодателят разрешава редица неуредени въпроси в административнонаказателното производство. След като законопроектът бе приет на първо гласуване през септември, със станалия класически порочен подход на внасяне на съществени изменения между първото и второто четене, депутати от ултранационалистическата партия ВМРО – БНД внесоха свои допълнения по проекта, с които се въвеждат две нови административни наказания в нашето право – „безвъзмезден труд в полза на обществото“ и „загържане в териториалните структури на Министерството на вътрешните работи“ за срок до 25 денонощия.

БХК бе единствената организация, която внесе в парламента становище против тези промени,

обръщайки внимание на това, че те нарушават забраните за принудителен труд и за нечовешко и унижително отнасяне в международното право⁶⁰. Безвъзмездният труд в полза на обществото представлява форма на принудителен труд, защото за неговото изпълнение не се изисква съгласието на нарушителя, а за неизпълнението му в законопроекта е предвидена санкция под формата на замяна на безвъзмездния труд с лишаване от свобода. За разлика от него, пробационната мярка „безвъзмезден труд в полза на обществото“, включена в системата на наказанията в НК, не е форма на принудителен труд именно поради необходимостта от изрично съгласие на осъдения да полага такъв труд

⁵⁹ Проектът и становищата по него са достъпни на: <https://parliament.bg/bg/bills/ID/163283/>.

⁶⁰ Пак там.

(чл. 221, ал. 1 от ЗИНЗС). Загържането в териториалните структури на МВР пък ще увеличи броя на загържаните в тези места, за които е добре установено, че не отговарят на стандартите за човешко отношение. Така след посещенията си в България през 2017 г. Комитетът против изтезанията на СЕ препоръча да се гарантира, че никой не се загържда в полицейските управления за повече от 24 часа, освен ако тези управления не са оборудвани с подходящи места за престой и упражнения на открито и подходящ персонал. Комитетът подчертава още, че на лишените от свобода за повече от 24 часа, трябва да се предлага някаква форма на дейност – телевизия, книги, спорт, работа. Към настоящия момент такива условия не са осигурени, поради което продължителното лишаване от свобода в полицейските управления нарушава забраната за нечовешко и унижително отнасяне. Становището на БХК не беше нито обсъждано, нито дори споменато в дебатите в пленарната зала и така предложените промени бяха приети.

През юли ЕСПЧ се произнесе по делото **Димо Димов и други срещу България**⁶¹. Срещу жалбоподателите е повдигнато наказателно обвинение за участие в организирана престъпна група за изнудване, като в хода на наказателното производство им е наложена мярка за неотклонение „загържане под стража“, която е потвърдена от горестоящия съд. През януари и март 2010 г. жалбоподателите депозират молби за промяна на мярката до Окръжния съд в Стара Загора. По първата от тях той се произнася в рамките на четири дни след получаването им. Що се отнася до молбите на всеки един, депозирани на 18 и 25 март 2010 г., съдът ги разглежда едва на 12 април 2010 г. Той намира, че има достатъчно данни в материалите по делото относно основателното предположение за извършените от тях престъпления, както и че съществува опасност те да извършат нови такива, поради което ги оставя без уважение. Съдът не излага мотиви защо жалбоподателите не могат да депозират нови молби през следващите два месеца. Определението му е оставено в сила от Пловдивския апелативен съд. Поредните молби от юли 2010 г. отново са оставени без уважение от първоинстанционния и въззивния съд. На различни дати през октомври и ноември 2010 г. мерките за неотклонение на жалбоподателите са изменени. На неопределена дата делото е внесено в Специализирания съд. След многократните му връщания от съда на прокуратурата за допуснати процесуални нарушения и допълнително извършване на действия по разследването на 8 август 2014 г. Специализираният наказателен съд, след като констатира, че прокуратурата не е изготвила нов обвинителен акт, прекратява производството. На различни дати между декември 2015 и януари 2016 г. всеки от жалбоподателите предявява

⁶¹ CEDH (2020). *Dimo Dimov et autres c. Bulgarie*, no. 30044/10, Arrêt du 07.07.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203849>.

иск по чл. 2, ал. 1, т. 3 от ЗОДОВ, претендирайки изплащането на имуществени и неимуществени вреди. Съдът уважава иските им претенции и приема, че първите трима са претърпели по-големи увреждания с оглед качеството им на полицаи, на които са били наложени и дисциплинарни уволнения и те са били злепоставени пред обществото в по-сериозна степен. Затова им присъжда обезщетения по 60 000 лв. на всеки. На четвъртия жалбоподател е присъдено обезщетение от 20 000 лв. ЕСПЧ обявява жалбите на първите трима жалбоподатели за недопустими поради злоупотреба с правото на жалба, тъй като те не са го информирали своевременно за приключилата процедура по ЗОДОВ. По отношение на четвъртия жалбоподател не е констатирано подобно нарушение. Съдът установява, че едно от оплакванията му – относно продължителността на предварителното задържане – е необосновано, тъй като е изгубил качеството си на „жертва“ предвид присъденото обезщетение по ЗОДОВ. Но не така стои въпросът по повод другите оплаквания на жалбоподателя по чл. 5, § 4 и 5 от Конвенцията, по-специално: липсата на ефективен съдебен контрол върху законосъобразността и необходимостта от задържането му; липсата на предполагаема бързина при разглеждането на молбите му за освобождаване; забраната от 12 април 2010 г. да се подават нови молби за освобождаване за два месеца и твърдяното отсъствие на възможност за получаване на обезщетение във вътрешното законодателство. Съдът намира, че тези проблеми не са разгледани косвено или изрично в решенията на националните съдилища, поради което той приема, че този жалбоподател не е загубил статута си на „жертва“ по отношение на оплакванията по чл. 5, § 4 и 5 от Конвенцията. Съдът установява три самостоятелни нарушения на чл. 5, § 4. На първо място, приема, че липсата на каквито и да било мотиви в две от относимите решения на националните съдилища относно съществуването на правдоподобни причини да се подозира жалбоподателят в престъпленията, за които е обвинен, води до ограничаване на степенята на контрола, упражнен от съдилищата върху законността на задържането в досъдебно производство и лишава задържането от неговата ефективност съгласно чл. 5, § 4 от Конвенцията⁶². Второто нарушение е свързано с бързината, с която е разгледана една от молбите на жалбоподателя за промяна на мярката му за неотклонение – деветнайсет дни след депозирването ѝ, поради това, че властите са решили да я присъединят към жалбите на останалите трима обвиняеми. Доколкото причините за забавянето се дължат изцяло на поведението на властите и след като гържавата е длъжна да въведе

⁶² ECtHR (2001). *Ilijkov c. Bulgarie*, no. 33977/96, Judgement of 26.07.2001, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64170>; ECtHR (2009). *Stoyan Dimitrov c. Bulgarie*, no. 36275/02, Arrêt du 22.10.2009, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95321>.

подходящите вътрешни процедури за изпълнение на задълженията си по чл. 5, § 4 от Конвенцията, Съдът установява нарушение на тази разпоредба. Третото нарушение е по повод липсата на мотиви, с които Окръжният съд ограничава правото на жалбоподателя да поиска преразглеждане на мярката му за неотклонение за срок от два месеца. Съдът отбелязва също, че във всички случаи, при които властите налагат мярката, предвидена в чл. 65 от Наказателно-процесуалния кодекс (НПК), трябва да докажат необходимостта от прилагането ѝ, като посочат подходящи и достатъчни причини, за да избегнат всякакво подозрение за произвол. Съдът установява наред с това нарушение и на чл. 5, § 5 във връзка с констатираните три нарушения на чл. 5, § 4, тъй като измененията в ЗОДОВ, даващи възможност за претендиране на обезщетения при нарушения на чл. 5, са били въведени две години след края на задържането на жалбоподателя и те са имали действие занаяпред. Същевременно законът не предвижда възможност да се репарират вреди в резултат на установено нарушение по този текст от страна на ЕСПЧ. Доколкото в настоящата хипотеза не е налице ефективно вътрешноправно средство за защита, Съдът установява нарушение и на чл. 5, § 5 от ЕКПЧ.

През октомври ЕСПЧ произнесе решение по делото **Стоян Кръстев срещу България**⁶³. По това дело Съдът приема, че налагането на дисциплинарно наказание „изолиране в наказателна килия“ не представлява незаконно лишаване от свобода по отношение на затворник. Делото е свързано с оплакване по чл. 5, § 5 от Конвенцията. Съдът отбелязва, че основният въпрос, на който трябва да отговори във връзка с оплакването на жалбоподателя, е дали поставянето му в изолация за 14 дни представлява самостоятелно лишаване от свобода за целите на чл. 5 и следователно дали чл. 5, § 1 от Конвенцията е приложим. Само ако се установи, че той намира приложение, жалбата на жалбоподателя по чл. 5, § 5 също ще бъде приложима. Принципният въпрос е дали наложеното дисциплинарно наказание в рамките на изтърпяване на присъда лишаване от свобода може да бъде квалифицирано само по себе си като незаконно лишаване от свобода. Съдът не изключва възможността мерките, приети в затвора, да разкрият намеса в правото на свобода при изключителни обстоятелства. Като цяло обаче дисциплинарните мерки, наложени официално или неформално, които имат ефект върху условията на задържане в затвора, не могат да се считат за лишаване от свобода. Такива мерки трябва да се разглеждат при нормални обстоятелства като модификация на условията на законно задържане и следователно попадат извън обхвата на чл. 5, § 1 от Конвенцията. В определени случаи вместо това

⁶³ ECtHR (2020). *Stoyan Krastev v. Bulgaria*, no. 1009/12, Judgment of 06.10.2020, гостъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204838>.

може да възникнат проблеми съгласно членове 3 и 8 от Конвенцията.

По делото **Марин Йосифов срещу България**⁶⁴ ЕСПЧ постановвява, че липсата на възможност за обжалване в съд на задържането на обвиняеми лица с прокурорско постановление за срок до 72 часа е в нарушение на гарантираното от ЕКПЧ право на съдебен контрол над законността на лишаването от свобода. Във връзка с образувано наказателно производство за подкуп, офисът на жалбоподателя е бил претърсен и от него са иззети предмети и компютърно оборудване. Съдът намира нарушение на правото на жалбоподателя да бъде незабавно изправен пред съд за извършване на преглед на законността на задържането, регламентирано в чл. 5, § 3 от Конвенцията. ЕСПЧ се произнася, че жалбоподателят не е разполагал с подходящо средство за защита, което да му позволи да провери законността и необходимостта от задържането му, както се изисква от чл. 5, § 4 от ЕКПЧ. Съдът установява, че към процесния момент нито законодателството, нито съдебната практика са допускали обжалване на прокурорската мярка за задържане. Съдът също така намира, че претърсването в офиса на жалбоподателя е било в нарушение на правото на зачитане на личния му живот. Претърсването е извършено без предварителното разрешение на съдия, какъвто е общият ред по българското законодателство.

По делото **Максим Савов срещу България**⁶⁵ основното оплакване, по което Съдът установява нарушение, е по чл. 5, § 3 поради твърде дългия срок на задържане под стража, без да е била налице достатъчно обоснована необходимост за това и твърде необезопасителните доказателства след един период на първоначално задържане, както и поради липсата на риск жалбоподателят да се укрие, да извърши друго престъпление (поради чистото му съдебно минало), както и поради наличието на постоянна работа, установен адрес, семейство и дете. Съдът намира за особено поразителен факта, че експертизата на видеозаписите е извършена едва в хода на въззивното производство, а тя доказва несъмнено ясното несъответствие на физическите белези на извършителя с тези на жалбоподателя. Той приема, че липсата на такава експертиза в хода на досъдебното производство е пропуск от страна на властите и доказателство за нарушение на задължението им да проявяват „особено старание“ съгласно чл. 5, § 3 от Конвенцията. Жалбоподателят твърди и нарушение на чл. 6, § 2, защото в акта, с който е потвърдена мярката за неотклонение „задържане под стража“, определена от прокуратурата, съдебният състав е използвал изрази, които без-

⁶⁴ CEDH (2020). *Marin Yosifov c. Bulgarie*, no. 5113/11, Arrêt du 13.10.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-205064>.

⁶⁵ CEDH (2020). *Maksim Savov c. Bulgarie*, no. 28143/10, Arrêt du 13.10.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-205046>.

условно обявяват жалбоподателя за виновен за престъплението, по което му е повдигнато обвинение. Според Съда този акт надхвърля простото описание на доказателства, удостоверяващи наличието на обосновано подозрение за извършено престъпление. Вместо това той представлява категорична декларация за виновността на съответното лице, призната преди каквото и да е решение по същество по въпросното наказателно дело. ЕСПЧ стига до извода, че мотивите на националния съд са нарушили презумпцията за невиновност по отношение на жалбоподателя, и установява нарушение на чл. 6, § 2 от Конвенцията.

През декември ЕСПЧ произнесе решение по делото **Д. К. срещу България**⁶⁶. То се отнася, наред с друго, до настаняването на жалбоподателката в дом за временно настаняване за малолетни и непълнолетни (ДВНМН) през 2016 г., когато тя е 15-годишна, поради извършена от нея кражба. През юни 2016 г. жалбоподателката е задържана в ДВНМН, където прекарва 44 денонощия без достъп до съд. След изтичането на този период е настанена в кризисен център до изпращането ѝ във възпитателното училище – интернат. ЕСПЧ констатира, че в българския закон няма обща разпоредба, която да задължава – при всеки случай – лице, лишено от свобода, да има бърз и ефективен достъп до съд. По конкретното дело Съдът намира нарушение на чл. 5, § 4 от Конвенцията поради невъзможността да се разгледа законността на задържането на непълнолетната в дома за срок от 44 денонощия. Жалбоподателката прекарва този период без достъп до съд. ЕСПЧ изрично намира, че не са убедителни аргументите както на правителството, така и на КС в решение, съгласно което чл. 37 от Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и пълнолетните не противоречи на Конституцията. Според този член задържането на малолетни и непълнолетни в тези домове със по заповед на полицейски орган е за максимален срок до два месеца като задържането за повече от 24 часа следва да бъде разрешено от прокурор. Според КС прокурорският акт има административен характер и поради това подлежи на съдебен контрол по реда на Административнопроцесуалния кодекс (АПК). ЕСПЧ не е убеден от изразеното от конституционните съдии становище и сочи, че по делото пред него българското правителство не е успяло да посочи никаква практика по оспорване на прокурорските актове след решението на КС. ЕСПЧ обръща специално внимание, че сезирането на КС е станало по молба на ВАС, най-висшия административен съд в страната, и ако последният имаше правомощията да се произнася по законността на прокурорските актове, би бил наясно с това още преди да сезира КС.

⁶⁶ CEDH (2020). *D.K. c. Bulgarie*, no. 76336/16, Arrêt du 8.12.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206356>.

5

Независимост на съдебната власт и справедлив процес

Основните събития, които се открояват в сферата на съдебната власт през 2020 г., бяха свързани с действия и изявления на главния прокурор на страната, често излизащи извън обхвата на съдебната власт и подчертаващи неговата безконтролност и безотчетност. Тези действия идват на фона на продължаващите опити на управляващите да заобиколят изискванията за въвеждане на механизъм за контрол и отчетност на главния прокурор чрез законодателни изменения, които не могат да постигнат тази цел. Действията на главния прокурор по отношение на президента стоят в основата на гражданските протести, които избухнаха през лятото на 2020 г. и поставиха като централно искане неговата оставка. Годината се характеризира и с опитите на властите да запазят и дори да засилят самоуправлението на прокуратурата, които срещнаха силно неодобрение сред европейските институции

и предизвикаха безпрецедентни действия от тяхна страна. Ролята на главния прокурор през годината може да бъде разглеждана като политическа, често в защита на управляващата коалиция и насочена срещу критиците на властта.

Главен прокурор – президент

В началото на 2020 г. президентът Румен Радев продължи с консултациите, които инициира в края на 2019 г. за промени в Конституцията, свързани основно със статута на главния прокурор, възможността гражданите да се обръщат до КС, както и с основните права на гражданите. На 27 януари 2020 г. г-н Гешев ангажира КС с абстрактно, без конкретен казус, тълкуване на конституционните норми, уреждащи президентския имунитет, макар тези норми да не са спорни. В искането на главния прокурор се съдържа недопустима и зле прикрита заплаха към действащия държавен глава. В публичните си изявления след внасяне на питането в КС главният прокурор обясни това свое действие с евентуални данни, че президентът бил участвал в извършване на престъпление и с образувано досъдебно производство, което се водело срещу него. Ден по-късно прокуратурата сама оповести звукозаписи, получени при използването на специални разузнавателни средства (СРС), на разговор между две лица, като за едното се твърди, че е „неустановен с категоричност мъж, който вероятно е президентът“. На 29 януари 2020 г. с официално изявление прокуратурата „преустанови всякакви контакти с Президентството, освен официалната писмена кореспонденция“. Малко по-късно и Комисията за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество (КПКОНПИ), ръководена от бившия главен прокурор Стори Цацаров, също приближен на правителството, на свой ред оповести документи по проверката, като целеше да докаже, че е имало опит за укриване на информация.

Неправителствената организация „Български адвокати за правата на човека“ изрази писмено становище

„Нагlost“. Така главният прокурор определи публично изказаното становище на гражданска организация за защита на правата на човека, че властта му трябва да бъде ограничена.

за нуждата от ограничаване властта на главния прокурор, което изпрати до президента след проведените консултации. Главният прокурор окачестви това действие като наглост, с което за пореден път очерни адвокатурата и гражданските организации, работещи в защита правата на човека.

Отношенията между главния прокурор и президента продължиха да се изострят през годината, като ескалираха до безпрецедентната акция на прокуратурата в Президентството. На 9 юли 2020 г. представители на Специализираната прокуратура, СДВР и Бюрото за защита на свидетели влязоха в сградата на президентската институция, а по-късно стана ясно, че акцията е извършена с разрешение на съдии от Софийски военен съд и близкия до властите Специализиран наказателен съд. Загържан по реда на *Закона за Министерството на вътрешните работи* беше президентският съветник по сигурността и отбраната Илия Милушев, чието загържане Софийски районен съд призна за незаконно, като са нарушени законовите изисквания за формата и съдържанието на заповедта за загържане – в нея липсва посочване на конкретни фактически данни Милушев да е извършил престъпление или да е бил съпричастен към извършването на такова. Президентският секретар по правни въпроси и антикорупция Пламен Узунов също беше загържан вследствие на проведената акция на 9 юли 2020 г., а по-късно и обвинен за търговия с влияние, заедно с бизнесмена Пламен Бобоков.

Действия на главния прокурор, уронващи престижа на съдебната власт

През април в свое интервю по националната телевизия

главният прокурор нарече системата за случайно разпределение на дела в съдилищата „коронавирус в съдебната система [...] Все едно през последните пет години не сме имали правосъдие“.

Той обясни, че всеки с електронен подпис може да влияе на системата, като „прави абсолютно всичко“, и директно обвини председателя на ВКС Лозан Панов, че се противопоставил да бъде извършен одит на системата, макар това да не се доказва от протоколите от обсъжданията в пленума на ВСС. Самият доклад на фирмата, извършила одит, остана скрит, след като ВСС го засекрети, а именно Панов настояваше да бъде публичен. По-късно, с оглед предизвикания обществен интерес, беше оповестено резюме на този доклад, от което стана ясно, че не са установени пробиви в системата. С неверните си твърдения Гешев накърни независимостта на съдебната власт и неминуемо нанесе вреди върху нейния имидж. Тези изяви на главния прокурор уронват престижа и на двете институции – прокуратурата и съда.

Посочените събития в съвкупност с други предизвикаха силно обществено недоволство и още на 9 юли 2020 г. започнаха масови граждански протести, които поставиха искания за оставка на главния прокурор, оставка на правителството, съдебна реформа и предсрочни избори. Скоро след началото на протестите

главният прокурор още веднъж оповести данни, станали му известни посредством употребата на СРС по всякащо досъдебно производство срещу Васил Божков, с които се правеше внушението, че протестите срещу самия главен прокурор и властта са „дирижирани“, а не са плод на гражданско недоволство,

като така целеше да повлияе на общественото мнение – действие, представляващо порочно упражняване на властнически функции. По този повод БХК се обърна към Инспектората на ВСС за извършване на проверка и изложи твърдения, че с действията си главният прокурор е накърнил престижа на съдебната власт. Инспекторатът на ВСС не намери нарушения.

Сливане на съдебна и изпълнителна власт

От началото на 2020 г. в официалната интернет страница на прокуратурата и в медиите се разпространява информация за поведена от главния прокурор борба срещу „битовата престъпност“ в страната, както и че прокуратурата започва проверки на „криминално проявени лица“. Неизвестен брой акции, при засилено присъствие на медиите, бяха провеждани в сътрудничество между прокуратурата и МВР през годината, като систематично на официалните им страници се появяваха съобщения за това, включително видеа от тези операции се качваха в YouTube канала на прокуратурата. Термините „битова престъпност“ и „криминално проявени лица“ не са част от действащото законодателството, затова и не можеше да се прецени кое свое правомощие упражнява прокуратурата при провеждането на тези акции, как сътрудници толкова свободно с МВР и на какво основание се избират населените места, в които се провеждат акциите.

Акциите бяха извършвани в населени места с преобладаващо ромско население.

В официалните съобщения на двете институции фигурираха неясни за юридическата общност цели като „профилактиране на криминалния контингент“ и това предизвика тревоги от преливането на съдебната в изпълнителната власт, използването на прокурорските правомощия за произволни цели, както и безпокойство за накърняване на правата и свободите на гражданите.

Бюрото по защита на свидетели и охраната на прокурори и следователи

През 2020 г. Бюрото по защита окончателно завърши своята трансформация и вече неприкрито бива наричано в обществеността „реторианска гвардия“ или „паравоенно образуване“. То е създадено през 2004 г. с оглед бъдещото членство на страната в ЕС чрез приемането на Закона за защита на лица, застрашени във връзка с наказателно производство (ЗЗЛЗВНП). През 2014 г. кабинетът на Орешарски променя статута на Бюрото и от подчинение на Министерство на правосъдието преминава в подчинение на главния прокурор. Правомощията му се разширяват значително. През 2020 г. чрез промени в ЗЗЛЗВНП Бюрото поема функции по охрана и на следователи и прокурори, както и на самия главен прокурор, който не желае да бъде охраняван от служители на Националната служба по охрана, подчинена на президента. Чрез промените главният прокурор разполага с цялото Бюро по защита и може да се разпорежда кои прокурори и следователи да бъдат охранявани, да взема решения за собствената си охрана, да обезпечава свидетели и да ги довежда принудително, както и все по-свободно да взаимодейства с МВР и ДАНС. Това допринесе значително за безконтролността и самоуправлението на прокуратурата, но не залага гаранции за независимостта на съдебната власт.

Предсрочно освобождаване от длъжност на главния прокурор

В края на септември 2020 г. Съюзът на съдиите в България (ССБ) разпространи поименно обръщение към членовете на ВСС с призив съветът да започне процедура за предсрочно прекратяване на мандата на главния прокурор Иван Гешев. Фактите, на които ССБ се позова, са нарушаване на изискванията към магистратите за политическа неутралност, даване на политическа оценки на лица, партии и процеси, разпространени от прокуратурата аудиозаписи, придобити чрез СРС в нарушение на закона, създаване на паравоенно образуване към главния прокурор – Бюро за защита, многократно нарушаване на презумпцията за невиновност в публични изявления и др. Пленумът на ВСС насрочи обсъждането на обръщението на ССБ за 22 октомври 2020 г. заедно с доклада на Европейската комисия (ЕК) за върховенството на закона, когато прекрати обсъждането им поради „липса на процедура и законови правомощия на ВСС по посочените документи“. Самият председател на ВСС

Съюзът на съдиите призова за предсрочно прекратяване на мандата на главния прокурор Гешев.

Боян Магдалинчев призна пред медиуми, че не съществува възможност да започне процедура по отстраняване на „тримата големи“, „която стъпва на базата на дисциплинарното производство“.

Попълване на състава на ВСС и работа на ВСС

Попълването на състава на ВСС от квотата на прокурорите се проведе през септември 2020 г. и те имаха възможност да упражнят своя вот чрез електронно дистанционно гласуване. Кандидатът в процедурата беше един. Впечатление направи големият брой недействителни гласове, подадени по електронен път, чиято недействителност не е детайлно описана в протоколите от избирателните секции. ВСС поясни, че единствената причина за недействителност е липсата на отбелязване на кандидат. Това доказва тезата за своеобразния протест на прокурорите срещу единствения кандидат за прокурорската квота, по подобие на предрешения избор за главен прокурор.

През април 2020 г.

председателят на ВКС Лозан Панов беше подложен на силен натиск от пленума на ВСС,

след като заснет видеоклип в Съдебната палата беше възприет като скандален от широката общественост. В рамките на две заседания на ВСС председателят на ВКС получи силен упрек, който се превърна в своеобразен линч над него. Извършените проверки – една от председателя на ВКС, като стопанисващ Съдебната палата, и една от нарочна комисия – посочена от ВСС, установиха нарушения на правилата за провеждане на мероприятия в сградите на съдебната власт, които нарушения са по-скоро от ресора на министъра на правосъдието в качеството на предоставящ охрана и контрол за достъп в сградите на съдебната власт, а ВСС е уведомяван своевременно за всеки сключен договор за наемане на части от сградите. Тези доводи от проверката не бяха достатъчни, а главният прокурор нарече болшевиизъм действията на председателя на ВКС. В резултат стопанисването на сградата на Съдебната палата беше отнето от председателя на ВКС.

Корупция в съдебната власт

В началото на годината американският гържавен секретар Майкъл Помпео направи официално изявление, съдържащо публично оповестяване на имената на българския съдия Андон Миталов за участие в сериозна корупция. Миталов е съдия от Специализирания наказателен съд, а наред с него бяха оповестени

имената на съпругата му и гъщеря му, което е първото по рода си оповестяване спрямо българско длъжностно лице. Съдия Миталов стана известен през 2019 г., когато разреши на обвинения в шпионска дейност председател на сдружение „Русофили“ Николай Малинов да напусне страната и да отиде в Москва, където получи орден от президента Владимир Путин. Главният прокурор използва случая да подсили атаките си срещу председателя на ВКС и насочи медиите да отправят питанията си именно към Лозан Панов като председателстващ съдийската колегия на ВСС.

Веднага след това бившият правосъден министър Данаил Кирилов поиска от дисциплинарния състав на ВСС уволнението на Миталов, макар към този момент да не бяха налице никакви доказателства за корупционно поведение от съдията. Дисциплинарно производство срещу съдия Миталов беше образувано на 18 февруари 2020 г., за което няма данни да е приключило към настоящия момент.

Смяна на правосъдния министър

Данаил Кирилов, който в продължение на целия си мандат като министър на правосъдието беше силно критикуван, подаде оставка в края на август 2020 г., без да изложи мотиви за решението си. Оставката дойде след няколко предхождащи я знаменателни събития. В началото на юли 2020 г. Кирилов помести публикация в профила си в социалната мрежа *Facebook*, в който с подигравателен тон и неподходящ за правосъден министър език осмиваше лидер на парламентарно непредставена политическа партия. В резултат получи забрана от министър-председателя да публикува постове в социалната мрежа. На 17 август 2020 г. ПП ГЕРБ обяви проект на нова Конституция, а дни по-късно в изявление пред медиите Кирилов заяви, че притежава списък с хора, които го наричат Барни Ръбъл (по името на едноименен анимационен комедиен герой), и също така отказа да посочи авторите на проекта за нова Конституция. На 26 август 2020 г. Кирилов подаде оставка, а през септември подаде оставка и като депутат. Поста министър на правосъдието зае Десислава Ахлагова.

Проект за нова Конституция

На 17 август 2020 г. ПП ГЕРБ депозира в НС проект за нова Конституция. Тази новина дойде на фона на разрастващи се граждански протести и денонощни блокади на ключови кръстовища в столицата и искания за оставки на правителството и на главния прокурор. Целта на проекта беше да се потушат протестите, като се представят сериозни промени в съдебната система, както са-

мият министър-председател обяви. На септември 2020 г. ПП ГЕРБ внесе в НС проект за решение за свикване на Велико народно събрание и приемане на нова Конституция. Проектът за нова Конституция получи множество критики както от юристи, така и от политици от опозицията и други граждани, тъй като в голямата си част пресъздава действащата Конституция, а заявеното намерение за сериозни промени в съдебната система не отговаря на исканията на гражданите и поетите ангажменти пред СЕ за въвеждане на механизъм за контрол и отчетност на главния прокурор. Въпреки това управляващата коалиция внесе в НС проект на решение за създаване на временна комисия, която да разгледа проекта за нова Конституция. След приемане на решението президентът внесе искане в КС за установяване неговата противоконституционност, тъй като съобразно Конституцията единствено Великото народно събрание може да приема нова Конституция и да приема промени в проект за такава.

През ноември 2020 г. Европейската комисия за демокрация чрез право (Венецианската комисия) излезе със силно критично становище по проекта за нова Конституция. Основните критики бяха насочени към въпроса за отчетността на главния прокурор и реформа в съдебната власт, във връзка с които има издадени редица препоръки на СЕ, и които въпроси проектът не адресира; липсата на мотиви, липсата на обществен дебат, предхождащ внасянето на този проект, както и накърняване на някои основни права на гражданите.

През ноември 2020 г. Европейската комисия за демокрация чрез право (Венецианската комисия) излезе със силно критично становище по проекта за нова Конституция. Основните критики бяха насочени към въпроса за отчетността на главния прокурор и реформа в съдебната власт, във връзка с които има издадени редица препоръки на СЕ, и които въпроси проектът не адресира; липсата на мотиви, липсата на обществен дебат, предхождащ внасянето на този проект, както и накърняване на някои основни права на гражданите.

Изменения в Наказателно-процесуалния кодекс

Във връзка с ангажимента на България да изпълни решението на ЕСПЧ *Колеви срещу България*, като въведе механизъм за отстраняване от длъжност, контрол и отчетност на главния прокурор, властите предложиха през 2019 г. фигурата на т.нар. независим прокурор. В края на декември 2019 г. Министерският съвет сезира КС с искане да даде задължително тълкуване на чл. 126, ал. 2 от Конституцията, което целеше да „санира“ така предложената фигура на независим прокурор, поради многобройните мнения за противоконституционността на това предложение. Решението си КС произнесе на 23 юли 2020 г., като зае позицията, че когато прокурор разследва главния прокурор, дължи подчинение само на закона. Въпреки това решение на КС законопроектът за независимия прокурор беше изоставен и на негово място през декември 2020 г. беше внесено

В разгара на антиправителствени протести управляващата партия ГЕРБ предложи предварително обречен проект за изцяло нова конституция, уж в отговор на искания на протестиращите.

друго предложение за изменение на НПК, което предвижда разследването по дела за престъпления, извършени от главния прокурор, да се провежда от „прокурор по разследването срещу главния прокурор“. Макар наименованието на фигурите в двете предложения да е различно, по същество и двете не изпълняват препоръките за независимо разследване на главния прокурор и са пореден опит да се заобиколи нуждата от намаляване на неговите правомощия.

Предложението от декември 2020 г. беше прието на първо четене още на 18 декември 2020 г., а Венецианската комисия, въпреки че този път не беше официално сезирана, заяви, че подобна фигура не е част от световната практика.

Доклад на Европейската комисия за върховенството на закона в България и действия на Европейския парламент

На 30 септември 2020 г. ЕК представи първия си Доклад за върховенството на закона, обхващащ всички държави – членки на ЕС. Сред

темите, които ЕК определя като тревожни, са състоянието на съдебната власт и най-вече – безконтролността и безотчетността на главния прокурор.

Така ЕК определя, че правомощията на главния прокурор и ролята му във ВСС продължават да са повод загриженост, а невъзможността за ефективно наказателно разследване на главния прокурор и неговите заместници е дълготраен проблем. Структурата и функционирането на ВСС също поражда загриженост, като главният прокурор играе решаваща роля в прокурорската колегия и в редица дейности на ВСС.

Събитията в България предизвикаха силен отзвук в европейските институции. Вследствие на няколко ключови събития – публикуваните аудиозаписи, събрани чрез СРС по неприключили наказателни производства, случаите на полицейско насилие и други – Мониторинговата група по демокрация, върховенство на закона и основните права към Комисията по граждански свободи, правосъдие и вътрешни работи (известна като LIBE) на ЕП изпрати запитвания до българските власти и покани министър-председателя и главния прокурор на закрито заседание. Вместо тях на заседанието присъстваха Екатерина Захариева, министър на външните работи, Десислава Ахлагова, заместник на правосъдния министър по това време, Красимира Филипова, заместник на главния прокурор, и други. Сред разискваните теми бяха независимостта и отчетността на главния прокурор. След заседанието, на което Гешев и Борисов изпратиха заместници, ЕП изпрати допълнителни въпроси към тях.

След така проведеното проучване на Мониторинговата група ЕП насрочи дебат за върховенството на закона в България в пленарна зала, което е безпрецедентно в демократичната история на България. В началото на януари 2021 г. се проведе още едно заседание на Мониторинговата група, на което Борисов и Гешеф бяха поканени повторно и отново не се явиха. Не се яви и правосъдната министърка, а представителите на групата са останали неудовлетворени от отговорите на властите на поставените от тях допълнителни въпроси. Представител на групата заяви, че ЕП разглежда сериозно проблемите в България и няма индикации, че властите приемат с необходимата отговорност резолюцията на ЕП за върховенството на закона и годишния доклад на ЕК за България.

„Осемте джуджета“ – разследване на неправителствената организация „Антикорупционен фонд“

В края на юни 2020 г. Фондация „Антикорупционен фонд“ (АКФ) публикува⁶⁷ собствено журналистическо разследване, което, подкрепено от документи, показва

евентуално съучастие на прокуратурата в схеми на организираната престъпност

и илюстрира по убедителен начин системния проблем за липсата на възможност за обективна и безпристрастна проверка, когато има съмнения, че ръководни длъжностни лица в прокуратурата имат участие в противоправни деяния. Разследването е публикувано в четири отделни видеа, всички посветени на борбите за контрол на дружеството производител на асансьори „Изамет“, за което Илия Златанов е в спор с членове на своето семейство. След като няколко негови жалби до прокуратурата остават без резултат, той се обръща към бившия началник на столичното следствие и настоящ адвокат Петьо Петров, като му заплаща голяма сума, за да му бъде направена услугата Специализираната прокуратура да се намеси в частноправния спор за собствеността върху дружеството и така да върне контрол върху бизнеса си. Въпреки шокиращите и правдоподобни данни главният прокурор омаловажи случая, водещи медии изобщо не споменаха разследването на АКФ и няма информация за конкретни действия по разследване на сигналите от видеата, сочещи за противоправна намеса на Специализираната прокуратура.

⁶⁷ Разследването е публикувано под формата на документален филм в четири части, достъпни на: https://youtube.com/playlist?list=PLlytu5IULkSIZ8n_7fEY52fYqi5KHRIUS.

Заключение

Видими са усилията на властите да запазят на всяка цена позициите си на контрол върху прокуратурата, включително като се противопоставят на президента на републиката, който започна дебат за промени в структурата на съдебната власт и в правомощията на главния прокурор, които ефективно биха могли да доведат до реална реформа в сектора. След проведените атаки срещу президента този дебат не продължи и не доведе до резултати. Междувременно управляващите продължиха с опитите си да заобиколят изискванията за намаляване правомощията на главния прокурор, като поддържат имидж пред европейските партньори, че предприемат действия в тази посока чрез предварително обречени проекти. Действията и изявленията на главния прокурор може да се определят като притежаващи политически оттенък в подкрепа на правителството, а свободното боравене на прокуратурата с институции от изпълнителната власт при провеждани съвместни операции показват преливане на правомощия, излизащи извън обичайното сътрудничество на властите, които следва да бъдат гарант една на друга.

През годината ЕСПЧ постанови няколко решения срещу България, свързани с правото на достъп до съд и на справедлив процес. По делото **Стойков срещу България**⁶⁸ Съдът намира, че осъждането на жалбоподателя на лишаване от свобода за грабеж въз основа на самопризнание, което в течение на наказателното производство той оттеглил, твърдейки, че е направено по принуда, представлява нарушение на чл. 6, § 1 от Конвенцията. Съдът намира че наказателното производство срещу жалбоподателя, по което националните съдилища са се позовали на негови самопризнания, изтръгнати с насилие, не е справедливо по смисъла на чл. 6, § 1 от Конвенцията. Решението е свързано с решенията, постановени по делата *Стойков срещу България*, по. 38152/11, и *Кормев срещу България*, по. 39014/12, където Съдът е констатирал нарушения на материалния и процесуалния аспект на чл. 3 в същото наказателно производство, както и нарушение на чл. 6 по отношение на друг подсъдим в същия процес. Съдът припомня постановеното по делото *Кормев*, че подходът на съдилищата, при който са приети като доказателства обясненията на жалбоподателя, направени в резултат на подлагането му на насилие, защото са били потвърдени от останалите доказателства по делото, има ефекта на предоставяне на пълната свобода на разследващите органи да подлагат заподозрените и свидетелите на изтезание с цел получаване на устни доказателства, които могат да използват впоследствие, при условие че те се окажат правдоподобни, за да докажат вината на заподозрените. ЕСПЧ

⁶⁸ ECtHR (2020). *Stoykov v. Bulgaria*, no. 32723/12, Judgment of 27.02.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201339>.

намира, че позоваването на инкриминиращи доказателства, получени в резултат на изтезания, автоматично прави съответното наказателно производство несправедливо. За Съда такъв подход е неприемлив, тъй като потенциално би позволил на националните органи да заобикалят гаранциите, закрепени в членове 3 и 6 от Конвенцията.

По делото **Чорбаджийски и Кръстева срещу България**⁶⁹ жалбоподателите се оплакват от нарушение на чл. 6, § 1 и чл. 1 от Протокол № 1 (самостоятелно и във връзка с чл. 13) от Конвенцията поради прекомерния размер на държавната такса, която са осъдени да заплатят по дело, заведено от тях срещу държавата и общината за обезщетение на вредите, които са претърпели вследствие смъртта на тяхната съпруга и майка в резултат на падане на клон на дърво при буря. Първоначално искове са заведени по реда на ЗОДОВ, по който се събира ниска проста такса, но съдът е преквалифицирал искове по Закона за задълженията и договорите (ЗЗД), уреждащ общия деликт. По тези дела се събира пропорционална такса върху цената на искове. Така в тежест на жалбоподателите е присъдена държавна такса в размер, надвишаващ половината от присъденото им обезщетение, въпреки че предоставяната от съдилищата по реда на двата закона защита е идентична. ЕСПЧ намира, че по този начин правото на достъп до съд на жалбоподателите е ограничено непропорционално, поради което и намира нарушение на чл. 6, § 1 от Конвенцията,

По делото **Байраков срещу България**⁷⁰ Съдът намери нарушение на чл. 2 от Протокол № 7 от Конвенцията, тъй като жалбоподателят не е разполагал с възможност да обжалва първоинстанционно решение, налагащо му краткосрочно наказание лишаване от свобода заради спортно хулиганство по реда на Закона за опазване на обществения ред при провеждането на спортни мероприятия. Съдът се позова на своя предходна практика⁷¹, при която е намерил нарушения на чл. 2 от Протокол № 7 поради необжалваемост на решения, с които се налагат наказания за дребно хулиганство съгласно Указа за борба с дребното хулиганство (УБДХ), като приема, че в тези случаи се налага понятието „наказателно

⁶⁹ ECtHR (2020). *Chorbadzhiyski and Krasteva v. Bulgaria*, no. 54991/10, Judgment of 02.04.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202117>.

⁷⁰ ECtHR (2020). *Bayrakov v. Bulgaria*, no. 63397/12, Judgment of 14.05.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202439>.

⁷¹ CEDH (2009). *Kamburov v. Bulgaria*, no. 31001/02, Arrêt du 23.04.2009, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92390>; CEDH (2009). *Stanchev c. Bulgarie*, no. 8682/02, Arrêt du 01.10.2009, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94658>; ECtHR (2012). *Zhelyazkov v. Bulgaria*, no. 11332/04, Judgment of 9.10.2012, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113750>.

обвинение“ да бъде обследвано в светлината на чл. 6, § 1 от Конвенцията, тъй като с оглед естеството на административното нарушение за дребно хулиганство и тежестта на предвидените в УБДХ санкции, включително лишаване от свобода, делата се отнасят до разглеждането на „наказателно обвинение“ по смисъла на чл. 6, § 1 от Конвенцията, което сочи също, че е приложим чл. 2 от Протокол № 7. Близкото сходство между нормите на УБДХ и закона от 2004 г., по който е санкциониран жалбоподателят, е констатирано и от националните съдилища. Независимо че отделни съдебни състави са допусkali до касационен контрол решенията на отделни съдилища, ЕСПЧ подчертава, че практиката не е била добре установена, а противоречива, и припомня, че Конвенцията има за цел да гарантира защитата на правата ефективно и на практика, а не илюзорно и теоретично⁷². Съдът приема, че по това време не е съществувала сигурна и категорична възможност за обжалване на решенията на районите съдилища, постановени по реда на Закона за опазване на обществения ред при провеждането на спортни мероприятия, поради което намира нарушение на чл. 2 от Протокол № 7.

През юли ЕСПЧ установи нарушение на чл. 4 от Протокол № 7 от Конвенцията по делото **Велков срещу България**⁷³. То е образувано по жалба на физическо лице, чиято отговорност за нарушаване на обществения ред по време на футболен мач е ангажирана едновременно по административноправен и по наказателноправен ред. В хода на административното производство на жалбоподателя е наложена санкция задържане в поделенията на МВР за 15 дни, считано от 17 май. Успоредно с административната процедура започва и досъдебно производство за хулиганство по чл. 325 от НК и на жалбоподателя е определена мярка за неотклонение задържане под стража, а впоследствие е осъден на две години лишаване от свобода с влязла в сила присъда. Съдът приема, че проведеното срещу жалбоподателя административно производство има характеристиките на наказателно такова и е налице достатъчно тясна връзка между двете производства, което обосновава и нарушението на ЕКПЧ.

⁷² ECtHR (1999). *Waite and Kennedy v. Germany*, no. 26083/94, Judgement of 18.02.1999, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58912>; CEDH (2017). *Firat c. Grece*, no. 46005/11, Arrêt du 9.11.2017, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178724>.

⁷³ CEDH (2020). *Velkov c. Bulgarie*, no. 34503/10, Arrêt du 21.07.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203844>.

6

Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията

През 2020 г. не бяха предприети никакви законодателни мерки за засилване на контрола над прилагането на СРС. През годината България също така продължи да не предприема законодателни промени, които да гарантират, че при принудително разрушаване на единственото им жилище (макар и незаконно построено), на пострадалите ще бъде прилаган тест за пропорционалност на мерките и ще бъде предлаган алтернативен подслон. На 3 декември 2020 г. Комитетът на министрите на СЕ прие междинна резолюция по групата осъдителни решения **Йорданова и други срещу България** на ЕСПЧ поради системния отказ на държавата да изпълни решенията.

Прилагане на специални разузнавателни средства

Според Доклада на Националното бюро за контрол на специалните разузнавателни средства (НБКРС) за 2019 г. през годината са били прилагани СРС по отношение на 3310 лица⁷⁴. Изготвени са 6039 искания за прилагане на СРС, по които съдиите са постановили 5396 разрешения и 643 отказа. Процедурите през 2019 г. по искане и прилагане на СРС са със 7,3% повече в сравнение с 2018 г. В

⁷⁴ НБКРС (2020). Доклад на Националното бюро за контрол на специални разузнавателни средства за извършената дейност през 2019 г. Достъпен на: <https://www.nbksrs.bg/прозрачност/доклада/>.

резултат на приложените СРС са изготвени 1124 веществени доказателствени средства⁷⁵.

Най-много искания за прилагане на СРС са дошли от МВР (около 54%) и прокуратурата (38%). Намаление обаче има в исканията, дошли от ДАНС – 5,7%. Причините са: променените срокове за прилагане на СРС за предотвратяване на тежки умишлени престъпления по особената част на НК и за защита на националната сигурност до две години, с възможност да бъде продължено до три години, и прехвърлянето на правомощия по влезлия в сила от 19 януари 2018 г. Закон за противодействие на корупцията и отнемане на незаконно придобитото имущество. Най-често исканията за прилагане на СРС са били по адрес на: организирани престъпни групи (2617), наркотици (803), акцизни стоки (279), кражби (213), подкуп (178) и измама (145)⁷⁶.

През 2019 г. издадените разрешения за прилагане на СРС са 5396 (3799 по първоначални искания и 1597 за продължаване на срока). Най-много са дадени от Специализирания наказателен съд (3006), следван от окръжните съдилища в Пловдив (355), Стара Загора (271), Софийския градски съд (СГС) (146) и Благоевград (141). През 2019 г. по искане на главния прокурор са разрешени 8 СРС, а по искане на Върховната касационна прокуратура – само едно.

През 2019 г. са постановени откази в 643 случая, което е двойно по-малко спрямо 2017 и 2016 г., като Специализираният наказателен съд е постановил най-много откази – близо половината от общия брой. Най-много откази са постановени по искания на КПКОНПИ (20,7%) и ДАНС (14,75% от всички заявки на агенцията). Следват МВР (10,3%) и прокуратурите (9,9%). От доклада става ясно, че основните причини за отказите са: „липса/недостатъчно данни за съпричастност на лицето към описаната престъпна дейност, липса на данни за наличие на организирана престъпна група, липса на мотиви за невъзможност или изключителни трудности за събиране на необходимите данни без използване на СРС, непосочване на постигнатите резултати в исканията за продължаване срока за прилагане“⁷⁷.

Общият брой разрешени случаи през 2019 г. е 15 719. Най-много се е разрешавало подслушване (в 5112 случая) и проследяване (в 4593 случая), следвани от наблюдение (в 4585 случая) и далеч по-рядко – проникване, белязване, служител под прикритие и проверка на кореспонденция. От всички методи най-често прилаганите са подслушването (5076) и наблюдението (1628), а общо за всички

⁷⁵ Пак там, с. 9.

⁷⁶ Пак там, с. 14.

⁷⁷ Пак там, с. 17.

способи приложението е било 54%.

В резултат на прилагането на СРС са изготвени 1124 веществени доказателствени средства. Съотношението между броя изготвени веществени доказателствени средства и броя лица с временно ограничени от СРС основни права е 34%, а за сравнение през 2018 г. то е било 56,3%⁷⁸.

През 2019 г. в Бюрото са били образувани 46 преписки за проверка на законсъобразността при прилагането на СРС, от които по 36 са извършени проверки и са открити два случая на неправомерно прилагане на СРС⁷⁹.

През 2019 г. приключиха пет граждански дела по чл. 2, ал. 1, т. 7 от ЗОДОВ за неправомерно прилагане на СРС. НБКРС установява, че ВКС изгражда константна практика по ЗОДОВ във връзка с прилагане на СРС. На първо място, съдът постановява, че дори при надлежно издадено разрешение за прилагане на СРС възникват вреди за гражданите, когато обвинението е неоснователно. На второ място, държавата отговаря за вреди и когато разрешението е издадено, без да са налице законовите предпоставки: разследване на престъпление, за което не е допустимо използване на СРС, искането е от ненадлежен орган или не отговаря на изискуемото по чл. 14 от Закона за специалните разузнавателни средства⁸⁰.

Принудителни евикции на ромски жилища

На 3 декември 2020 г. Комитетът на министрите на СЕ прие междинна резолюция⁸¹ по групата осъдителни решения *Йорданова и други срещу България* на ЕСПЧ. Те засягат действия на властите по премахване на единствените жилища на български граждани на единственото основание, че са незаконни. Комитетът изрази загриженост, че повече от осем години след като първото от решенията на Съда от тази група е влязло в сила, българските власти не са предприели законодателни мерки, за да гарантират, че при премахването на незаконното строителство административните органи и съдилищата ще преценяват пропорционалността на предприетите мерки.

Комитетът изисква подобни мерки да гарантират, че всички лица, засегна-

⁷⁸ Пак там, с. 19.

⁷⁹ Пак там, с. 21.

⁸⁰ Пак там, с. 22.

⁸¹ Комитет на министрите, СЕ (2020). *Interim Resolution CM/ResDH(2020)357*, Групата дела *Йорданова и други срещу България* (03.12.2020 г.), достъпно на английски на: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a096a8.

ти от заповеди за премахване, могат да се възползват от оценка на пропорционалността на мерките дори ако те или членовете на домакинството им, нямат права на собственост. Това би спомогнало хора, които десетилетия са обитавали незаконен имот, да не остават на улицата без алтернатива при решение за премахването му. Комитетът също така призовава българските власти да изменят правилата за кандидатстване за общински жилища. В момента лицата, живеещи в незаконни жилища без адресна регистрация или незаконно в общински жилища, не могат да кандидатстват за настаняване в общински жилища.

През 2020 г. Програмата за правна защита на БХК изпрати две жалби до ЕСПЧ, повдигащи оплаквания по ЕКПЧ от името на две групи лица, засегнати от прогонването на цялата ромска общност от село Войводовиново в началото на 2019 г. Първата група се състои от три семейства, включително бременна жена, бебе и лице с увреждания, чиито къщи бяха съборени незабавно след напускането им през януари 2019 г. от обитателите им, страхуващи се от саморазправа с тях. Втората жалба е от името на семействата, за които общинските власти издала заповеди, възпрепятстващи тяхното завръщане, както и заповеди за премахване на незаконно построените им домове. Въпреки изричните писмени молби на засегнатите лица до местните власти, те не осигуриха алтернативен подслон на семействата. Тези две жалби са в допълнение към първата, подадена през 2019 г., която касае прогонването на ромските семейства от селото и на която бе даден приоритет.

През 2020 г. продължи тригодишната съдебна битка на три семейства, обитавали в продължение на десетилетия подлежащи на събаряне строежи в столичния квартал Орландовци. От 2017 г. техните опити да се картотекират като нуждаещи се от общински жилища срещат липса на разбиране и съдействие от страна на районната администрация. Първоначално семействата са включени в картотеката, но са поставени в ниска и безперспективна (предвид ограничения брой жилища) група като заемащи недостатъчно жилищна площ. С правната помощ на БХК тази част от решенията за картотекиране са отменени от съда на две инстанции с изрични указания непосредствено застрашените от бездомност семейства да бъдат поставени в най-високата първа група на нуждаещите се. Районната администрация на район „Сердика“, Столична община, обаче пренебрегна съдебните решения и постановления откази уязвимите семейства изобщо да бъдат включени в картотеката. БХК заведе нови три съдебни производства. Едно от тях все още е на първа инстанция; второто – по жалба на юрисконсултите на Столичната община е висящо пред ВАС, третото приключи окончателно за втори път на две съдебни инстанции изцяло в полза на уязвимото семейство. Съпротивата да бъдат надлежно картотекирани нуждаещите се от страна на район „Сердика“, Столична община – в лицето на неговия кмет

и членовете на комисията по картотекирането – до този момент струва на българските данъкоплатци повече от 5000 лв. съдебни разноски.

За съжаление, през 2020 г. продължи практиката на събаряне на незаконни ромски къщи, главно в големи градове като Стара Загора и Пловдив. По медийни данни от 4 август 2020 г. община Стара Загора е започнала принудително събаряне на незаконни масивни постройки в източната част на ромския квартал „Лозенец“. Местната администрация е уведомила всички собственици, че до тази дата могат доброволно да премахнат незаконните сгради и да извозят строителните материали. Според собствениците им те са изградени преди повече от двайсет години⁸². Според кмета на града узаконяването на тези къщи е невъзможно, защото са в парк, където строителството е забранено. След проведени срещи с обитателите им никой не е пожелал настаняване в общинско жилище, а само един е изявил желание да си закупи парцел за законно строителство. От 2015 г. до 2020 г. са премахнати 205 такива постройки в ромския квартал на Стара Загора.

От 21 юли 2020 г. в продължение на седмица е била проведена мащабна акция за събаряне на над 20 незаконни масивни и полумасивни постройки в гр. Пловдив, в ромския квартал „Столипиново“, между блоковете на ул. „Сокол“ и на ул. „Славия“. Други пет не са били съборени, тъй като в тях живеят хора, а районното кметство не можело да ги настани в общински жилища⁸³. Предупрежденията за акцията са били разлепени предната седмица и се твърди, че е била дадена възможност на собствениците да изпразнят помещенията и сами да разрушат постройките. През август става ясно, че 12 фирми са подали документи в откритата процедура за изграждане на социални жилища на ул. „Владая“ № 6 в „Столипиново“. Очаква се на терена да бъде изградена нова сграда със съвременни социални жилища и в тях да бъдат настанени представители на уязвими групи от населението и хора в неравностойно положение. Според медийни публикации сградата ще бъде с разгърната застроена площ от 6795 кв.м. В нея ще има 40 едностайни, 22 двустайни, 8 тристайни и 4 четиристайни апартамента, 18 паркоместа, както и общи спомагателни помещения. През декември е бил съборен

⁸² 97 незаконни къщи в ромския квартал „Лозенец“ в Стара Загора ще бъдат съборени днес от 9:00 часа, съобщиха общината, news.bg, 04.08.2020 г., достъпна на: <https://news.bg/bulgaria/butat-97-nezakonni-kashti-v-romskiya-kvartal-lozenets-v-stara-zagora.html>.

⁸³ Нова масирана акция за събаряне на незаконни постройки предстои в „Столипиново“, plovdiv24.bg, 20.07.2020 г., достъпна на: <https://www.plovdiv24.bg/novini/plovdiv/Nova-masirana-akciya-za-subaryane-na-nezakonni-postroiki-predstoi-v-Stolipinovo-984628>.

и мюсюлмански молитвен дом на ул. „Калина“ в кв. „Столипиново“⁸⁴.

През ноември в район „Източен“ до стадион „Христо Ботев“ са били разрушени поредните къщи на кръстовището на улиците „Месемврия“ и „Стою Шишков“⁸⁵. Сградите са били собственост на Общината и преди години са били дадени за стопанисване на ОП „Жилфонд“. Къщите са опасни и е можело да се срутят сами. Живеещите в тях са били предупредени и са се изнесли от квартала преди няколко месеца. От администрацията са им предложили да бъдат настанени в общински жилища, които се намират в район „Тракия“.

През годината ЕСПЧ проуизнесе няколко решения срещу България, свързани с правото на личен и семеен живот, жилище и кореспонденция. През февруари по делото **Х и У срещу България**⁸⁶ Съдът установява, че

гържавата е нарушила правото на семеен живот на майка и син с това, че не е осигурила предаването на детето на майката след съдебно решение тя да упражнява родителските права над него.

Жалбоподатели по това дело са майка, действаща от свое и от името на детето си, с което остават разделени въпреки двете окончателни съдебни решения, присъждащи ѝ родителските права върху детето. Жалбоподателите се оплакват, че поради отказа на бащата – известен бизнесмен, да предаде детето на майката, двамата не са могли да живеят заедно и да се ползват от режима на лични отношения, определен от съдилищата, в нарушение на чл. 8 от Конвенцията. ЕСПЧ изследва подробно и отделно действията на съдебния изпълнител, социалните служби, полицията и прокуратурата и установява, че те не са изпълнили задълженията си да улеснят изпълнението на съдебните решения, не са действали срочно и адекватно, така че да могат майката и синът ѝ да се съберат и запазят връзката си. Съдът е особено впечатлен от това, че единствения път, когато се установява, че жалбоподателката не е спазила режима на контакти, определен от съдилищата, тя е ефективно глобена, докато по отношение на другия родител никога не са предприети подобни мерки въпреки постоянния му отказ да изпълни съдебните решения.

⁸⁴ Бутане на молитвен дом в Столипиново създаде напрежение, plovdiv24.bg, 10.12.2020 г., достъпна на: <https://www.plovdiv24.bg/novini/plovdiv/Butane-na-molitven-dom-v-Stolipinovo-suzdade-naprezhenie-1030146>.

⁸⁵ Унищожение в „Източен“, plovdiv24.bg, 24.11.2020 г., достъпна на: <https://www.plovdiv24.bg/novini/plovdiv/Unishtozhenie-v-Iztochen-1024408>.

⁸⁶ ECtHR (2020). *X and Y v. Bulgaria*, no. 23763/18, Judgment of 06.02.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200710>.

През юли ЕСПЧ се произнесе с решение и по делото **У. Т. срещу България**⁸⁷, образувано по жалба на български гражданин, чийто пол е записан при раждането му в Регистъра за гражданското състояние като женски, заедно с кореспондиращи женски имена. Въпреки това обаче той твърди, че се е осъзнал като индивид от мъжки пол в юношеска възраст и че е живял сред обществото като мъж с мъжки имена. Я. Т. съжителства от 2008 г. с жена, която през 2010 г. ражда дете чрез изкуствено осеменяване от донор. Я. Т. и детето считат взаимоотношенията си като такива между баща и син. На снимката на личната му карта, издадена през 2011 г., външният вид на Я. Т. е на мъж. След редица оперативни интервенции жалбоподателят подава пред районния съд иск за промяна на собственото, бащиното и фамилното име, вписани в електронния регистър на населението, заедно с обозначението на неговия пол и ЕГН, като искът е отхвърлен. След подадена жалба първоинстанционното решение е потвърдено и от окръжен съд. Я. Т. подава жалба до ЕСПЧ, като твърди нарушение на чл. 8 от Конвенцията. Съдът прие, че в настоящия случай националните съдилища са отчели обстоятелството, че Я.Т. е транссексуален, въз основа на подробната информация свързана с психологическото и медицинското му състояние, заедно със семейния и социалния му начин на живот. Въпреки това съдилищата са отказали да разрешат промяна на вписания в регистъра пол, макар да са установили, че Я. Т. е започнал процес по смяна на пола, променяйки външния си вид, и че социалната и семейната му идентичност вече е била на мъж в течение на известно време. По същество те са намерили, че общественият интерес изисква правна промяна на пола да не бъде позволена и вследствие на това са отхвърлили иска му. Съдилищата обаче не са дали обяснение в мотивите си, що се отнася до конкретната природа на обществения интерес и не са извършили преценка за пропорционалност спрямо правото на жалбоподателя да бъде призната половата му идентичност. При тези обстоятелства ЕСПЧ не може да установи какъв обществен интерес обосновава отказа по молбата на Я. Т. Съдът определя това като неоснователна твърдост в мотивите на националните съдилища, която е поставила Я. Т. в продължение на неразумен и продължителен период в затруднено положение, в което той вероятно е изпитвал чувства на беззащитност, унижение и безпокойство. В заключение Съдът прие, че

отказът на националните власти да признаят юридически промяната на пола на жалбоподателя, без да дадат достатъчни и релевантни причини и без да обяснят защо е било възможно да се признае същият вид промяна на пола в други случаи, съставлява неоправдана намеса в правото на

⁸⁷ CEDH (2020). У.Т. с. Bulgarie, no. 41701/16, Arrêt du 09.07.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203898>.

Жалбоподателя на зачитане на личния и семейния му живот – нарушение на чл. 8 от Конвенцията.

През октомври ЕСПЧ произнесе решение по делото **Койчев срещу България**⁸⁸. Жалбоподателят твърди, че е биологичен баща на дете, родено извън брака, и се оплаква от факта, че действията за признаване на бащинството му са отхвърлени с мотива, че детето е признато от новия съпруг на майката. Съдът намери нарушение на чл. 8 от Конвенцията като установи, че жалбоподателят неуспешно се е опитал да бъде признат за биологичен баща на детето, по-специално чрез подаване на нотариална декларация за признаване на бащинството, чрез инициране на няколко съдебни производства и сигнализиране на прокуратурата и социалните служби. Съдът приема, че макар националните съдилища и власти в своите решения да са изложили определени причини, които според тях обосновават отказа на жалбоподателя да установи своето бащинство, начинът, по който тези решения са постигнати, не е гарантирал необходимата защита на интересите на жалбоподателя и не е позволил подробна оценка на фактите или претегляне на различните интереси на страните. Въпреки широката свобода на преценка, ползвана от държавата по такива въпроси, правото на зачитане на личния живот на жалбоподателя не е било уважено.

През декември ЕСПЧ произнесе решение по делото **Дермански срещу България**⁸⁹, образувано по повод полицейска операция, в хода на която жилището на жалбоподателите, служебните им офиси и техните автомобили са претърсени. По повод на тези действия те повдигат оплаквания за нарушения на членове 3 и 8 от Конвенцията, както и за липса на ефективно вътрешноправно средство за защита във връзка с горепосочените нарушения. Във връзка с образувано досъдебно производство и след разрешение на съда е извършено претърсване и изземване в дома, офисите и дъскорезницата на жалбоподателите. Извършено е претърсване и на двата семейни автомобили, въпреки че в разрешението на съда те не са включени, нито протоколът за претърсване и изземване е представен впоследствие за одобрение на съдия. Нито един от четиримата жалбоподатели не е обвинен в контекста на наказателното производство, по което е разрешено извършването на претърсване и изземване. ЕСПЧ приема, че поведението на полицията по време на извършената операция по своето естество, интензивност, продължителност, а така също и с оглед възрастта на жалбоподателите не е

⁸⁸ CEDH (2020). *Koychev c. Bulgarie*, no. 32495/15, Arrêt du 13.10.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204988>.

⁸⁹ CEDH (2020). *Dermanski c. Bulgarie*, no. 61322/10, Arrêt du 17.12.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206509>.

било от такова естество, че да достигне минималния праг на суровост, който е допустим, за да намери приложение чл. 3. Съдът отбелязва, че претърсванията в домовете и служебните помещения са били извършени след получени съответни разрешения, съобразно действащото законодателство и са преследвали законна цел. Обратно на това, претърсванията на автомобилите са били извършени без предварително или последващо одобрение от страна на съда. Оттук следва, че те не са били предвидени в закона по смисъла на чл. 8 и поради това представляват неоправдана намеса в правото на жалбоподателите на зачитане на личния живот. По отношение на повдигнатото оплакване по чл. 13 от Конвенцията ЕСПЧ вече се е произнасял, че нито искът, който може да бъде предявен съгласно ЗОДОВ, нито този по чл. 45 от ЗЗД представляват ефективно вътрешноправно средство за защита, което може да отстрани твърдените нарушения на чл. 8. Поради това е установено нарушение и на чл. 13 във връзка с чл. 8 от Конвенцията.

7

Свобода на съвестта и религията

През 2020 г. в България не бяха регистрирани сериозни нарушения на свободата на съвестта и религиите. За първи път от много години по улиците на София не премина традиционното факелното шествие в памет на пронацисткия ген. Христо Луков, свързан с антисемитски убеждения. Регистрирани бяха прояви на представители на националистическите партии в управлението, накарняващи религиозните свободи.

Настоящата глава от доклада прави обзор на по-значимите събития и развития в България, засягащи свободата на съвестта и религиите. Състоянието на религиозните права и свободи се измерва през призмата на по-малките религиозни общности у нас – мюсюлмани, евреи, „Свидетели на Йехова“ и други, които най-често са подложени на ограничителни мерки, преследване, оскверняване и унищожаване на религиозно имущество, насилие. Анализът е изготвен въз основа на данни, предоставени на БХК от религиозни организации, преглед на съдебна практика, доклади на международни органи, медийни публикации, информация, получена по реда на Закона за достъп до обществена информация (ЗДОИ) от Върховна касационна прокуратура.

Мюсюлмани

През 2020 г., за разлика от други години, проблемите на Мюсюлманското изповедание и мюсюлманската общност в България по отношение на ислямфобията и нетолерантността и дискриминацията срещу мюсюлманите, са

били по-малко. Това е позицията на представители на Главното мюфтийство, споделена с БХК за целите на настоящия доклад.⁹⁰ Няма данни за оскверняване на мюсюлмански храмове и гробове, нападения на хора и имущество, подбуждени от религиозна омраза и други инциденти, каквито не веднъж са документирани през предходните години.⁹¹

Все пак, от Главното мюфтийство отбелязват, че напрегнатата обстановка във Франция, във връзка с убийството на учител, показал карикатури на мюсюлманския пророк Мохамед от ученик, за който се предполага, че е свързан с екстремистка ислямска група, е оказало влияние и в България. Например, в Пловдив са били забелязани разлепени обидни за мюсюлманите стикери-карикатури. За случая на 22 октомври 2020 г. от Районното мюфтийство в Пловдив са депозирали жалба в прокуратурата. Друг пример, който дават, е публикация в интернет на Кристиан Шкварек, представител на групата на Европейските консерватори и реформисти в България от 19 октомври 2020 г., насочена срещу мюсюлманското вероизповедание и свободата на съвестта и религиите в Европа, която, според Главното мюфтийство, подбужда към омраза и насилие на религиозна основа, обижда, накърнява религиозните чувства на мюсюлманите.

Свидетелите на Йехова

От вероизповеданието „Свидетелите на Йехова“ също отчитат по-малко инциденти през 2020 г. Те обясняват спада най-вече с пренасянето (поради епидемията от коронавирус) във виртуална среда на колективната им дейност – събрания, конгреси⁹². Свидетелите на Йехова споделят, че продължават да изпитват ограничения при споделянето на религиозни послания на публични места, като биват тормозени, включително и от представители на държавата. В някои общини все още действат наредби, ограничаващи различни форми на изразяване и проповядване на „нетрадиционните според Конституцията на Ре-

⁹⁰ Главно мюфтийство в Република България, писмо до БХК от 05.01.2021 г.

⁹¹ По този въпрос вж. БХК (2020). *Правата на човека в България през 2019 г.* София: Български хелзинкски комитет, ISSN 2367-6922, с. 49 – 40, достъпен на: https://bghelsinki.org/web/files/reports/123/files/BHC-Human-Rights-in-Bulgaria-in-2019-bg_issn-2367-6930.pdf; БХК (2019). *Правата на човека в България през 2018 г.* София: Български хелзинкски комитет, ISSN 2367-6922, с. 53 – 54, достъпен на: https://bghelsinki.org/web/files/reports/36/files/BHC-Human-Rights-in-Bulgaria-in-2018-bg_issn-2367-6930.pdf.

⁹² Свидетели на Йехова в България, писмо до БХК от 12.01.2021 г.

Върховният касационен съд осъди народен представител от крайна националистическа партия да заплати обезщетение за клеветнически твърдения по адрес на малцинствена религиозна общност.

публика България и Закона за вероизповеданията религии“.⁹³ Въпреки това от „Свидетелите на Йехова“ коментират, че българският съд все по-често отменя такива актове като незаконни. За подобряване на ситуацията те препоръчват обучения за всички прокурори и съдии по практиката на ЕСПЧ относно религиозната свобода и правата на чо-

века, премахване на дискриминационните общински подзаконовни актове, които ограничават мирното религиозно изразяване и прилагане на медийни стандарти, забраняващи клеветата.

През март 2020 г. ВКС осъди Борис Ячев, депутат от „Обединени патриоти“, да изплати на „Свидетелите на Йехова“ обезщетение от 3000 лв. за претърпени немуществени вреди, причинени от изнесени от него чрез средства за масово осведомяване клеветнически твърдения за религиозната организация и нейните членове⁹⁴. За разлика от предходните две инстанции по делото, ВКС приема, че не е налице пречка юридическите лица, каквото е и религиозната организация „Свидетелите на Йехова“, да бъдат носители на правото на обезщетение за претърпени от деликт немуществени вреди. По основателността на иска ВСК намира, че част от направените от г-н Ячев изказвания в телевизионни предавания през 2014 г. са с „клеветническо съдържание, целящо изграждане на превратни, негативни представи за проповядваните от „Свидетелите на Йехова“ идеи“. В решението се казва още, че „излъченото чрез средство за масова информация, каквото е ТВ СКАТ, надхвърля правото на свободно изразяване – съставлява противоправно поведение, за което пострадалият следва да получи морално удовлетворение чрез присъждане на парично обезщетение“⁹⁵.

Антисемитизъм

През 2020 г. за първи път от много години по улиците на София не премина традиционното факелно шествие в памет на ген. Христо Луков, който през 40-те години на XX век е бил лидер на антисемитската, пронацистка и профашистка организация Съюз на българските национални легиони. Вместо на шест-

⁹³ Общински съвет – гр. Шумен. Наредба № 1 за опазване и поддържане на обществения ред в община Шумен, чл. 5, ал. 5.

⁹⁴ ВКС (2020). Решение № 29 от 10.03.2020 г. по гр.г. 1690/2019 г.

⁹⁵ Пак там.

вие участниците в т.нар. „Луковмарш“ се събраха на честване на открито пред къщата, където Луков е бил убит. „Луковмарш“ се провежда от 2004 г. насам, като правозащитници, граждански организации и международни наблюдатели многократно са се обявявали срещу него поради характера му – събитие, пропагандиращо антисемитски, фашистки, расистки или неонацистски идеи.

Хронологията на осуетяването на шествието през 2020 г. е следната. През април 2019 г. от „Български национален съюз – Еделвайс“ („БНС – Еделвайс“) подават уведомление до Столичната община за организиране на „Луковмарш“ на 22 февруари 2020 г.⁹⁶ Кметът на Столичната община забранява провеждането на събитието въз основа на становище на СДВР, в което се казва, че е налице „висока степен на обществена опасност, с оглед начина на провеждане на мероприятиято, облеклото и групирането на участниците в него, както и с усложнената международна обстановка вследствие притока на мигранти, терористични атаки в някои градове на Европа и ксенофобски прояви в различни части на света“⁹⁷. По жалба на организаторите Административен съд София-град (АССГ) отменя заповедта на столичния кмет, намирайки, че наложената забрана е непропорционална, поради липсата на изискуемите от закона категорични данни за реална и сериозна заплаха от нарушаване на обществения ред, и връща преписката на столичния кмет за ново произнасяне⁹⁸. През август 2019 г. столичният кмет издава нова заповед, с която не забранява „Луковмарш“, но изменя заявения характер на събитието от шествие на полагане на венци пред къщата, където е убит Христо Луков⁹⁹. Тази заповед също е обжалвана от „БНС – Еделвайс“, но АССГ оставя жалбата без разглеждане поради необжалваемост на този тип решения на столичния кмет, както и на други процесуални основания¹⁰⁰. През ноември 2019 г. определението на АССГ е потвърдено от ВАС¹⁰¹.

На 10 февруари 2020 г. Софийската градска прокуратура внесе в СГС искова молба за прекратяване регистрацията на сдружението с нестопанска цел „БНС – Еделвайс“ – основния организатор на „Луковмарш“¹⁰². Искането за заличаване

⁹⁶ АССГ (2019). Решение № 5173 от 25.07.2019 г. по адм.г. 4945/2019 г.

⁹⁷ Пак там.

⁹⁸ Пак там.

⁹⁹ АССГ (2019). Определение № 6460 от 29.08.2019 г. по адм.г. 9797/2019 г.

¹⁰⁰ Пак там.

¹⁰¹ ВАС (2019). Определение № 15444 от 13.11.2019 г. по адм.г. 12646/2019 г.

¹⁰² Софийска градска прокуратура поиска от Софийския градски съд да прекрати регистрацията на „БНС-Еделвайс“, prb.bg, 11.02.2020 г. достъпна на: [https://prb.bg/sgp/bg/news/39824-sofijska-gradska-](https://prb.bg/sgp/bg/news/39824-sofijska-gradska)

на „БНС – Еделвайс“ е предшествано от проверка на прокуратурата, при която е установено, че „[в] последните десет години сдружението е организатор на прояви, които противоречат на чл. 44, ал. 2 от Конституцията на Република България, които забранява дейността на организации, чиято дейност е насочена срещу суверенитета, териториалната цялост на страната и единството на нацията, към разпалване на расова, национална, етническа или религиозна вражда, към нарушаване на правата и свободите на гражданите, както и организации, които създават тайни или военизирани структури, или се стремят да постигнат целите си чрез насилие“. По-конкретно, прокуратурата установява, че „БНС – Еделвайс“ има множество декларации и становища, съдържащи насърчаване към насилие и език на омраза, антисемитска пропаганда и др. Констатирано е още, че сдружението е създадо и своя военизирана структура. Към края на 2020 г. съдебното дело за прекратяване на регистрацията на „БНС – Еделвайс“ все още не е приключило.

На 9 август 2020 г. организацията на евреите в България „Шалом“ разпространи критична позиция¹⁰³ срещу изказване на заместник министър-председателя Красимир Каракачанов

по повод на антиправителствените протести в страната, в което заяви: „Не може в името на това няколко соросовидни НПО-та и партийки извън парламента да се докопат до властта, ти да разсипеш държавата. И в името на какво? Да въведеш гей браковете и да ми създаваш джендър република“¹⁰⁴. От „Шалом“ обръщат внимание, че през последните години името на филантропа Сорос, унгарски евреин, оцелял от Холокоста, както и терминът „соросовид“ се използват от крайнодесни организации и политически лидери в Европа и САЩ като част от конспиративни теории и че тези теории имат силно антисемитски характер. От „Шалом“ призовават българските политици „да не допускат разпространението на неонацистка идеология в обществото“.

През 2020 г. беше регистриран най-малко един инцидент с вандализиране на синагога с антисемитски надписи – този срещу синагогата в Пловдив от де-

[prokuratura-poiska-ot-sofijsk-104-2](#).

¹⁰³ Организация на евреите в България „Шалом“ (2020). *Позиция на организация на евреите в България „Шалом“ по повод на изказване на заместник министър-председателя на Република България Красимир Каракачанов от 9.08.2020 г.*, достъпна на: <https://www.facebook.com/ShalomBulgariaOrganization/photos/a.1069567423116516/4202681546471739/>.

¹⁰⁴ Каракачанов: Соросовидни НПО-та искат да вземат властта, за да въведат гей браковете, *offnews.bg*, 09.08.2020 г., достъпна на: <https://offnews.bg/politika/karakachanov-sorosoidni-npo-ta-iskat-da-vzemat-vlastta-za-da-vavedat-734327.html>.

кември 2020 г.¹⁰⁵

Престъпления срещу вероизповеданията

През първото шестмесечие на 2020 г. са образувани 12 досъдебни производства по чл. 164 от НК, които криминализира проповядването и подбуждането към дискриминация, насилие или омраза на религиозна основа, както и оскверняването, унищожаването или повреждането на религиозни храмове, молитвени домове, техни символи или надгробни паметници. От справката, предоставена на БХК от прокуратурата по реда на ЗДОИ, не става ясно по кой от двата престъпни състава на чл. 164 са образувани 12-те досъдебни производства¹⁰⁶. През същия период има един внесен в съда прокурорски акт, едно предадено на съд лице и едно осъдено/санкционирано лице с влязъл в сила акт за престъпление по чл. 164. При справка в правно-справочната информационна система „Сиела“ се идентифицира, че постановеният съдебен акт е присъда за счупен надгробен паметник¹⁰⁷.

Прокуратурата не отчита дейност по двете гва текста от раздела „Престъпления срещу вероизповеданията“ на НК – чл. 165, криминализиращ възпрепятстването чрез сила или заплашване на свободното изповядване на вяра или извършването на религиозни обреди и служби, както и принудата за участие в такива, и чл. 166 – образуване на политическа организация на религиозна основа или използването чрез слово, печат, действие или по друг начин на църквата или религията за пропаганда против държавната власт или нейните мероприятия.

Неадекватното разследване на престъпления срещу вероизповеданията е една от причините, довели до осъдителното решение на ЕСПЧ по делото *Караахмед срещу България*, инициирано от потърпевши от инцидента пред джамията „Баня Баши“ в София от 2011 г.¹⁰⁸ Пет години след постановяването му, решението е все още неизпълнено. Без отговор остават питанията, направени от Отдела по изпълнение на решенията на ЕСПЧ към СЕ относно движението на наказателните производства срещу провокаторите и участниците в инцидента от 2011 г., дали жалбоподателят е бил допуснат да участва в наказателното производство

¹⁰⁵ Антисемитски надписи на Входа на синагогата в Пловдив, bnr.bg, 12.2020 г., достъпна на: <https://bnr.bg/plovdiv/post/101394260/antisemitski-nadpisi-na-vhoda-na-sinagogata-v-plovdiv>.

¹⁰⁶ Върховна касационна прокуратура. Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ с Решение № 8/18.01.2021 г.

¹⁰⁷ Районен съд – Бяла Слатина (2020). Присъда №1 от 24.02.2020 г. по н.г. № 4/2020 г.

¹⁰⁸ ECtHR (2015). *Karaahmed v. Bulgaria*, no. 30587/13, Judgement of 24.02.2015, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152382>.

като пострадал и какви мерки са били предприети за осигуряване на ефективно разследване на престъпления срещу свободата на вероизповеданията¹⁰⁹.

През ноември 2020 г. ЕСПЧ произнесе решение по делото **Вероизповеданието Свидетели на Йехова срещу България**¹¹⁰. Съдът установява нарушение на чл. 9, тълкувано в светлината на чл. 11 от Конвенцията във връзка с жалба на българската организация „Свидетелите на Йехова“, че националните власти са попречили на организацията да построи молитвен дом върху земя във Варна, която тя притежава. Жалбоподателят се сдобива с разрешение за строеж, но кметът на града спира строежа, сочейки нарушения на изискванията за строителство. Известна българска националистическа партия издига плакати край строителния обект и провежда масов протест срещу проекта. Кметът публично изразява позиция в подкрепа на протестите. След мълчалив отказ на кмета по молба за продължаване действията по строежа, организацията завежда множество административни дела. Административните съдилища пропускат да се произнесат по изложенията от жалбоподателя твърдения, че мерките, които му пречат да построи своя молитвен дом, се дължат на неговата религиозна дейност и нарушават правата му по членове 9 и 11 от Конвенцията. Вместо това съдилищата ограничават анализа си единствено до изключителна проверка на официалните правни причини за незаконосъобразност на мълчанието на кмета. ЕСПЧ намира, че действията на кмета и административните съдилища и конкретният контекст, в който те са били приложени, са довели до сериозни ограничения върху възможността на жалбоподателя да упражнява свободата си да изповядва своята религия. Съдът счита мерките за незаконосъобразни или неоправдани и следователно не ги счита за необходими в едно демократично общество.

¹⁰⁹ Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, case of *Karaahmed v. Bulgaria*, достъпно на: <http://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-1936>.

¹¹⁰ ECtHR (2020). *The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria v. Bulgaria*, no. 5301/11, Judgment of 10.11.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-205217>.

8 Свобода на изразяване

Свободата на изразяване в България претърпя поредна година на деградация. Страната ни се утвърди като „черната овца на ЕС“, запазвайки 111-ото място в световния индекс на „Репортери без граници“ за свобода на медиите. Неудобните български журналисти бяха обиждани, ограничавани и дори физически нападени от властта, а приближените до нея медии се радваха на разрастване и все по-голяма пазарна мощ. Българският медиен дискурс през годината беше доминиран от две основни теми – пандемията от COVID-19 и мащабните антиправителствени протести, но в тона на отразяването и на двете често личаха оказваното отгоре влияние и преследване на интереси. Трудната година осветли и тежки проблеми в качеството на информацията в българските медии, като фаворизирането на сензационността пред достоверността и разпространяването на дезинформация под претекста за информационен плурализъм. Но най-тревожни от всичко бяха опитите на държавата да крие факти чрез репресия и демонстративният ѝ отказ да разследва и наказва посегателства над журналисти.

Обща картина

За трета поредна година и през 2020 г. България остана на срамното 111-о място от общо 180 държави в индекса на „Репортери без граници“ (RSF) за свобода на изразяване¹¹¹. Резултатът от изследването на RSF е показал изменение от едва 0.05 пункта спрямо предходната година, което е крайно недостатъчно, за да настигнем дори 110-ата в класацията – африканската държава Гвинея. В годишния си обзор организацията определя България като „черната овца на ЕС“ заради позицията ѝ далеч назад от останалите държави членки, а и от почти всички други европейски и балкански държави. Най-близо в класацията от държавите в ЕС са Унгария и Малта, съответно на 89-о и 81-во и място, а най-далеч са Финландия, Дания и Швеция, съответно на второ, трето и четвърто място в света.

През октомври „Репортери без граници“ отправиха критика към безразличието на правителството и премиера Бойко Борисов към проблемите на медийната среда в България и оповестиха предложението си за справяне с тях, което са изпратили лично до него още през март 2020 г.¹¹². Предложението представлява бърза и решителна стъпка, по дефиниция, неизгодна за властта – да бъде създадена независима национална комисия с участие на български и международни експерти в различни области, която да изследва медийната среда и да отправя конкретни препоръки, съставени в тясно сътрудничество с ЕС, СЕ и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа. RSF препоръчва комисията да се създаде възможно по-скоро – преди парламентарните избори през 2021 г., за да може тя да постави темата за свободата на медиите в центъра на предизборния дебат. До началото на новата година все още няма признаци да се работи в тази посока.

Пазарни зависимости

Събития в медийната среда през 2020 г. допълниха и разгърнаха още повече мрачната картина от 2019 г. Специален доклад на Мрежата за етична журналис-

¹¹¹ Репортери без граници (2020). Световен индекс за свобода на изразяване за 2020 г., достъпен на: <https://rsf.org/en/ranking/2020>.

¹¹² Bulgaria: RSF unveils proposal for press freedom to be at the centre of Bulgaria's next election, 14.10.2020 г., достъпен на: <https://rsf.org/en/news/bulgaria-rsf-unveils-proposal-press-freedom-be-centre-bulgarias-next-election>.

тика (EJN) за състоянието на журналистиката в България¹¹³, публикуван през лятото, сочи, че моментната картина не само е лоша, но и са налице твърде много предпоставки тя да продължи да се влошава.

Според анализа, разпространяващите неетично, невярно или пропагандно съдържание на българския медиен пазар са в пъти повече от медиите, които създават етично и качествено съдържание. Средата е благоприятна за

още по-голяма концентрация на собственост, предупреждават експертните наблюдатели. От една страна, независимото финансиране и доверие в медиите в България е рекордно ниско и по тази причина свободните медии лесно стават плячка на собственици с политически и икономически връзки с правителството. От друга страна, вече акумулираните инструменти (медии) лесно се използват за направляване на пазара в желаните посоки и координирано определяне на обществения дискурс.

През 2020 г. видяхме красноречиви примери за тези процеси. През февруари Комисията за защита на конкуренцията (КЗК) одобри безпрепятствено сделката на Кирил и Георги Домусчиеви за добиване на пълния контрол над медийната група „Нет инфо“, въпреки многобройните възражения от гилдията, че по този начин „Нова Броудкастинг Груп“ ще получи преимущество на пазара и мощ да променя условията и цените на рекламата¹¹⁴. През октомври медийният конгломерат се разрасна още веднъж, придобивайки нов пакет от телевизии и радиа, част от неформалните медийни владения на депутата от Движението за права и свободи Делян Пеевски, включително „Канал 3“¹¹⁵, отново с експедитивното одобрение на КЗК¹¹⁶, въпреки предупреждението на Асоциацията на европейските журналисти

Въпреки международните критики за положението на независимостта на медиите в България, Комисията за защита на конкуренцията одобри придобиването на една от най-големите медийни групи от приближени до властта бизнесмени.

¹¹³ Мрежа за етична журналистика (EJN) (2020). *Building Trust in Journalism – Bulgaria*, достъпен на: <https://cdn.ethicaljournalismnetwork.org/wp-content/uploads/2020/10/Building-Trust-BG.pdf>.

¹¹⁴ Домусчиеви придобиват изцяло „Нет инфо“, mediapool.bg, 03.02.2020 г., достъпна на: <https://www.mediapool.bg/domuschievi-privobivat-iztsyalo-net-info-news303039.html>.

¹¹⁵ „Нова бродкастинг груп“ вече официално притежава „Канал 3“ и още 6 медии, dnevnik.bg, 13.10.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/4126315>.

¹¹⁶ КЗК не видя проблем „Нова“ да придобие „Канал 3“ и още медии, свързвани с Пеевски, capital.bg, 19.9.2020 г., достъпна на: <https://www.capital.bg/4116196>.

в България (АЕЖ – България), че „концентрацията на двете групи [...] би създавала условия за господстващо положение“¹¹⁷.

Така „Нова Броудкастинг Груп“ се утвърди като „най-голямата българска мултиплатформена медийна компания“, по собствената ѝ дефиниция, и също публично се потвърди близостта на братята Домусчиеви със свързваните с Делян Пеевски медии. Преливането на кадри от „Канал 3“ в „Нова“ продължи и през 2020 г., като за управител на групата на мястото на Вяра Анкова беше назначена Ива Стоянова – бивше лице от свързваната с Пеевски телевизия и дори за кратко неин съсобственик¹¹⁸.

В последната седмица на годината бе обявена предстояща нова смяна в собствеността на групата¹¹⁹. Новината отново бе посрещната с тревога от конкурентните медии заради мащабите, които почти сигурно ще добие потенциалният нов собственик – компанията „Юнайтед Груп“, собственикът на БТК. Придобивайки и „Нова Броудкастинг Груп“,

групата ще има контрол на медийното съдържание от създаването до разпространението му по кабел, сателит и ефир, по интернет и радиочестоти. А дори и в печатната мрежа,

защото успоредно се договаря сделка за придобиване на част от големите печатни издания от арсенала на Пеевски¹²⁰.

През януари 2021 г. и двете сделки на „Юнайтед груп“ за „Нова Броудкастинг Груп“ и вестниците на Пеевски бяха одобрени от регулаторната комисия и към момента на съставяне на настоящия доклад предстои финализирането им.

Натиск над журналисти

Наред със засиления финансов натиск над журналистите през 2020 г. видяхме и редица съвсем преки вербални и физически жестове на унижаване и възпрепятстване на журналистическата работа от страна на властимащите. При посещение на терен на 4 февруари 2020 г. журналистите потърсиха комен-

¹¹⁷ АЕЖ – България (2020). Концентрацията между Нова телевизия и Канал 3 би оказала сериозно въздействие върху медийния пазар в страната, 09.09.2020 г., достъпна на: <https://aej-bulgaria.org/0909/>.

¹¹⁸ КЗК не видя проблем „Нова“ да придобие „Канал 3“ и още медии, свързвани с Пеевски, capital.bg, 19.09.2020 г., достъпно на: <https://www.capital.bg/4116196>.

¹¹⁹ Адванс Медиа Груп и Юнайтед Груп постигнаха сделка за продажбата на NOVA, nova.bg, 24.12.2020 г., достъпна на: <https://nova.bg/news/view/2020/12/24/309443/>.

¹²⁰ Най-големият медийен конгломерат, capital.bg, 21.01.2021 г. <https://www.capital.bg/4165861>.

тар от премиера Бойко Борисов за обявеното същия ден решение на президента Румен Радев да сваля доверието си от правителството. В отговор Борисов намекна, че президентът търси начин да отклони вниманието от проверките на прокуратурата в Президентството, и се обърна към журналистите с думите: „И ето, вие тука като някакви мисирки тичате, бръ-ръ-ръ“¹²¹. Премиерът дори имитира звука, който според него издават журналистите/мисирките¹²².

Властта показва презрителното си отношение още по-демонстративно в края на лятото с мястото, което отреди на журналистите в обновената сграда на бившия Партиен дом в София, където беше преместено НС на Република България. В първия работен ден на депутатите след лятната ваканция и първия ден в новата сграда акредитираните журналисти с достъп до парламентарна установиха, че всъщност достъп няма – нито до пленарната зала, нито до кулоарите и депутатите вътре. Вместо това за тях се оказа заделено приземно помещение с екран, на който могат да гледат на живо дебатите в пленарната зала, а единственото място, от което имат визуален контакт към пристигащите депутати, е прозорецът на тоалетната им.

След почти едномесечно недоволство, призови към администрацията¹²³ и петиции с подписите на десетки парламентарни журналисти¹²⁴, отстъпката, която получи, бе да им се осигури достъп и до още едно място в сградата с възможност за лични срещи с депутатите – т.нар. Клуб на народния представител¹²⁵.

Последвалите физически посегателства върху журналисти през лятото обаче напълно засенчиха скандалите и с мисирките, и с ограничения достъп в парламента.

Те съпътстваха мащабните антиправителствени протести от 9 юли и

¹²¹ Борисов, „Митко от записа“, мисирките и лъвовете, mediapool.bg, 04.02.2020 г. достъпна на: <https://www.mediapool.bg/borisov-mitko-ot-zapisa-misirkite-i-lavovete-news303052.html>.

¹²² Борисов сравни журналисти с мисирки и се извини няколко пъти, dnevnik.bg, 04.02.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/4025221>.

¹²³ АЕЖ – България (2020). Парламент без журналисти не е Народно събрание, а Партиен дом, 02.09.2020 г., достъпна на: https://aej-bulgaria.org/parliament_access/.

¹²⁴ Десетки журналисти с подписка срещу ограничения достъп до депутатите, svobodnaevropa.bg, 16.09.2020 г. достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30841956.html>.

¹²⁵ Караянчева даде частичен достъп на медиите до депутатите (СНИМКИ), dariknews.bg, 30.09.2020 г. достъпна на: <https://dariknews.bg/novini/bulgaria/karaiancheva-dade-chastichen-dostyp-na-mediite-do-deputatite-snimki-2242352>.

поеманно ескалираха, а с тях и отказът на гържавата да разследва и наказва виновните.

По време на националната конференция на управляващата партия ГЕРБ на 5 август журналистките от „Свободна Европа“ Полина Паунова и Генка Шукерова не бяха допуснати да отразят събитието в „София Тех Парк“, а вместо това бяха атакувани физически и обиждани от поддръжници на партията в парка пред сградата¹²⁶. Телефонът на Паунова бе изтръгнат от ръцете ѝ и счупен, а на призивите ѝ охраната да се намеси нямаше отговор. Привлеченият от Софийската районна прокуратура обвиняем¹²⁷ обяви, че „лица, съпричастни към организирането на протестите, са му обещали заплащане, ако предизвика и извърши провокативни действия към участници в събитието“.

Най-фрапиращият случай на агресия към журналисти беше от страна на полицията и възникна по време на антиправителствен протест на 2 септември. При един опит на протестиращите да преминат полицейските кордони при сградата на НС, репортерът на първа линия Канна Рачева и операторът Борислав Мавров от Би Ти Ви бяха напръскани с лютив спрей от полицията без обяснение¹²⁸.

До края на протеста, който продължи до късно през нощта и бе белязан от ескалация на полицейското насилие и десетки пострадали и арестувани, бяха обгазени също и Габриела Наплатанова, Николета Хаджийска и Ладислав Цветков от Би Ти Ви, Николай Минков и Милена Кирова, Кристиан Минчев, Мирослав Милков и Никола Стоилов от БНТ¹²⁹. В същата вечер фоторепортерът на „Франс Прес“ за България Николай Дойчинов е удрян от полицията с палки по гърба и фотоапаратът му е повреден. Според част от пострадалите журналисти тези действия срещу тях са извършени целенасочено.

Във фокуса попадна случилото се с журналиста на свободна практика Димитър Кенаров. Според разказа му той е влачен и притискан в земята от полицаите, ритан по тялото и главата, след което е оставен с белезници на

¹²⁶ Сблъсъци и агресия срещу журналисти по време на Националната конференция на ГЕРБ, [svobodnaevropa.bg](https://www.svobodnaevropa.bg/a/30767484.html), 05.08.2020 г. достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30767484.html>.

¹²⁷ Задържан за агресията над Полина Паунова обяснил поведението с обещано заплащане, [dnevnik.bg](https://www.dnevnik.bg/4100304), 07.08.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/4100304>.

¹²⁸ Канна Рачева: Полицаите не отговориха защо започват да ни обгазят, [btvnovinite.bg](https://btvnovinite.bg/predavanja/tazi-sutrin/kanna-racheva-policaite-ne-otgovoriha-zashto-zapochvat-da-ni-obgazjavat.html), 02.09.2020 г. достъпна на: <https://btvnovinite.bg/predavanja/tazi-sutrin/kanna-racheva-policaite-ne-otgovoriha-zashto-zapochvat-da-ni-obgazjavat.html>.

¹²⁹ АЕЖ – България (2020). АЕЖ-България: МВР да уважава работата на журналистите по време на протестите, 10.09.2020 г., достъпна на: <https://aej-bulgaria.org/1010/>.

протоара в продължение на часове. Накрая е откаран в районно управление без заповед за задържане и без достъп до адвокат. По думите му, докато е бит и задържан, той многократно се легитимирал пред органите на реда като журналист, показал им и журналистическата си карта, докато чакал на протоара, но това не променило поведението им¹³⁰.

Случаят на Димитър Кенаров предизвика остър отзвук както от българската гилдия, която настоя за „пълно разследване и наказване на всички замесени и за поемане на отговорност от страна на ръководството на Министерството на вътрешните работи“¹³¹, така и на международно ниво. Заявления по случая направиха базирания в Ню Йорк Комитет за защита на журналистите, комисаря по човешките права към СЕ Дуня Миятович, „Репортери без граници“ и др. Евродепутатите от работната група за медиите също отправиха остри критики към България заради събитията и поискаха разследване за атаката срещу Кенаров, както и по случаите на Николай Дойчинов и обгазените телевизионни екипи, достигнали до тях чрез Платформата за насърчаване на защитата и безопасността на журналистите към СЕ¹³².

Качество по време на пандемия

В първата половина на годината медийното съдържание бе доминирано почти изцяло от темата за пандемията от коронавирус. Пикът настъпи през март, когато в България беше обявено извънредно положение и се задържа без конкуренция до следващата голяма тема през юли – протестите. Благодарение на редовните и извънредните ежедневни брифинги на кабинета и Националния оперативен щаб в периода от 13 март до 13 май българите се събуждаха и лягаха с новината за заразата всеки ден.

Така пандемията от COVID-19 подложи хората на безпрецедентно пренасищане от информация, но постави и журналистиката в безпрецедентна позиция на отговорност към обществото и нужда от висок стандарт на разпространяваната информация отвъд всякакви политически и икономически интереси. Без особена изненада, качеството в тези условия се оказа задача, с която много от

¹³⁰ *Битият журналист Димитър Кенаров: От всички места, на които съм бил, в България пострадах най-тежко*, dnevnik.bg, 04.09.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/4109965>. Вж. по-подробно по-горе Глава 3. Право на живот, защита от изтезания, нечовешко и унижително отношение.

¹³¹ АЕЖ – България (2020). *Журналистът Димитър Кенаров е обект на незаконно задържане и полицейско насилие*, 03.09.2020 г., достъпна на: <https://aej-bulgaria.org/kenarov/>.

¹³² *Евродепутати: България да разследва полицейското насилие над журналисти на протестите*, dnevnik.bg, 16.09.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/4114710>.

Прокуратурата открито бранеше репутацията на изпълнителната власт от публично говорене, което би могло да се интерпретира като намек за лошо управление. Държавното обвинение използва средствата на наказателната репресия срещу изказвания, които според нея “всяват паника”.

подчинените на властта медии не успяха, не пожелаха или не им бе наредено да се справят. В период, в който повече от всичко беше необходима добре проверена и балансирана информация, за да не се стига до паника и предотвратима загуба на човешки живот, вместо това го българската аудитория достигаха сензационни заглавия и извънредни включвания, противоречиви послания, гори конспирации, замаскирани като информационен плурализъм.

Тревожни бяха опитите на властта да заглушава и прикрива факти, като ги обявява за „всяване на паника“ и репресира разпространителите им. Един от най-отчетливите примери за това бе публичното преследване в съда на проф. Асена Сербезова (тогава Стоименова), председател на Българския фармацевтичен съюз. На 7 април в две поредни интервюта по Българското национално радио (БНР)¹³³ и по БНТ¹³⁴, в отговор на журналистически въпроси тя предупреди, че е възможно да възникне недостиг на някои медикаменти в аптеките, и посъветва хората да не се презапасяват с лекарства без нужда.

Последва светкавична и на пръв поглед необяснима реакция от държавата. Само два дни по-късно за думите ѝ в национален ефир Сербезова бе привлечена към наказателна отговорност по чл. 326, ал. 1 от НК и ѝ беше наложена мярка за неотклонение парична гаранция в размер на 20 000 лв.¹³⁵ Текстът, по който е обвинена, предвижда лишаване от свобода до две години за този, „който предава по радио, телефон или по друг начин неверни повиквания или заблуждаващи знаци за помощ, злоупотреба или тревога“. По-късно държавното обвинение се отказа да търси наказателна отговорност и вместо това внесе в съда искане тя само да

¹³³ Проф. Стоименова: Рецептите по Вайбър не са електронно здравеопазване, интервю, излъчено на 07.04.2020 г. по БНР, достъпно на: <https://bnr.bg/horizont/post/101254158>.

¹³⁴ Проф. Асена Стоименова: В дебата за генеричната замяна са нужни аргументи, интервю, излъчено на 07.04.2020 г. по БНТ, достъпно на: <https://bnt.bg/bg/a/prof-asena-stoimenova-v-debata-za-generichnata-zamyana-sa-nuzhni-argumenti>.

¹³⁵ Прокуратурата обвини шефката на фармацевтичния съюз, защото е предупредила за недостиг на лекарства, svobodnaevropa.bg, 10.04.2020 г. достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30546414.html>.

бъде глобена¹³⁶.

През септември състав на Районен съд – София прекрати делото, като изтъкна, че разследващите са допуснали нарушения в досъдебното производство, накърняващи правото на защита,

и също, че са формулирали „неясно обвинение“ – с недостатъчно конкретика за интервюта и изразите на Сербезова, които се сочат за „заблуждаващи“¹³⁷. Прокуратурата обаче не се отказа и през октомври отново внесе обвинението, като този път прецизира цитатите и часовия диапазон на „извършеното престъпление“¹³⁸. Успоредно със споровете в съда Сербезова е подложена на две проверки от Националната агенция по приходите, и една от Агенцията за държавна финансова инспекция, макар че не е на държавен пост от повече от две години.

Професорката от своя страна предприе мерки да съди прокуратурата за дискриминация и по искането ѝ също е образувано дело. В началото на 2021 г. гледането и на двете дела в съда все още предстои, а междувремежно вече е факт и жалбата ѝ до ЕСПЧ.

Законодателство

През 2020 г. бяха направени неколнократни опити да се използва здравната криза, за да бъдат наложени законови методи за цензура, както стана в други държави, включително и в ЕС (Румъния, Унгария¹³⁹).

Текстът, по който бяха обвинени проф. Асена Сербезова и други критици на властта за „всяване на паника“¹⁴⁰ – чл. 326, ал. 1 от НК – е почти непознат в

Бяха направени неколнократни опити да се използва здравната криза, за да бъдат наложени законови методи за цензура.

¹³⁶ Внесено е в съда делото с обвинение срещу проф. Асена Стоименова, БНР, 17.07.2020 г. достъпна на: <https://bnr.bg/post/101311734>.

¹³⁷ „Неясно обвинение“. Съдът прекрати делото за всяване на паника срещу Асена Стоименова, svobodnaevropa.bg, 14.09.2020 г. достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30837890.html>.

¹³⁸ Прокуратурата с ново обвинение срещу проф. Сербезова за всяване на паника, mediapool.bg, 30.10.2020 г. достъпна на: <https://www.mediapool.bg/prokuraturata-s-novo-obvinenie-sresh-tu-prof-serbezova-za-vsyavane-na-panika-news313839.html>.

¹³⁹ Международен пресинститут (2020). COVID-19: Регулация на фалшивите новини, статистика от 2020 г., достъпна на: <https://ipi.media/covid-19-tracker-in-graphics/>.

¹⁴⁰ Твърденията му не са „заблуждаващи“. Защо съдът оправда Георги Георгиев от БОЕЦ за всяване на паника, svobodnaevropa.bg, 11.09.2020 г. достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30832112.html>.

практиката на прокуратурата до 2020 г. и беше използван сега само поради липса на по-подходящ. Той беше изменен през март като част от преходните и заключителните разпоредби към т.нар. Закон за извънредното положение¹⁴¹, като беше увеличен размерът на предвижданата глоба за разпространение на „заблуждаващи знаци за помощ, злополука или тревога“ – от между 500 и 2000 лв. на от 10 000 до 50 000 лв.

Епидемията даде добър повод на ВМРО – БНД да възроди амбицията си за налагане на регулация в интернет. Само шест дни след началото на извънредното положение, на 19 март, партията от управляващата коалиция внесе в парламента предложението си за изменение и допълнение на Закона за радиото и телевизията с претекста, че иска да предпази обществото от дезинформация в условията на здравната криза.¹⁴² Проектът предлагаше да се възложат широки нови правомощия на Съвета за електронни медии (СЕМ) за контрол над съдържанието в интернет. Предвиждаше се СЕМ да регистрира и одобрява предварително всички гоставчици на медийни услуги в интернет и след това да ги следи, сочи и отвежда в съда, ако разпространяват неверни твърдения. Собствениците на информационни страници, от своя страна, щяха да бъдат задължени да следят сайта на СЕМ и ако видят своята сред изброените нарушители, да премахват дезинформиращите си публикации в тридневен срок. Ако ли пък не, щяха да бъдат свалени от интернет изобщо след експресно решение на съда. Предлагаше се също и лишаване от свобода до три години за всеки, който „чрез слово, печат или други средства за масова информация, чрез електронни информационни системи или по друг начин разпространява невярна информация“.

Проектът беше отхвърлен още на първо четене от Комисията по културата и медиите на 28 май. Още в същия ден партията на Красимир Каракачанов внесе план „Б“ – този път проект за допълнение на Закона за защита на личните данни¹⁴³. Отново с аргументи срещу фалшивите новини и по същество със същите функции, с този законопроект се искаше задължаването на всички собственици на сайтове, онлайн платформи, профили в социалните мрежи, блогове и др. да оповестят на видно място имената си, телефони, адреси и имейли за контакт и така да носят отговорност, ако разпространяват дезинформация в интернет.

¹⁴¹ Закон за мерките и действията по време на извънредното положение, обявено с решение на Народното събрание от 13 март 2020 г. (обн. ДВ, бр. 28 от 24.03.2020 г.), § 3, т. 2.

¹⁴² Законопроект за изменение и допълнение на Закона за радиото и телевизията, внесен в НС на 19.03.2020 г., достъпен на: <https://www.parliament.bg/bills/44/054-01-25.pdf>.

¹⁴³ Проект на Закон за допълнение на Закона за защита на личните данни, внесен в НС на 28.05.2020 г., достъпен на: <https://www.parliament.bg/bills/44/054-01-47.pdf>.

Задължението да следи за нарушения и да подава искове в съда в този случай щеше да е на Комисията за защита на личните данни.

Към началото на новата година проектът още не е гледан в парламента, но по него вече са изразени множество отрицателни становища. Специалистите в сферата на защитата на личните данни изтъкват, че текстът противоречи и на българското законодателство, и на Общия регламент за защита на личните данни (GDPR), както и че на Комисията за защита на личните данни се приписват неприсъщи функции¹⁴⁴.

И докато на българско ниво борбата е срещу въвеждането на репресивни механизми, в края на годината на европейско ниво беше поведена борба за повече защита за независимите редакции и журналисти. Повсеместен пропуск в националните законодателства, който в голяма степен засяга и българската медийна действителност, е липсата на защита срещу съдебен тормоз, използван за обезкървяването и заглушаването на неудобните репортери. Над 60 европейски организации, сред които и БХК, се обединиха за да призива за нова европейска директива и разработиха предложение срещу масовата практика, известна като „стратегически дела против публичното участие“ (Strategic Lawsuits Against Public Participation, или SLAPP)¹⁴⁵, при която чрез водене на безпочвени, но многобройни дела се осъществява психически и финансов натиск над неудобни журналисти.

През март 2020 г. ЕСПЧ произнесе решение по делото **Пендов срещу България**¹⁴⁶. По това дело жалбоподателят повдига оплаквания за нарушения на чл. 6, 7, 8, 10 и чл. 1 от Протокол № 1 от Конвенцията поради неоправданото задържане на иззети по реда на НПК вещественни доказателства – сървър, който жалбоподателят е ползвал за професионално хостване на сайтове. ЕСПЧ отхвърля възражението на българското правителство за неизчерпване на вътрешноправните средства за защита, с аргумент, че преценката дали вътрешноправните средства са изчерпани от жалбоподателя, се извършва от ЕСПЧ към момента на подаване на жалбата, а съдебната практика, с която правителството мотивира възражението си, е постановена след подаване на жалбата. Съдът намира нарушения

¹⁴⁴ Асоциация за защита на личните данни (АЗЛД) (2020). *Позицията на АЗЛД по Законопроекта за допълнение на Закона за защита на личните данни*, 18.06.2020 г., достъпна на: <https://mydata.bg/novini/pozitsiyata-na-azld-po-zakonoproekta-za-dopalnenie-na-zakona-za-zashtita-na-lichnite-danni/>.

¹⁴⁵ 64 национални и международни организации подкрепиха проект за европейска директива против съдебния тормоз над журналисти, БХК, 02.12.2020 г. достъпна на: <https://www.bghelsinki.org/bg/news/20201201-press-liberties-model-eu-anti-slapp-directive>.

¹⁴⁶ ECtHR (2020). *Pendov v. Bulgaria*, no. 44229/11, Judgment of 06.03.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201890>.

на чл. 1 от Протокол № 1 и на чл. 10, тъй като задържането е непропорционално предвид факта, че сървърът на жалбоподателя никога не е изследван за целите на наказателното разследване, което не е насочено срещу жалбоподателя, а срещу трети страни, същевременно прокуратурата е имала възможност за копиране на необходимата информация, а сървърът е бил от значение за професионалната дейност на жалбоподателя.

9

Свобода на сдружаване и на мирно събрание

Свободата на сдружаване и на мирно събрание в България бе подложена на сериозно изпитание през 2020 г. Положението в тази сфера се влоши. За пръв път от началото на демократичните промени в България по искане на прокуратурата и след сигнал на лидера на партия – членка на управляващата коалиция, бе прекратено сдружение на македонци в България в грубо нарушение на международните стандарти за свобода на сдружаване и за защита от дискриминация. Няколко други опита на македонски сдружения да се регистрират бяха осуетени чрез формалистични, произволни и дискриминационни актове на Агенцията по вписванията (АВ) и на съдилищата. Тези актове използваха аргументи, които бяха обсъдени и отхвърлени нееднократно в миналото с решения на ЕСПЧ. Властите използваха епидемията от COVID-19 за да наложат произволни ограничения на правото на мирно събрание в редица случаи. Такива ограничения на дискриминационна основа бяха наложени и на едно македонско сдружение. През октомври 2020 г.

Комитетът на министрите на СЕ прие междинна резолюция във връзка с неизпълнението на групата решения „ОМО „Илинден“ и други срещу България“.

Свобода на сдружаване

На 20 юни 2020 г. Окръжен съд – Благоевград (ОСБ) постанови решение, с което прекрати „Гражданско сдружение за защита на основни човешки права“ (ГСЗОЧП), единственото регистрирано в България към този момент сдружение, което в устава си заявява цели, свързани със защитата на правата на македонското малцинство в България. Искането за прекратяване бе отправено до съда от Окръжна прокуратура – Благоевград по указание на Върховната касационна прокуратура. На свой ред главният прокурор бе сезиран за регистрацията на това сдружение от лидера на партия ВМРО – БНД и заместник министър-председател Красимир Каракачанов през ноември 2019 г. В сигнала си във връзка с устава на сдружението Каракачанов твърди: „Систематичното тълкуване на целите и средствата за тяхното постигане води до извода, че в Устава се съдържат твърдения за съществуването на „македонско малцинство“, чиито права са накърнени и са предмет на защита от страна на сдружението. А това твърдение противоречи на т. III от Решение на КС № 1 от 29.02.2000 г. по к.г. № 3/99 г., в което изрично се установява, че „В РБ няма обособен македонски етнос“¹⁴⁷. На това основание, от което произтича „антибългарска“ насоченост, той иска прекратяването на сдружението. В публикувано на сайта си съобщение няколко дни след сигнала на Каракачанов прокуратурата твърди, че тя всъщност е била сезирана от ДАНС¹⁴⁸. Проверката на ДАНС включи разпити на членове на сдружението, както и на адвоката, подготвил документите за вписване¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Вж. пълния текст на сигнала на Каракачанов в: Каракачанов до Цацаров: Опитват създаване на македонско малцинство, Сега, 19.11.2019 г., достъпен на: <https://www.segabg.com/hot/karakachanov-cacarov-opitvat-suzdavane-na-makedonsko-malcinstvo>.

¹⁴⁸ Прокуратурата иска прекратяване на гражданско сдружение заради извършване на противоконституционна дейност, 21.11.2019 г., достъпна на: <https://prb.bg/opblagoevgrad/bg/news/38145-prokuraturata-iska-prekratjavane-na-grajdansko-21.11.2019>.

¹⁴⁹ Информацията е от интервю на БХК с председателя на ГСЗОЧП от 29.11.2019 г.

В производството пред ОСБ прокуратурата повтаря твърденията за „антибългарския характер“ на ГСЗОЧП, като освен приведените от Каракачанов доводи има и други, свързани с публикации на македонски активисти (нечленуващи в сдружението) в интернет и в други медии. В решението си ОСБ приема, че ГСЗОЧП не е учредено по законния ред, поради съдържащите се в устава му цели като „защита на човешките права на македонците и други етнически малцинства в България съгласно Рамковата конвенция за защита на националните малцинства и останалите релевантни български и международни документи“ и свързаните с тази цел средства. Според съда самото обявяване за членове на сдружението на лица „с македонско и друго самосъзнание“ противоречи на чл. 44, ал. 2 от Конституцията. Съдът също така приема, че е нарушена и разпоредбата на чл. 12, ал. 2 от Конституцията, забраняваща на сдруженията на граждани да си поставят политически цели, поради това, че сдружението щяло да „взема отношение и по актуални международни, вътрешнополитически, стопански и други въпроси“.

На второ място, според ОСБ ГСЗОЧП извършва дейност, която е насочена срещу „единството на нацията“ в нарушение на чл. 44, ал. 2 от Конституцията. Според него „защитата на човешките права на македонците и другите етнически малцинства в България, внушаваща съществуването на етноси и призоваваща за защита в частност и отстояване на македонския етнос, както и чрез вписаните средства – към отстояване и защита на македонската кауза – представлява дейност, насочена срещу единството на българската нация и териториалната цялост на страната ни като основен конституционен принцип по смисъла на чл. 44, ал. 2 от Конституцията“. Същевременно съдът приема, че от регистрацията на сдружението на 21.08.2019 г. до внасянето на иска за неговото прекратяване в съда на 21.11.2019 г. „не се констатира дейност, която противоречи на Конституцията, на законите и на добрите нрави“. Поради това

съдът прекратява сдружението само на основание на това, което е записано в неговия устав¹⁵⁰.

С това решение за пръв път от началото на демократичните промени в България по искане на прокуратурата и след сигнал на високопоставен политик, лидер на партия – членка на управляващата коалиция, бе прекратено регистрирано сдружение на македонци в България. Решението е ясен сигнал на българската държава, че тя няма да толерира правото на сдружаване на македонците не само чрез отказ от регистрацията на техните сдружения, но и след като те са регистрирани.

¹⁵⁰ ОСБ (2020). Решение № 903267 от 20.07.2020 г. по т.г. № 20191200900174/2019.

През 2020 г. на няколко пъти македонски сдружения получиха отказ за регистрация. Както и в предходни години, някои от тези откази бяха произволни и дискриминационни, при грубо незачитане на стандартите, установени в предходни решения на ЕСПЧ срещу България. В други случаи длъжностните лица в АВ и съдилищата проявяваха прекомерен формализъм в изнамиране на технически неизправности в заявленията на жалбоподателите.

На 21 януари 2020 г. сдружение ОМО „Илинген“ получи отказ да бъде вписано като юридическо лице от АВ поради това, че в устава му като върховен орган на сдружението била записана „годишна конференция“, а Законът за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ) говори за „общо събрание“ като върховен орган за сдруженията¹⁵¹. Това крайно нелепо основание за отказ, изсмукано от пръстите, за да се избегне отказ на основание на това, че става дума за македонска организация, бе потвърдено от ОСБ на 12 май 2020 г.¹⁵² След жалба на сдружението Софийският апелативен съд (САС) отхвърли този аргумент. Той прие, че годишната конференция, както е предвидена в неговия устав, притежава белезите на общо събрание по смисъла на закона, поради което „единствено въз основа на отклонението на посоченото в устава наименование на върховния орган от регламентираното в закона такова не може да се направи извод за липсата на такъв орган на сдружението“. Това за съда обаче не означава, че решението на ОСБ трябва да се отмени и да се постанови регистрацията на ОМО „Илинген“. САС измисля друго, по-просто основание за отказ, което не е отбелязано нито от АВ, нито от ОСБ. Според него решението за избор на председател и на членове на Управителния съвет следва да бъде подписано от всички учредители, а то било подписано само от председателя на събранието и от лицето, изготвило протокола. Поради това САС потвърди решението за отказ на ОСБ¹⁵³.

До края на 2020 г. ОМО „Илинген“ получи още един отказ от регистрация от АВ на 13 октомври 2020 г. Според длъжностното лице от АВ „заявените за вписване цели на сдружението определят и вменяват задължения за държавата, което е недопустимо и не следва да бъдат вписани. Начинът, по който са формулирани, смисълът, в който са употребени, и вложеното съдържание в целите (чл. 5 от Устава) разкриват несъответствието им с поставените от законодателя изисквания за дейността на сдружение в частна полза по смисъла на чл. 2, ал. 1 от ЗЮЛНЦ, каквато е възприета в чл. 1, ал. 1 от Устава“¹⁵⁴. Този отказ бе по-

¹⁵¹ АВ (2020). Отказ № 20200120095657/21.01.2020 г.

¹⁵² ОСБ. Решение № 1843/12.05.2020 г. по ф.г. 26/2020 г.

¹⁵³ САС (2020). Решение № 11964 от 03.09.2020 г. по ф.г. № 26/2020 г.

¹⁵⁴ АВ (2020). Отказ № 20201013114758/14.10.2020 г.

твърден с едно крайно формалистично решение на ОСБ от 11.12.2020 г. с мотиви, че българската държава не е признала македонско малцинство¹⁵⁵.

Пореден опит за регистрация през годината направи и Дружеството на репресираните македонци в България жертви от комунистическия терор. На 14 февруари 2020 г. то подаде заявление за регистрация в АВ. На 17 февруари 2020 г. длъжностно лице по регистрацията от АВ отказа вписване, без да даде

никакви указания по чл. 22, ал. 5 от Закона за търговския регистър и регистъра на юридическите лица с нестопанска цел. В мотивите за отказ длъжностното лице по регистрацията посочва две причини: 1. Членове на сдружението могат да бъдат всички граждани на Република България, които са репресирани заради своето македонско съзнание и самоопределение, а самото сдружение цели защита на правата и свободите на македонците в България и се ангажира с дейности, свързани с изява на македонското самосъзнание на техните членове. Такава цел според длъжностното лице е „незаконосъобразна“. 2. Средствата за постигане на целите, предвидени в чл. 2, ал. 2, т. 10 от устава на сдружението (организиране на митинги и демонстрации в рамките на закона) според длъжностното лице са „присъщи за дейността на класическата политическа партия“ поради което са също незаконосъобразни¹⁵⁶. Сдружението обжалва отказа.

На 10 март 2020 г. ОСБ постанови решение, с което отхвърля жалбата на сдружението и потвърди отказа на АВ. Съдът се солидаризира с мотивите на длъжностното лице на АВ. По първия от тях той подчерта, че „защитата на правата и свободите на македонците в България“ е дейност, насочена срещу суверенитета, териториалната цялост на страната и единството на нацията, както и тази дейност може да разпали национална вражда и да наруши правата и свободите на гражданите на РБ“. Подобна дейност не е в съответствие с чл. 44, ал. 2 от Конституцията. Противозаконна според ОСБ е и разпоредбата на чл. 2, ал. 2, т. 10 от устава на сдружението, която предвижда дейност, „присъща на политическа партия“¹⁵⁷.

Според българския съд „защитата на правата и свободите на македонците в България“ е дейност, насочена срещу суверенитета, териториалната цялост на страната и единството на нацията, както и тази дейност може да разпали национална вражда и да наруши правата и свободите на гражданите на РБ“

¹⁵⁵ ОСБ (2020). Решение № 2899/11.12.2020 г. по т.г. 20201200900181/2020 г.

¹⁵⁶ АВ (2020). Отказ № 20200214133939/17.02.2020 г.

¹⁵⁷ ОСБ (2020). Решение № 1188/10.03.2020 г. по т.г. 41/2020 г.

С решение от 8 юни 2020 г. САС потвърди решението на ОСБ. В мотивите си САС изтъкна три несъответствия на устава на сдружението с Конституцията на Република България: 1. Противоречие с чл. 6, ал. 2 от Конституцията, който забранява дискриминацията и привилегиите, основани наред с другото на „народност, етническа принадлежност, произход“. Съдът не казва изрично, но изглежда да предполага, че образуването на македонско сдружение е привилегия по смисъла на тази разпоредба. 2. Според САС част от посочените в устава на сдружението цели внушават съществуването на македонски етнос и призовават към отстояване и защита на „македонската кауза“, „поради което и представляват дейност, насочена срещу единството на българската нация и териториалната цялост на страната ни“ в нарушение на чл. 44, ал. 2 от Конституцията. 3. В устава на сдружението са формулирани цели, насочени към осъществяване на политическа дейност по смисъла на *Закона за политическите партии*, което противоречи на чл. 12, ал. 2 от Конституцията, който забранява на сдруженията на гражданите да осъществяват дейност, присъща на политически партии¹⁵⁸.

До края на 2020 г. Дружеството на репресираните македонци получи още един отказ за регистрация. На 17 ноември АВ отказа за пореден път регистрация на сдружението поради това, че „се търси сдружаването не изобщо на репресираните от комунистическия режим в България, заради изявите им по македонския въпрос, а само тези с „македонско самосъзнание и самоопределяне“, както и поради това, че в устава на сдружението „като средства за постигане на целите са визирани мероприятия, присъщи на дейността на класическата политическа партия, а според § 2 от ЗЮЛНЦ, организациите, имащи за цел извършването на политическа дейност, се уреждат с отделен закон“¹⁵⁹.

Друга новосформирана македонска организация – „Гражданска инициатива за признаване на македонско национално малцинство в България и защита правата на гражданите с македонско самосъзнание“ (Гражданска инициатива) направи два неуспешни опита за регистрация през 2020 г. На 24 февруари 2020 г. тя подаде заявление за регистрация и още на следващия ден получи отказ. АВ намери многобройни грешни нередности в заявлението, някои от които са куриозни. Така например, макар организацията изрично да заявява, че няма да извършва стопанска дейност, АВ приема, че някои от предвидените в устава дейности, като публикуването на книги и на други материали, могат да са стопанска дейност и това създавало неяснота. АВ също така поиска от организацията да предостави доказателства, че нейните учредители не са поставени под запрещение.

Гражданска инициатива реши да не обжалва, а да внесе ново заявление за

¹⁵⁸ САС (2020). Решение № 1149/08.06.2020 г. по т.г. 1555/2020 г.

¹⁵⁹ АВ (2020). Отказ № 20201116134735/17.11.2020 г.

регистрация, и направи това на 13 май 2020 г. Тя получи нов отказ от АВ още на следващия ден на формални основания. Според тях сдружението е избрало председател и секретар-касиер, които са неговни органи, подлежащи на вписване, но те не са заявени като такива във формуляра¹⁶⁰. На 22 май 2020 г. сдружението обжалва отказа в ОСБ. На 12 юни 2020 г. ОСБ постанови решение, с което отхвърли жалбата на сдружението и потвърди отказа на АВ. Съдът приема, че мотивите за отказ на длъжностното лице по вписванията са незаконосъобразни. Той споделя изцяло доводите на жалбоподателя, че органи на сдружението са само общото събрание и управителният съвет, но не и председателят и секретар-касиерът. Въпреки това съдът намира други основания за отказ. Според него дейността на сдружението, така както е определена в чл. 5 от устава, противоречи на чл. 44, ал. 2 от Конституцията на Република България, която забранява организации, чиято дейност е насочена срещу „единството на нацията“. На тази норма според съда противоречи разпоредбата на чл. 4 от устава на сдружението, доколкото с нея се допуска съществуването на македонско малцинство в България¹⁶¹.

С Решение № 1452 от 21 юли 2020 г. САС потвърди решението на ОСБ. В мотивите си САС изтъква две несъответствия на устава на сдружението с Конституцията на Република България: 1. Противоречие с чл. 6, ал. 2 от Конституцията, която забранява дискриминацията и привилегиите, основани наред с другото на „народност, етническа принадлежност, произход“. 2. Според САС част от посочените в устава на сдружението цели внушават съществуването на македонски етнос, „съставляващ малцинство и лишен от права“, и призовават към отстояване и защита на „македонската кауза“. Според САС обаче „в Република България няма обособен македонски етнос“. Поради това „целите и средствата за постигането им, предвидени от сдружението, „представляват дейност, насочена срещу единството на българската нация и териториалната цялост на страната ни“, в нарушение на чл. 44, ал. 2 от Конституцията¹⁶².

На 16 ноември 2020 г. отказ от регистрация получи и „Македонският клуб за етническа толерантност в Република България“. АВ прие, че „целите и средствата за постигането им са неприемливи за юридическо лице с нестопанска цел, като обединение между физически или юридически лица за осъществяване на дейност с нестопанска цел, по смисъла на ЗЮЛНЦ, като наподобяват дейността на политическа партия“¹⁶³.

¹⁶⁰ АВ (2020). Отказ № 20200513113426/14.05.2020 г.

¹⁶¹ ОСБ (2020). Решение № 2561/12.06.2020 г. по т.г. 73/2020.

¹⁶² САС (2020). Решение № 1452/21.07.2020 г. по т.г. 2178/2020.

¹⁶³ АВ (2020). Отказ № 20201116160243/17.11.2020 г.

На 1 октомври 2020 г. Комитетът на министрите на СЕ прие междинна резолюция по групата дела ОМО „Илинден“ и други срещу България. С нея Комитетът на министрите изрази дълбоко съжаление, че в последните производства за регистрация от 2019 г. и 2020 г. ОМО „Илинден“ и други подобни организации продължават да се сблъскват с проблеми, свързани с непоследователно и формалистично прилагане на законовите изисквания от АВ. В резолюцията са формулирани няколко препоръки:

- ✓ *Властите следва да гарантират, че всяко ново искане за регистрация на македонско сдружение следва да се разглежда в пълно съответствие с чл. 11 от Конвенцията, по отношение на формалните правни изисквания, които трябва да се прилагат пропорционално, предвидимо и последователно, с ясни инструкции към жалбоподателите.*
- ✓ *Властите следва да приемат законодателни или други подходящи мерки, за да гарантират по-широко и по-ефективно задължение за АВ да дава указания на сдруженията да коригират документите си за регистрация, за да се съгласува практиката на Агенцията за стриктно прилагане на формалните изисквания с ефективното упражняване на правото на свобода на сдружаване.*
- ✓ *Властите се приканват да формулират послания и да продължат усилията си за повишаване на осведомеността, че на сдружения, целящи да постигнат „признаването на македонското малцинство в България“, не трябва да се отказва регистрация на основания, свързани с техните цели и средствата за тяхното постигане, и че такива сдружения не следва да бъдат обект на процедури за прекратяване на подобни основания.*
- ✓ *Държавните органи се приканват да завършат работата си по допълване на насоките за служителите по вписванията, за да обхванат проблемите, разгледани в тази група дела, както и за изготвяне на лесни за прилагане инструкции за сдруженията и да гарантират, че АВ изчерпателно идентифицира дефектите на регистрационното дело съгласно изискванията на националното законодателство, за да позволи на сдруженията да подадат бързо искане за регистрация, което отговаря на всички законови изисквания.¹⁶⁴*

¹⁶⁴ Committee of Ministers (2020). Interim Resolution CM/ResDH(2020)197: Execution of the judgments of the European Court of Human Rights United Macedonian Organisation Ilinden and Others group against Bulgaria, 1 October 2020, достъпна на адрес: <https://rm.coe.int/native/09000016809fc587>.

Свобода на мирно събрание

Епидемията от COVID-19 даде възможност за ограничаване на правото на свобода на мирно събрание през 2020 г. в България по редица поводи. Някои от тях бяха свързани с легитимни императиви на предпазването от коронавируса. В други случаи властите допуснаха необосновани ограничения и произвол поради паника, а в някои случаи епидемичните мерки послужиха като повод за произволни и дискриминационни ограничения на антиправителствени протести. На 17 март, няколко дни след налагането на извънредното положение, министърът на здравеопазването издаде заповед, с която се забраняваше събирането на повече от двама възрастни на открити и закрити обществени места¹⁶⁵. Впоследствие тя бе заменена с други, по-леки мерки. На 31 март 2020 г. областната управителка на Стара Загора от ултранационалистическата партия НФСБ обяви вечерен час в цялата област от 21:00 до 5:00 ч. По това време в областта имаше само два установени случая на COVID-19. Една седмица по-късно тази заповед бе отменена¹⁶⁶. През април в ромската махала в Самоков бяха съставени 166 акта и бе образувано досъдебно производство заради сбирка на открито за честване на Цветница пред Божията църква¹⁶⁷.

На 17 април роми от кв. „Факултета“ и кв. „Филиповци“ в София излязоха на протест във връзка с блокирането на ромските квартали от полицията и с побоя от страна на полицията над няколко младежи, които се опитаха да пробият блокадата¹⁶⁸. Протестът им бе разтурен от полицията.

На 16 април вечерта началникът на Националния оперативен щаб генерал-майор Венцислав Мутафчийски заяви, че в България не е разрешено събирането на повече от двама души и че това прави протеста им незаконен. Няколко дни по-рано,

¹⁶⁵ Министър на здравеопазването. Заповед РД-01-131 от 17.03.2020 г., достъпна на: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/03/17/rd-01-131_doplva_zapoved_rd-01-124.pdf.

¹⁶⁶ Областен управител на Стара Загора. Заповед РД-ЗД-18 от 06.04.2020 г., достъпна на: https://www.sz.government.bg/uploaded/users_upload/users_upload/Зановег_OA.PDF.

¹⁶⁷ След масовката пред „Божия църква България“ в Самоков – 116 акта и разследване, OffNews, 14.04.2020 г., достъпна на: <https://offnews.bg/obshtestvo/sled-masovkata-pred-bozhia-tcarkva-balgaria-v-samokov-116-akta-i-r-726533.html>.

¹⁶⁸ Жители на кварталите „Факултета“ и „Филиповци“ излязоха на мирен протест, mediapool.bg, 17.04.2020 г., достъпна на: <https://www.mediapool.bg/zhiteli-na-kvartalite-fakulteta-i-filipovtsi-izlyazoha-na-miren-protest-news306338.html>.

на Цветница, на служба в катедралата „Александър Невски“ присъстваха около 50 души, без да бъдат по какъвто и да е начин притеснявани от властите. На 14 май полицията, позовавайки се на епидемичната обстановка, разпръсна антиправителствен протест на партия „Възраждане“¹⁶⁹. През лятото на 2020 г. в София и на няколко други места в България избухнаха антиправителствени протести с искания за оставката на министър-председателя Борисов и на главния прокурор Гешев. На няколко пъти срещу протестиращите бе употребена непропорционална сила от страна на органите на реда¹⁷⁰.

С произволни ограничения през годината се сблъскаха и македонците в България. На 20 юли ОМО „Илинден“ подаде уведомление до кмета на община Петрич за провеждане на традиционното си честване в местността Самуилова крепост по случай годишнината от ослепяването на Самуиловите воюни и от Илинденското въстание. На 23 юли 2020 г. кметът на общината отговори, че общинската администрация – Петрич е организираща поредица от събития и инициативи през целия ден. Това съвпадение според кмета „ще създаде предпоставка за невъзможност за осъществяването им и ще затрудни спазването на обществения ред и безопасността на движението в района“. В писмото на кмета не се посочват място и време, в което членовете на ОМО „Илинден“ могат да проведат честването си, а само се указва, че те могат да го проведат на друго място. На 30 юли 2020 г. организаторите обжалваха отказа на кмета в Административен съд – Благоевград (АСБ) на основание чл. 12, ал. 4 от Закона за събранията, митингите и манифестациите. АСБ се произнесе едва на 31 юли 2020 г. ОМО „Илинден“ не провежда мероприятията си на „Самуилова крепост“, тъй като приема, че заповедта на кмета за неговата забрана е в сила. С определението си АСБ приема, че писмото на кмета на Община Петрич не представлява забрана по смисъла на чл. 12, ал. 2 от ЗСММ, поради което актът не подлежи на съдебен контрол¹⁷¹. На 14 януари 2021 г. Върховният административен съд остави в сила определението на АСБ като подкрепя частично неговите доводи¹⁷².

През 2020 г. ЕСПЧ произнесе три решения срещу България, свързани с правото на свобода на сдружаване. По делото **Македонски клуб за етническа**

¹⁶⁹ Полицията задържа протестиращи срещу правителството, [sega.bg](https://www.segabg.com/hot/category-bulgaria/policiyata-zadurzha-protetirashiti-sreshtu-pravitelstvoto), 14.05.2020 г., достъпна на: <https://www.segabg.com/hot/category-bulgaria/policiyata-zadurzha-protetirashiti-sreshtu-pravitelstvoto>.

¹⁷⁰ Вж. по-горе Глава 3. Право на живот, защита от изтезания, нечовешко и унижително отношение.

¹⁷¹ АСБ (2020). Определение № 1210 от 31.07.2020 г., адм.г. № 20207030700692.

¹⁷² ВАС (2020). Определение № 472/14.01.2021 г. по адм.г. 11644/2020 г.

толерантност в България и Радонов срещу България¹⁷³ Съдът се произнесе по жалба на сдружение, касаеща въпроса дали е „необходимо в демократично общество“ да бъде отказвана регистрацията на сдружение, прокламиращо идеята за съществуване на македонско малцинство в България и имащо за цел защита на неговите права. Българските съдилища са отказали регистрацията на сдружението с аргументите, че (а) сдружението е насочено срещу единството на българската нация и (б) целите на сдружението са политически, респективно могат да бъдат преследвани единствено от политическа партия, но не и от сдружение с нестопанска цел. Съдът намира, че отказът да се регистрира сдружението съставлява ограничение на правото на сдружаване както на самото юридическо лице с нестопанска цел, така и на неговите членове, позовавайки се на предходни свои решения¹⁷⁴. Обстоятелството, че сдружението има възможност да иска повторна регистрацията след измененията в ЗЮЛНЦ от 2018 г., за Съда е ирелевантно. Съдът смята, че ограничението „не е необходимо в едно демократично общество“, поради което приема, че е налице нарушение на чл. 11, като не намира основание да разглежда същите факти във връзка с оплакването по чл. 6 от Конвенцията.

Делото **Василев и Дружество на репресираниите македонци в България, жертви от комунистическия режим срещу България**¹⁷⁵ е образувано по жалба на сдружение и неговия председател, които привеждат твърдения за нарушение на чл. 11 от Конвенцията поради обстоятелството, че националните съдилища са отказали да регистрират учредената асоциация. Националните съдилища приемат, че „целите (на юридическото лице) са насочени срещу единството на нацията, което е в противоречие с чл. 44, ал. 2 от Конституцията“, както и че „членовете на асоциацията последователно правят инсинуации, че в България съществува потиснат македонски етнос, и призовават за насърчаване на така

¹⁷³ ECtHR (2020). *Macedonian Club for Ethnic Tolerance in Bulgaria and Radonov v. Bulgaria*, no. 67197/13, Judgment of 28.05.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202559>.

¹⁷⁴ ECtHR (2006). *United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria*, no. 59491/00, Judgment of 19.01.2006, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72093>; ECtHR (2011). *United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria (no. 2)*, no. 34960/04, Judgment of 18.10.2011, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107014>; ECtHR (2018). *Yordan Ivanov and Others v. Bulgaria*, no. 70502/13, Judgment of 11.1.2018, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180160>; ECtHR (2018). *United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria (no. 3)*, no. 29496/16, Judgment of 11.1.2018, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179869>.

¹⁷⁵ ECtHR (2020). *Vasilev and Society of the Repressed Macedonians in Bulgaria Victims of the Communist Terror v. Bulgaria*, no. 23702/15, Judgment of 28.05.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202528>.

наречената „македонска кауза“, което противоречи на чл. 2, ал. 2 и чл. 44, ал. 2 от Конституцията. Освен това целите относно единния характер и териториалната цялост на страната и единството на нацията са присъщи на политическа партия, но не и на сдружение“. ЕСПЧ в решението си се позовава на добре установената си практика по подобна категория дела и приема, че отказът да се регистрира асоциацията представлява „ограничение“ както на правото, така и на нейните членове на свобода на сдружаване. Съдът подчертава, че поради множеството постановени решения по сходни казуси не е необходимо да изследва въпроса дали отказът от регистрация е бил „предвиден в закона“ и е „преследвал легитимна цел“, тъй като дори и това да е така, ограничението не е „необходимо в едно демократично общество“. Ето защо Съдът установява нарушение на чл. 11, като не намира основание да разглежда същите факти във връзка с оплакването по чл. 14 от Конвенцията.

През септември ЕСПЧ произнесе решение по делото **Йорданови срещу България**¹⁷⁶. По това дело Съдът приема, че осъждането на жалбоподателите за опит да образуват партия на религиозна основа – Мюсюлман-демократичен съюз (престъпление по чл. 166 от НК), е в нарушение на свободата на сдружаване, гарантирана от чл. 11 на Конвенцията, тъй като не е било необходимо в едно демократично общество. Съдът изразява сериозни съмнения, че от гледна точка на чл. 11, § 2 е необходимо конституционната забрана за партии на верска основа да бъде скрепена с наказателноправна санкция. Според него важното в настоящия случай е, че постигането на преследваната от властите цел да осигурят етнически и религиозен мир е било възможно чрез отказ партията да бъде вписана в регистъра (жалбоподателите не са довели докрай предприетите за тази цел действия) или чрез разпускането ѝ, ако бъде приета за противоконституционна. Съдът не вижда защо в случая осъждането на жалбоподателите, което е особено тежка намеса в правото на свобода на сдружаване, е било необходимо в допълнение към тези възможности, при това въз основа на разпоредба на НК, която датира отпреди Конституцията, преследвала е цели, различни от опазването на религиозната и етническа толерантност, и визуира само партиите на религиозна основа, за разлика от чл. 11, ал. 4 от Конституцията.

¹⁷⁶ CEDH (2020). *Yordanovi c. Bulgarie*, no. 11157/11, Arrêt du 03.09.2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-204272>.

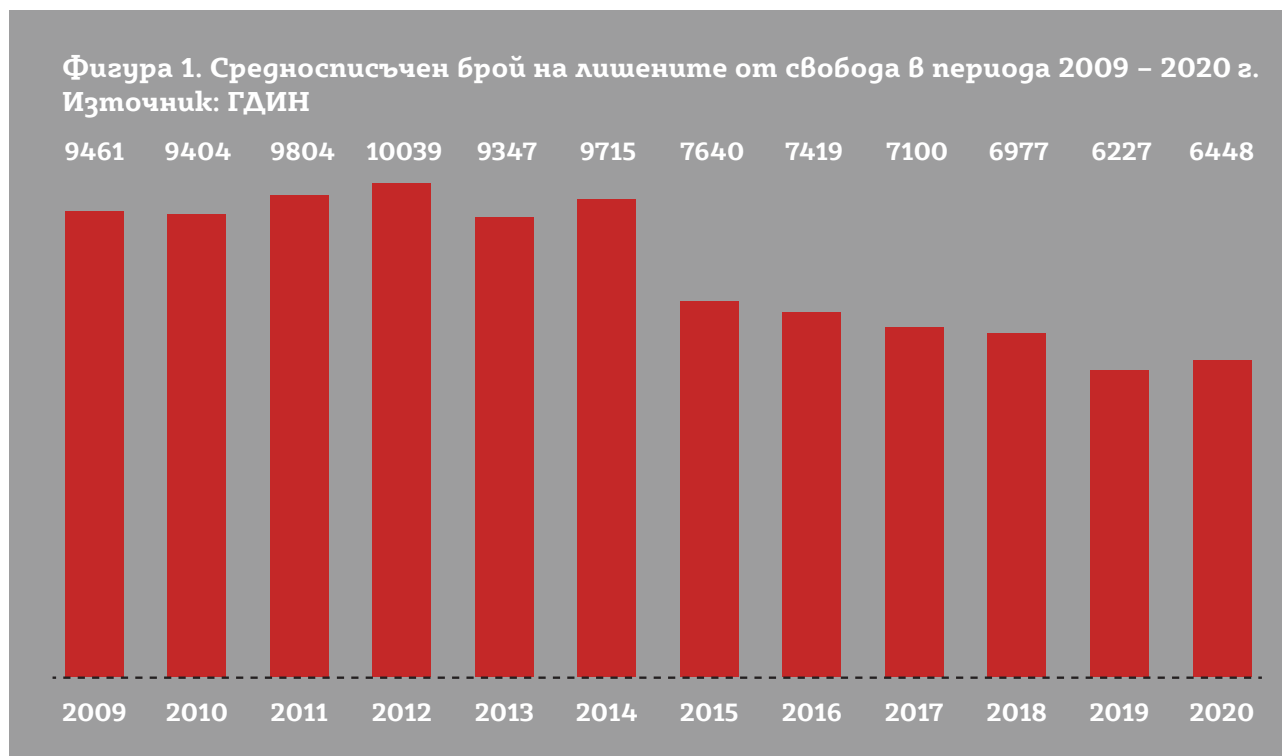
10

Условия в местата за лишаване от свобода

През 2020 г. за пръв път от пет години броят на лишените от свобода по наказателен ред в България отбеляза увеличение. Значителна част от затворниците бяха насочени да изтърпяват наказанията си в общежития от открит тип. В страната в основни линии бяха завършени започнатите през минали години ремонти, което наред с по-равномерното разпределение на затворниците в наличните институции доведе до подобряване като цяло на материалните условия. Въпреки това в някои институции и особено в някои следствени арести условията останаха нечовешки и унижителни. Броят на предсрочно освободените през годината отбеляза намаляване. Сериозен проблем остана медицинското обслужване и използването на превантивното и компенсаторното средства за защита.

Затвори и затворнически общежития

През 2020 г. за пръв път от пет години броят на лишените от свобода отбеляза незначително увеличение. По данни на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ (ГДИН) средносписъчният брой на лишените от свобода през 2020 г. е бил 6448, от които 216 жени и 20 непълнолетни¹⁷⁷ (вж. фигура 1).

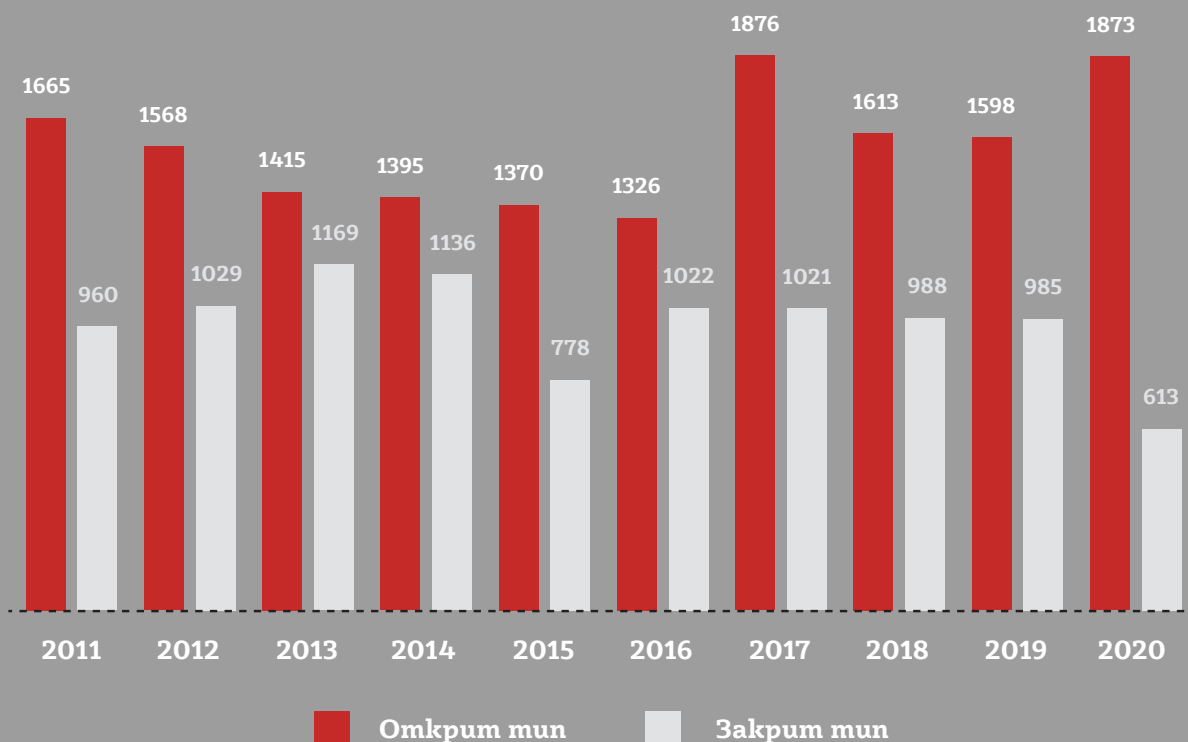

Лишените от свобода са настанени в 12 затвора, към които функционират 7 затворнически общежития от закрит тип, 18 затворнически общежития от открит тип и два поправителни дома за непълнолетни към затворите във Враца и Сливен. С изключение на затвора в Пловдив, през годината не е бил отчетен проблем с пренаселеността. През пролетта на 2020 г., в изпълнение на препоръка на омбудсмана, бе закрито общежитието от открит тип „Керамична фабрика“ към затвора в гр. Враца, условията в което бяха изключително лоши. Към 31.12.2020 г. в основните сгради на затворите са били настанени общо 3071 лишени от свобода. В общежитията от закрит тип лишените от свобода са били 613, а в общежитията от открит тип – 1873, като спрямо предходните две години се наблюдава благоприятна тенденция към увеличаване на броя на лишените от свобода в общежитията от открит тип и значително намаляване в общежитията от закрит тип (вж. фигура 2), което поставя въпроса за необходимост от увеличаване на капацитета на общежитията от открит тип.

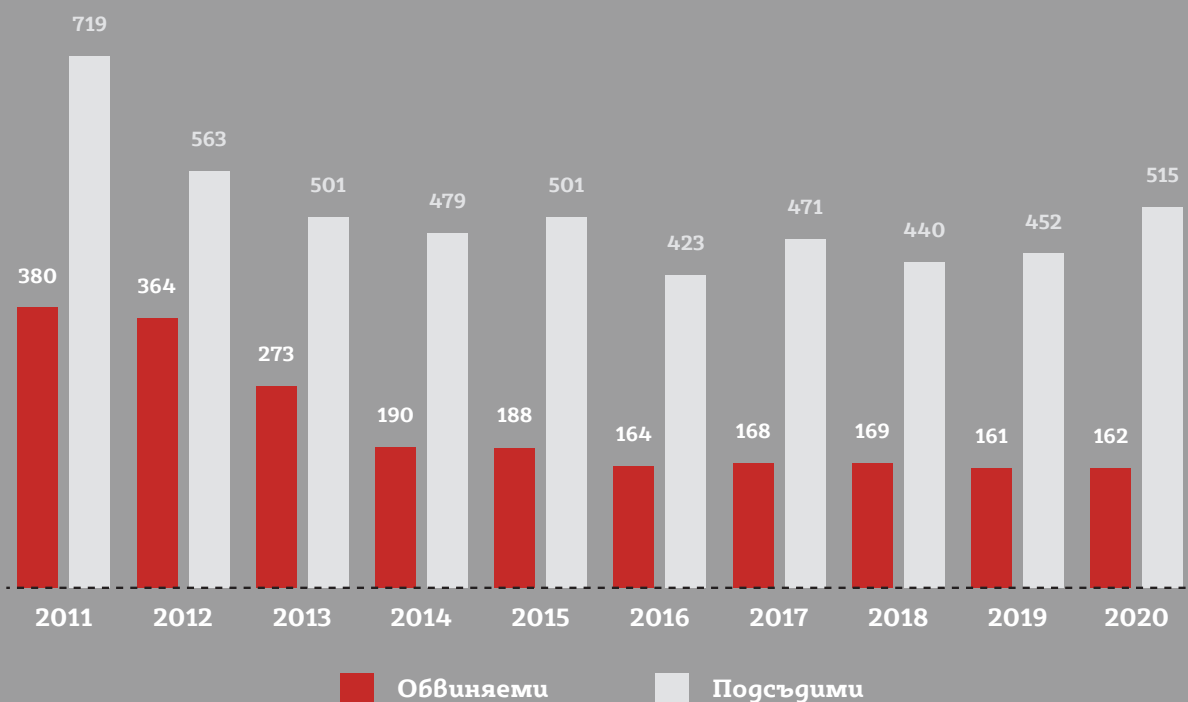
През годината не се промени съществено и броят на обвиняемите и под-

¹⁷⁷ ГДИН, изх. № Л-120 от 12.01.2021 г.

Фигура 2. Брой осъдени в общежитията от открит и закрит тип към 31 декември по години (2011 – 2020). Източник: ГДИН

Фигура 3. Брой на обвиняемите и подсъдимите в затворите към 31 декември в периода 2011 – 2020 г. Източник: ГДИН

съдимите лица в затворите. На фигура 3 е представен техният брой към 31 декември по години.

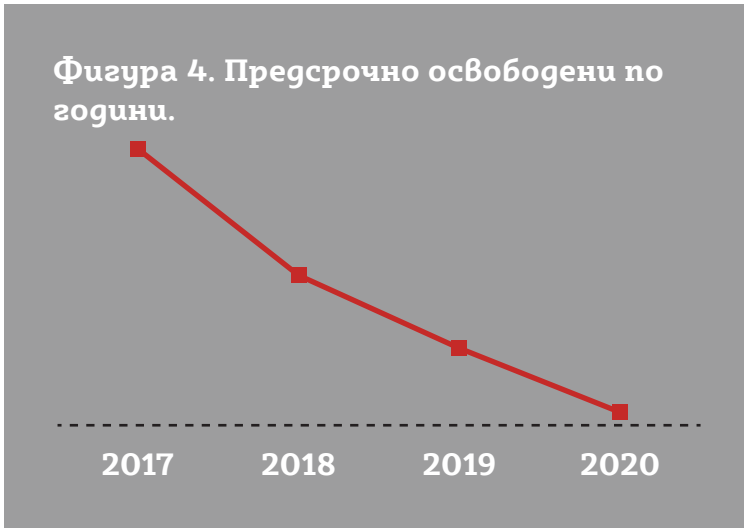
Предвид изключително старите и амортизирани сгради на затвора в София и на затворническото общежитие (ЗО) „Кремиковци“ и свързаната с това невъзможност да се осигурят адекватни условия за изтърпяване на наказанията, в средата на 2019 г. омбудсманът като Национален превантивен механизъм за пореден път препоръча на министъра на правосъдието, на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията и на държавно предприятие „Фонд затворно дело“ да предприемат необходимите действия за строителство на нов затвор в гр. София, даващ възможност за последващо закриване на ЗО „Кремиковци“ и затвора в гр. София¹⁷⁸. В началото 2020 г. омбудсманът Диана Ковачева още веднъж настоя за закриване на затвора в София, а в подкрепа на искането за закриване на ЗО „Кремиковци“ тя се аргументира с факта, че освен сградния фонд, там „тоалетните са в окаяно състояние, има дървеници и хлебарки, килиите са пренаселени“¹⁷⁹.

След поредица от предложения за местоположението на новата сграда на затвора, в Плана за изпълнение на Стратегията за развитието на пенитенциарната система в България за периода до 2025 г., приета от Министерския съвет в самия край на 2019 г., бе заложено стартиране на процедура за изграждане на пилотен затвор с капацитет от 400 души – лишени от свобода, и обучителен център с капацитет за 100 служители от системата. През март 2020 г. зам.-министърът на правосъдието проф. Николай Проданов потвърди, че споделя мнението на омбудсмана, че затворът в София трябва да бъде изместен от сегашната му сграда, както и че в края на януари 2020 г. Министерството на правосъдието е подписало договора за изпълнението на проект за изграждането на нов обучителен център на ГДИН, като към него да бъде изграден и пилотен затвор за 400 лишени от свобода в с. Самораново, близо до Дупница. От изявлението на зам.-министъра обаче става ясно, че пилотният затвор няма да бъде алтернатива на софийския затвор тъй като капацитетът му няма да е достатъчен, за да

¹⁷⁸ Омбудсман на Република България (2019). Доклад на Националния превантивен механизъм за проверки в Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“; затвор в град София, общежитията „Кремиковци“ и „Казичене“, арестите на бул. „Г. М. Димитров“ и ул. „М-р Векулски“, с. 44, достъпен на: <https://www.ombudsman.bg/pictures/file/Проверка%20ГДИН%202019.pdf>.

¹⁷⁹ Може ли да бъде закрит Централният затвор в София, Стандарт, 16.02.2020 г., достъпна на: <https://www.standartnews.com/bulgariya-obshtestvo/mozhe-li-da-bde-zakrit-tsentralniyat-zatvor-v-sofiya-414865.html>.

Фигура 4. Предсрочно освободени по години.

може да го замести¹⁸⁰. В Плана за изпълнение на Стратегията са заложили още поредица от дейности, като реновиране на корпуса на затвора Пловдив, което все още не е започнало, обособяване на преходни отделения в ЗО „Хеброс“ и ЗО „Самораново“ към затвора в Бобов гол, преустройство и ремонт на нова сграда към затвора във Враца за обособяване на

общезитие, реконструкция и ремонт на ЗО „Строител“ към затвора в Бургас и обособяване на преходно отделение и преустройство на производствен цех в затвора в Пазарджик в обучителен център.

Въпреки че ремонтните дейности във всички корпуси на затворите приключиха, през 2020 г. отново бяха констатирани проблеми, свързани със санитарно-хигиенните условия и наличието на дървеници и хлебарки в килиите в някои от тях. Този проблем бе отразен две години по-рано и от КПИ, който сигнализира за масовото разпространение на дървеници, за неадекватно медицинско обслужване, за рестриктивните условия за провеждане на свиждания, за твърде ограничителния режим на задържане на обвиняемите и подсъдимите, настанени в арести, за междузатворническото насилие и недостатъчния брой на пенитенциарния персонал. Констатациите на КПИ останаха актуални за повечето от затворите и през 2020 г. Особено сериозен бе той за осма група на Софийския централен затвор, в която през лятото на 2020 г. лишените от свобода организираха протест поради нетърпимото положение с дървениците в помещенията на групата.

Положението с предсрочното освобождаване през 2020 г. се влоши поради нежеланието на съдилищата и администрацията на затворите да подкрепят предсрочното освобождаване. През годината се запази тенденцията за намаляване на броя на условно предсрочно освободените затворници (вж. фигура 4), въпреки че условията за условно предсрочно освобождаване бяха облекчени.

Към 31 декември 2020 г. в затворите изтърпяват наказание доживотен затвор 124 лица, а доживотен затвор без замяна – 59, въпреки че по отношение на това най-тежко наказание ЕСПЧ неколнократно е постановявал, че същест-

¹⁸⁰ Проф. Николай Проданов: Нов затвор за 400 души ще има на 60 км от София, 24 часа, 06.03.2020 г., достъпна на: <https://www.24chasa.bg/mnenia/article/8266710>.

вуването му в българската наказателна система е в нарушение на чл. 3 от ЕКПЧ.

Поради наложените противоепидемични мерки броят на лишените от свобода, заети с трудова дейност през 2020 г., намаля значително, като за разлика от 2019 г., когато с възмезден труд са били заети 3182 лица, през 2020 г. техният брой е бил 1823 и отделно на 1568 лица е бил осигурен доброволен неплатен труд по чл. 80 ЗИНЗС. Малко намаляване бе отчетено и на лишените от свобода, заети в училищно образование, като към 31 декември 2020 г. техният брой е бил 1054.

Въпреки че разпространението на COVID-19 в затворите бе по-ограничено в сравнение с други затворени институции, състоянието и качеството на медицинското обслужване в местата за лишаване от свобода остават обезпокоителни. Те са белязани от остър недостиг на квалифициран медицински персонал, липса на възможност за извършване на изследвания, липса на лекарства и никаква профилактика. Взаимодействието на медицинските центрове в затворите с външните лечебни заведения в условията на епидемия бе силно ограничено. По отношение на затворническите болници и конкретно на тази в София омбудсманът констатира, че тя „работи извън медицинските стандарти за вида на разкриването си по Закона за лечебните заведения“, че е „оставена без контрол на доузживяване“ и с лоши материални условия¹⁸¹.

Превантивното и компенсаторното средство срещу нечовешко и унижително отнасяне, въведено през 2017 г., през 2020 г. бе използвано от лишените от свобода в ограничен мащаб. То в много редки случаи успяваше да предостави ефективна защита. По данни на ГДИН през годината е имало общо шест разпореждания на съда за предотвратяване на действия или бездействия на затворническата администрация, представляващи нарушение на забраната за изтезание, нечовешко и унижително отнасяне, за разлика от 2019 г., когато броят им е бил 8. Броят на отхвърлените от съда искове за компенсация на лишени от свобода за претърпени вреди през 2020 г. е бил 118, а спечелените дела, в които съдът е уважил исквете на жалбоподателите и е присъдил компенсация за причинени вреди по време на изтърпяване на наказанието, са били 101. Много често обаче обезщетенията за неимуществени вреди са незначителни.

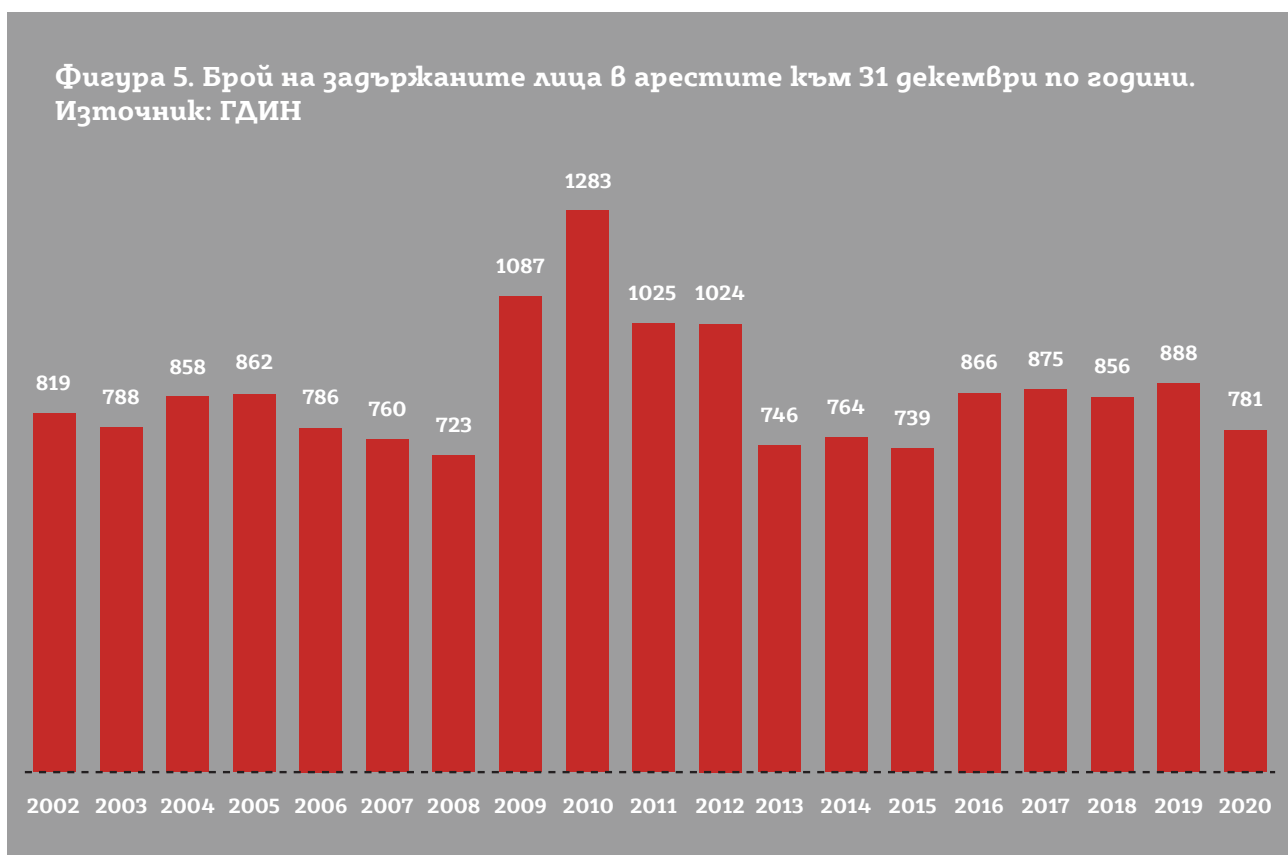
Арести

Към края на 2020 г. на територията на страната функционираха 19 самостоятелни ареста за задържане на обвиняеми лица. Други 8 са позиционирани

¹⁸¹ Омбудсман на Република България (2019). Доклад на Националния превантивен механизъм за проверки в Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“; затвор в град София, общежитията „Кремиковци“ и „Казичене“, арестите на бул. „Г. М. Димитров“ и ул. „М-р Векулски“, с. 42, достъпен на: <https://www.ombudsman.bg/pictures/file/Проверка%20ГДИН%202019.pdf>.

към затворите, а един арест е на територията на ЗО „Смолян“. През годината е бил закрит един арест в гр. Ямбол. Постепенното намаляване на броя на самостоятелните арести е в синхрон с препоръката на КПИ, който още през 2014 г. препоръча на българските власти да предприемат постепенното извеждане от експлоатация на всички арести в България¹⁸².

По данни на ГДИН общият брой задържани лица в арестите през 2020 г. е бил 10683, от които 962 чужди граждани, 378 жени и 205 непълнолетни. Среднодневният брой на настанените в арестните помещения за годината е бил 1040 лица, а към 31.12.2020 г. е бил 781 лица.¹⁸³ На фигура 4 е представен броят на задържаните лица в арестите към декември по години:

По данни на ГДИН продължителността на задържането в арестите е, както следва:

- ✓ до 72 часа – 1395 лица;
- ✓ до два месеца – 8160 лица;

¹⁸² Committee for the Prevention of Torture (2015). Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria, conducted from 24 March to 3 April 2014, § 48, достъпен на: <https://rm.coe.int/16806940c4>.

¹⁸³ ГДИН, изх. № Л-120 от 12.01.2021 г.

- ✓ от два до шест месеца – 1790 лица;
- ✓ от шест до дванадесет месеца и над една година – 781 лица.

Съгласно предоставената от ГДИН информация, през 2020 г. е била установена пренаселеност в седем ареста в градовете Благоевград, Кюстендил, София, Кърджали, Видин, Сандански и Свиленград.

За разлика от режима на лишението от свобода в затворите, режимът в арестите е много по-рестриктивен. С изключение на един час престой на открито, задържаните лица са заключени в килиите си 23 часа в денонощието и нямат достъп до работа, образование, квалификационни, спортни или други смислени дейности извън килията. Мониторингът на БХК в арестите през последните години дава основание да се твърди, че извършването на ремонтни дейности в тези от тях, които не са към затворите, няма да подобри съществено материалните условия в килиите. Това се отнася и за двата големи ареста в гр. София, за които зам.-министърът на правосъдието проф. Николай Проданов има пълното основание да каже, че при строежа на сградите им осигуряването на добри битови условия за задържаните явно е било поставено на втори план. В тази връзка той добавя: „Възпрепятствани сме да обезпечим достатъчно естествена дневна светлина, прилично място за разходка и др. Радикалното решение относно софийските арести е сходно с това на затвора – трябва нова сграда“¹⁸⁴. Общият преглед на материалните условия в арестите показва, че в килиите на тези от тях, които не са към затворите, не прониква достатъчно естествена светлина, защото нямат външни прозорци. Проветряването на килиите също не е достатъчно. Арестът в гр. Габрово е под земята, но продължава да се използва. В четири от арестите няма площадки за престой на открито или за раздвижване извън килиите, а в седем ареста площадките са от закрит тип, като за целта се използват празни помещения. В десет от арестите в килиите няма санитарни възли и извън режима за достъп, задържаните лица трябва да тропат по вратата, за да бъдат изведени до тоалетна от охранителния персонал.

Медицинското обслужване в арестите, както и това в затворите, е изолирано от системата на националното здравеопазване като стандарт, качество и обем на медицинските дейности.

Съгласно предоставените данни от ГДИН, в четири от арестите в градовете Добрич, Хасково, Свиленград и Кърджали няма предвидени щатни бройки за

¹⁸⁴ Проф. Николай Проданов: Нов затвор за 400 души ще има на 60 км. от София, 24 часа, 06.03.2020 г., достъпна на: <https://www.24chasa.bg/mnenia/article/8266710>.

медицински лица, а щатната бройка за фелдшер на ареста в гр. Велико Търново е незаета. Суицидните опити в арестите са били четири, но в резултат на тях няма смъртни случаи. Регистрираните смъртни случаи в арестите през годината са 4.

Поради невъзможност да се осигури необходимият материален стандарт в повечето от арестите, задържаните в тях лица могат да претендират пред съдилищата по заложените в ЗИНЗС превантивно и компенсаторно средство за защита. Тези две възможности обаче не се използват ефективно в арестите. За да се предотвратят последващи нарушения на правата на задържаните лица, е необходимо възможно най-скорошно закриване на ареста в гр. Габрово, както и поэтапно закриване на десетте ареста, които нямат самостоятелни санитарни възли в килиите. Необходимо е също да се осигури възможност за престой на открито на задържани лица в тези от арестите, в които няма площадки за престой на открито, и последващо закриване на всички арести, в които не прониква естествена светлина. Не на последно място е необходимо да се постигне уеднаквяване на режима на неосъдените лица с режима на осъдените, като се осигурят разумни алтернативи на задържането за продължителни периоди от време в постоянно заключени помещения.

За разлика от предходни години, основното предизвикателство пред администрациите на местата за лишаване от свобода в България през 2020 г. бе осигуряването на защитена среда и спазване на противоепидемичните мерки в затворите и арестите. За период от два месеца – от обявяването на извънредно положение на 13 март 2020 г. до 13 май 2020 г. – се въведе забрана за провеждане на свиждания, за излизане на работа на външни обекти, за получаване на хранителни пратки и излизане в отпуск. В крайна сметка, съгласно информацията от Министерство на правосъдието и от ГДИН, наложените допълнителни ограничения в затворите и арестите са постигнали необходимия ефект и въпреки невъзможността да се осигури максимална изолация на лишените от свобода, разпространението на коронавируса е било ограничено. По данни на ГДИН за периода от 13 март 2020 г. до 31 декември 2020 г. в ГДИН и териториалните служби са извършени PCR/бързи антигенни тестове на 266 лишени от свобода/задържани под стража, от тях с положителни тестове са 53 лица¹⁸⁵.

¹⁸⁵ ГДИН, информация, получена по реда на ЗДОИ с изх. № Л-120 от 12.01.2021 г.

11 Защита от дискриминация

През 2020 г. продължи да се наблюдава и положителна, и порочна практика на съдилищата, разглеждащи дела по Закона за защита от дискриминация (ЗЗДискр). Като позитивна следва да се третира практиката, свързана с дела за достъпна архитектурна среда. Порочни практики се забелязват при разбирането и прилагането на институтите на антидискриминационното право, най-чести сред които са отличаването на фактическите състави на различните видове дискриминация, въпросът с прехвърлянето на тежестта на доказване и въпросът с освобождаването от плащане на държавни такси в антидискриминационните производства. Съдилищата отново нямаха заслужаващи по-специално внимание произнасяния по дела за защита от дискриминация на основата на сексуална ориентация, поради което този признак за поредна година отсъства от прегледа на практиката. В настоящата глава ще бъдат разгледани значимите съдебни актове по останалите основни признаци.

Общи въпроси

През януари ВКС допусна¹⁸⁶ касационно обжалване по въпрос: Задължен ли е ищецът по предявен иск за защита от дискриминация да посочва признак, по който е дискриминиран, или е достатъчно да изложи твърдения относно състава на пряка дискриминация? В отговор на този въпрос ВКС намери, че за редовността на исковата молба в производство по защита от дискриминация е достатъчно ищецът да е изложил факти, които сочат наличие на дискриминация по определен признак. Установяването, че дискриминацията е била осъществена по някой от определените в закона признаци, е част от предмета на доказване, поради което и обуславя основателността на иска, но не и неговата редовност или допустимост.

През май тричленен състав на ВАС постанови тревожно определение¹⁸⁷ по въпрос, свързан със заплащането на държавна такса в производства по реда на ЗЗДискр. Производството е образувано по частна жалба срещу разпореждане на ВАС, с което е оставена без разглеждане касационна жалба срещу решение на АССГ, като е прието, че тя е нередовна поради неизпълнение на указание за внасяне на държавна такса, и е прекратено производството по нея. Указанието за внасяне на държавна такса не е изпълнено от жалбоподателя поради противоречието му с разпоредбата на чл. 75, ал. 2 от ЗЗДискр, която освобождава лицата от държавни такси и разноски за производствата по този закон.

Тричленният състав на ВАС намери, че съгласно разпоредбата на чл. 227а, ал. 1 от АПК касационният жалбоподател внася предварително държавна такса и че с влизането в сила на тази разпоредба мълчаливо е отменена от законодателя разпоредбата на чл. 75, ал. 2 от ЗЗДискр в частта за касационното производство по реда на чл. 208 и сл. от АПК, за което изрично е предвидено предварително внасяне на държавни такси.

Обсъжданото определение е подписано с особено мнение от едната съдийка в състава, която не е съгласна с мнозинството. Тя смята, че за касационната жалба, която е върната с обжалваното разпореждане, не трябва да бъдат събирани държавни такси, съгласно чл. 75, ал. 2 от ЗЗДискр. Разпоредбата на чл. 227а, ал. 1 от АПК се съдържва в общ процесуален закон. Според общите принципи на правото новият общ закон не отменя заварените при приемането му норми от по-стария специален закон, какъвто се явява ЗЗДискр. Следователно указанията за внасяне на държавна такса не кореспондират със закона, а връщането

¹⁸⁶ ВКС (2020). Определение № 43 от 22.01.2020 г. по ч.гр.г. № 4850/2019, г.к., III г.о.

¹⁸⁷ ВАС (2020). Определение № 5268 от 04.05.2020 г., по адм.г. № 1834/2020 г., V отг.

на редовна касационна жалба е незаконосъобразно.

Увреждане

Константна е практиката на съдилищата през 2020 г. по дела, свързани с установяване на поддържане на недостъпна архитектурна среда, която затруднява достъпа на лица с увреждания, което съставлява дискриминация по смисъла на чл. 5 от ЗЗДискр. ВАС например потвърждава¹⁸⁸ решение, с което се установява, че един от трите основни мобилни оператора в България като наемател на помещение на магазин и доставчик на обществени услуги е бил длъжен да осигури достъпна архитектурна среда в търговския си обект. Съдът намира, че наличието на мобилна рампа, която при нужда се поставя от нарочен служител от офиса на касатора, не отговаря на изискването за осигуряване на достъпна архитектурна среда. Подвижната рампа не предоставя пълноценен, независим достъп и не е неразделна част от архитектурната среда, която да се ползва без съдействието и намесата на друг човек. По други дела ВАС намира¹⁸⁹, че възможността клиентите на доставчика на обществени услуги – клонове на „Български пощи“ в различни градове в страната – да получават определени услуги по домовете си не изключва задължението до сградата, която е предназначена за обществено ползване, да бъде осигурен достъп за всички лица, които желаят да я посетят. И по друго дело ВАС намира¹⁹⁰ нарушение от страна на „Български пощи“ като доставчик на обществени услуги. Съдът намира, че нормата на чл. 5 от ЗЗДискр е императивна, като нейни адресати са правни субекти, които осъществяват контрол върху публичното място, независимо дали тези субекти са публични, или частни. Какви са облигационните отношения на дружеството с наемодателя в случая, е без значение. Изискванията за изграждане и поддържане на достъпна архитектурна среда са такива, свързани с експлоатацията на имота във връзка с предоставяните пощенски услуги от дружеството.

Пол/възраст

През декември АССГ отмени¹⁹¹ решение на Комисията за защита от дискриминация (КЗД), с което е установено, че Българският футболен съюз (БФС)

¹⁸⁸ ВАС (2020). Решение № 4177 от 13.04.2020 г. по адм.г. № 9533/2019, V отг.

¹⁸⁹ ВАС (2020). Решение № 1744 от 04.02.2020 г. по адм.г. № 7795/2019, V отг.; Решение № 4266/13.04.2020 по адм.г. № 10827/2019, V отг.

¹⁹⁰ ВАС (2020). Решение № 4450/15.04.2020 по адм.г. № 10831/2019, V отг.

¹⁹¹ АССГ (2020). Решение № 7299 от 15.12.2020 г. по адм.г. № 3258/2020 г., второ отг., ЗЗ. с-в.

и министърът на младежта и спорта не са осъществили дискриминация срещу момиче, родено през 2000 г., което не може да играе футбол в нито един отбор във Видин, тъй като, от една страна, няма формиран юношески отбор за момичета, а от друга, БФС и министърът не ѝ разрешават да участва в юношеските отбори за момчета. АССГ отбелязва, че в жалбата до КЗД са изложени оплаквания за наличие на „пряка дискриминация“, а неправилно в обжалваното решение се излагат мотиви за липса на осъществяван „тормоз“ спрямо жалбоподателката. Съдът намира, че никъде в нормативните актове, в това число в правилниците на ФИФА и УЕФА, не се сочи конкретна забрана за картотекиране на лице от женски пол в мъжки отбор, поради което връща делото на КЗД с указания за изискване на писмени становища от международните организации, имащи отношение към администрирането на дейността на БФС във връзка с картотекирането на футболисти.

Етнос/раса/произход

През февруари ВКС не допусна касационно обжалване¹⁹² на решението на Окръжен съд – Пазарджик, с което е потвърдено отхвърлянето от първоинстанционния съд на заведен иск от името на БХК и на Европейския център за правата на ромите срещу „Многопрофилна болница за активно лечение – Пазарджик“ АД относно установената практика ромските родилки да бъдат отделяни от българските родилки в акушеро-гинекологичното отделение. Жалбоподателите считат, че касационният контрол следва да се допусне по въпросите: 1) за разпределението на доказателствената тежест по чл. 9 от ЗЗДискр, когато се твърди нарушение, представляващо „расова сегрегация“ и кои елементи от фактическия състав на расовата сегрегация следва да се докажат от засегнатото лице; 2) трябва ли доказването от страна на ищеца да е пълно и главно, или е достатъчно да се докажат фактите, въз основа на които може основателно да се предположи, че лицето е жертва на дискриминация, и 3) от какво естество следва да са доказателствата за установяване на „расова сегрегация“ и „подбуждане към дискриминация“. ВКС сочи, че по въпроса за разпределението на доказателствената тежест е налице трайна и безпротиворечива практика, с която въззивното решение е съобразено. Законодателно е възприет принципът на разделяне на доказателствената тежест между ищеца и ответника. Ищецът е длъжен да докаже фактите, въз основа на които може основателно да се предположи, че той е жертва на дискриминация. В този случай законът възлага доказателствената тежест на ответника да установи обратното – че правото на равно третиране на ищеца не е нарушено. ВКС счита, че въззивният съд не е

¹⁹² ВКС (2020). Определение № 80 от 14.02.2020 г. по гр.г. № 3932/2019, четвърто г.о.

разпределил доказателствената тежест между страните по различен начин. ВКС счита, че не е налице противоречие на въззивното решение и с цитираните от касаторите директиви и практика на Съда на Европейския съюз (ЕС). В практиката на ЕС, касаеща доказателствената тежест по дела за дискриминация, също константно се приема, че когато едно лице се счита засегнато поради неприлагането спрямо него на принципа на равно третиране и докаже пред съда или друг компетентен орган факти, които позволяват да се допусне съществуването на пряка или непряка дискриминация, в тежест на ответника ще бъде да докаже, че не е имало нарушение на принципа на равно третиране. Законът не поставя ограничения във вида доказателства, които ищецът може да сочи, за да установи дискриминационно нарушение, осъществяващо състава на „расова сегрегация“.

През март АСБ остави в сила¹⁹³ решение на КЗД, установяващо дискриминация, по дело, по което БХК предоставя правна помощ на човек от ромски произход във връзка с публикация във Facebook от профила на 9. ОУ – Благоевград, съгласно което, ученици от ромски произход няма да бъдат записвани през новата учебна година. Съдът намира, че с публикуваното съобщение е извършена „расова сегрегация“, тъй като се цели разпределение на учениците съгласно етническата им принадлежност, респективно поставянето на административни прегради за записването им в съответното училище, което безспорно ограничава достъпа им до образование. АССГ също така намира, че съобщение с текст „Не записваме деца от ромския етнос“ представлява „тормоз“, тъй като с използвания израз „ромския етнос“ се акцентира върху етническия произход на децата и с това се създават предпоставки за враждебна среда и формиране на негативен образ на цялата ромска общност.

През април ВАС потвърди¹⁹⁴ решение на АССГ, с което се отхвърля жалба срещу решение на КЗД по делото на бившият зам.-министър на отбраната Орхан Исмаилов срещу Валери Симеонов, лидер на ултранационалистическа партия в правителствената коалиция. Основание за делото са изявления на Симеонов, с които той оспорва публично назначаването на Исмаилов на поста му поради това, че Исмаилов е „турски агент“, член на „протурска партия“ и че пише на турски език в социалните мрежи. Симеонов заявява още, че назначаването на такъв човек на поста е „национално предателство“ и че Исмаилов е „позор за Министерството на отбраната“. КЗД отхвърлила жалбата на адресата на тези изявления, като решението е потвърдено от АССГ. С произнасянето си ВАС се солидаризира с мотивите на първоинстанционния съд, а именно, че за да бъде

¹⁹³ АСБ (2020). Решение № 405 от 02.03.2020 г. по адм.г. № 934/2019.

¹⁹⁴ ВАС (2020). Решение № 4454 от 15.04.2020 г. по адм.г. № 9708/2019 г., V отг.

осъществен тормоз с реч, е необходимо тя да бъде обща, неперсонализирана и да подбужда към вражда. По делото обаче речта е индивидуално насочена, поради което редът за защита от нея е този за защита от обида и клевета.

Това произнасяне на ВАС не просто е незаконосъобразно, но и в пряко противоречие с практиката на гражданските съдилища по множество дела за защита от дискриминация,

където се постановява, че общата и неперсонализирана реч не може да осъществява състава на тормоза, тъй като трябвало да бъде насочена срещу конкретно лице – също толкова незаконосъобразен извод. А в действителност тормозът може да бъде осъществен както с персонално насочена реч, така и с общи изявления. Това е така, тъй като, най-напред, съставът на тормоза предвижда, че той се осъществява с „всяко нежелано поведение“. Ако законодателят имаше намерение да ограничи обхвата на състава на нарушението, щеше да го конкретизира. В действителност обаче формулировката е максимално обща – всяко нежелано поведение. На следващо място, до такъв извод води и материалният закон – както ЗЗДискр, така и антидискриминационните директиви, които той транспонира. Тази правна уредба изрично предвижда възможността за *actio popularis*. Така и по делото *Feryn* (C54/07) СЕС се произнася, че антидискриминационните директиви по никакъв начин не изключват възможността сдружения или други организации да инициират съдебно или административно производство „с цел осигуряване спазването на произтичащите от посочената директива задължения, без да действат от името на определен тържител или при липсата на тържител, който може да бъде идентифициран“ (§ 27). Очевидно нежелано поведение, по смисъла на легалното определение на тормоза, при което липсва „тържител, който може да бъде идентифициран“, няма как да бъде персонализирана реч. Откъдето следва и че разбирането за тормоза не е само такова поведение, което е пряко насочено срещу индивидуално определено лице. Тормоз може да е всяко нежелано поведение, включително реч, независимо дали инициращият производството е индивидуално адресат на речта, или не.

През юли АССГ потвърди¹⁹⁵ решение на КЗД, че не съставляват дискриминация по признак „етническа принадлежност“ изявленията на вицепремиера Красимир Каракачанов в с. Войводиново на 8 януари 2019 г., когато по повод на побой, нанесен над пострадали от лица от ромски произход, г-н Каракачанов заяви: „Циганите в България станаха изключително нагли вече. Преди няколко дена пребиха полицаи. Преди два дена бият военен. Това не може да продължава повече. И търпимостта на българското общество се изчерпа“. АССГ неправилно

¹⁹⁵ АССГ (2020). Решение № 3706 от 09.07.2020 г. по адм.г. № 1334/2020, Второ отг., 40. с-в.

и в разрез с материалноправната норма прави извод, че жертвите на дискриминация, иницирали производства по реда на ЗЗДискр, дължат доказателства, че нежеланото поведение на ответника по производството е породило „враждебна, принизяваща, унижителна, обидна или застрашителна среда“. Създаването на такава среда следва да се изведе от естеството на изявленията, общественото положение на автора и на адресата, както и от контекста, т.е. от конкретните обстоятелства във всеки отделен случай.

Вероизповедание/убеждение

През януари ВАС потвърди¹⁹⁶ решение на Административен съд – Ловеч, с което е потвърдено решение на КЗД, с което е установено, че затворът в гр. Ловеч чрез насилствено обръсване на брадата на жалбоподателя при престоя му в затвора е осъществил дискриминация по признак „религия“. Жалбоподателят е мюсюлманин, носещ брада по религиозни подбуди. Чрез насилственото обръсване на брадата му той е бил подложен на по-неблагоприятно третиране на основата на признак „религия“, отколкото е било или би било третирано друго лице в сравнима ситуация, при сравнителни други лица, изтърпяващи наказание „лишаване от свобода“ в затвора в гр. Ловеч, които са с брада, но не са мюсюлмани. Без значение за установяване обстоятелството относно изповядване на заявената религия е наличието или не на справка относно закупени от жалбоподателя продукти от лавката в затвора, защото релевантният факт на самоопределянето на жалбоподателя като изповядващ съответната религия, както и знанието за това от съответната затворническа администрация са безспорно установени по делото.

През март ВКС не допусна касационно обжалване¹⁹⁷ на решение на СГС, с което е отменено решение на Районен съд – София, което установява, че поведение на ответницата (ръководителка на център за религиозни изследвания и консултации, свързан с православен християнски храм) мотивирало трети лица да пречат мероприятия на ищците – последователи на индуисткия мистик Шри Чинмой, – както и да ограничат техни събирания на закрито, представлява актове на дискриминация по признак „убеждения“ чрез подбуждане. Пред ВКС са поставени редица въпроси от значение за изхода на делото, по които липсва съдебна практика, но които са решени превратно от СГС, в това число: за да бъде установена дискриминация под формата на „подбуждане“, следва ли 1) страната, която твърди, че е дискриминирана, да е била по-неблагоприятно третирана в

¹⁹⁶ ВАС (2020). Решение № 164 от 07.01.2020 г. по адм.г. № 15327/2018, V отг.

¹⁹⁷ ВКС (2020). Определение № 221 от 25.03.2020 г. по гр.г. № 2958/2019 г., Г.К., трето отделение.

сравнение с други трети лица при сравними сходни обстоятелства; 2) да бъдат нарушени конкретни субективни права на страната, която твърди, че е дискриминирана; 3) кои са задължителните елементи на състава „подбуждане към дискриминация“, които подлежат на доказване в производството пред съда по реда на ЗЗДискр. ВКС не допусна касационно обжалване, намирайки част от тези въпроси за общи по съдържание, а други за несъобразени с мотивите на СГС.

12 Право на убежище и международна закрила

Макар производствата по предоставяне на международна закрила да бяха възобновени след отмяна на извънредното положение заради COVID-19, през цялата година международните и неправителствените организации нямаха достъп до териториалните поделения на Държавната агенция за бежанците (ДАБ). Ефективността на съдебната система по бежански дела бе сериозно подкопана. През януари председателят на ВАС прехвърли за постоянно компетентността по разглеждането на бежанските дела от Трето отделение, занимаващо се с тези дела от двадесет години насам, към Четвърто отделение. Като резултат 96% от бежанските дела, разгледани през годината пред ВАС, бяха окончателно решени от съда в ущърб на бежанците, като в 14% от тях – чрез отмяна на положителни решения, постановени от по-долната съдебна инстанция.

Новопристигналите търсеци закрила през 2020 г. се увеличиха с 57% в сравнение с предходната година. Те продължиха да влизат на територията на ЕС през България, поради което властите издадоха 4658 официални отказа за влизане и предприеха 498 индиректни отблъсквания, засегнали 3493 души, както и 569 директни отблъсквания, засегнали 11 770 души по границите. Въпреки това като цяло гражданите на трети страни продължиха да преминават транзитно през България и да я напускат без никаква намеса и противодействие от националните органи, което удвои броя на незаконните мигранти по Западнобалканския маршрут в сравнение с 2019 г.

Рейтингът на признаване в България продължи да бъде измежду най-ниските в ЕС. Рейтингът на статут на бежанец падна до 8%, докато по предоставяне на субсидиарна закрила леко се увеличи до 32%, при отказ от 62% от разгледаните и решенията по същество случаи. Търсещите закрила от Афганистан бяха дискриминирани, тъй като получиха отказ в 99% от случаите, въпреки че от 2016 г. насам те са с най-голям брой молби, подадени в България.

Нова разпоредба на закона от края на 2020 г. въведе допълнителна прекратителна клауза в нарушение на Женевската конвенция и Квалификационната директива, ако бежанците пропуснат да подадат заявление за издаване на български документи за самоличност в 30-дневен срок от получаването на статута или да ги подновят в същия срок, ако са откраднати, изгубени или унищожени. По този начин се „узакони“ практика на ДАБ, започнала през 2017 г. и засегнала досега общо 4264 бежанци (770 бежанци през 2018 г., 2608 бежанци през 2019 г. и 886 бежанци през 2020 г.).

Ефективността на съдебната система по бежански дела бе сериозно подкопана. През януари 2020 г. председателят на ВАС прехвърли за постоянно компетентността по разглеждането на бежанските дела от Трето отделение, занимаващо се с тези дела от двайсет години насам, към Четвърто отделение. Като резултат 96% от бежанските дела, разглеждани през годината пред ВАС, бяха окончателно решени от съда в ущърб на бежанците, като в 14% от тях – чрез отмяна на положителни решения, постановени от по-долната съдебна инстанция.

Положителна промяна бе изменение в закона с което представителството на непридружените деца, търсеци или получили закрила, бе прехвърлено от общинските администрации към Националното бюро за правна помощ.

57%

увеличение на броя търсещи закрила

3493

души бяха засегнати от отказ или
индиректни отблъсквания.

11 770

души бяха директно отблъснати на
границата

99%

от търсещите закрила от
Афганистан получиха отказ

96%

от бежанските дела бяха
окончателно решени на касационна
инстанция в ущърб на бежанците

8%

е рейтингът на България на
признаване на статут на бежанец
– най-ниският в Европейския съюз

Достъп до закрила

Съгласно националния закон¹⁹⁸ достъпът до международна закрила се осигурява чрез достъп до територията на страната през нейните граници и достъп до производството за предоставянето ѝ, провеждано от специализирания административен орган ДАБ. Упражняването на правото на убежище и получаването на международна закрила в България през 2020 г. премина под влиянието на мерките, предприети в национален, регионален и глобален мащаб против пандемията от COVID-19. Скоро след обявяването на извънредното положение през март ДАБ обяви¹⁹⁹, че поставя под карантина всички свои териториални поделения като регистрационно-приемателни и транзитни центрове, и забрани напълно достъпа до тях освен за персонала и настанените чужденци, търсещи или получили международна закрила. Провеждането на всички производствени действия също бе преустановено, с изключение на процедурите по подновяване на срока на издаването от ДАБ документи и по регистрация на търсещите закрила, подали първа молба, освобождавани от депортационните центрове за задържане (СДВНЧ) на МВР. Дъблинските трансфери от и към други държави – членки на ЕС, бяха спрени. Съдилищата също преустановиха разглеждането на дела²⁰⁰ с изключение на изрично и ограничително посочени незабавни производства, между които обаче не попаднаха бежанските дела. Извънредното положение официално бе отменено на 13 май, но производствата по предоставяне на международна закрила бяха възобновени едва в началото на юни 2020 г.

Достъп до територия

Въпреки многобройните пълни или частични локдауни, проведени в страната и чужбина като мерки по превенция на пандемията от COVID-19, новопристигналите търсещи закрила през 2020 г. се увеличиха с 57% в сравнение с предходната година²⁰¹.

Макар да представлява външна граница на ЕС и първа държава по т.нар. Източен средиземноморски маршрут, България и през изминалата година традиционно отчете многократно по-малко новопристигнали бежанци и мигранти

¹⁹⁸ Закон за убежището и бежанците (ЗУБ) (обн. ДВ, бр. 54 от 31.05.2002 г.), чл. 58, ал. 4 и 6.

¹⁹⁹ ДАБ. Мерки за ограничаване на разпространението на COVID-19, 23.03.2020 г., достъпни на: <http://www.oref.government.bg/bg/node/339>.

²⁰⁰ ВСС. Решение от 15 март 2020 г., достъпно на: <http://www.vss.justice.bg/page/view/104930>.

²⁰¹ МВР. Миграционна статистика, достъпна на: <https://www.mvr.bg/министерството/programni-dokumenti-otcheti-analizi/статистика/миграционна-статистика>.

В сравнение със съседна Гърция. Това положение се дължи на практика по създаване на значителни пречки пред турските граждани да получат достъп до територия и до процедура, както и по тяхното принудително връщане обратно в страната им на произход, а в отделни случаи – в нарушение на принципа за забрана за връщане (*non-refoulement*). В отплата турските власти отклоняват в значителна степен миграционния натиск²⁰² от българската към гръцката граница. Като най-скорошен пример в това отношение бе кризата през март 2020 г. на турско-гръцката граница в района Пазаркуле – Кастаниес²⁰³, когато България отчете нулев натиск на фона на десетки хиляди бежанци и мигранти, опитващи да влязат в Гърция. Независимо от това, значителен брой търсещи закрила продължават да влизат на територията на ЕС през България, заради което националните власти през 2020 г. издадоха 4658 официални отказа за влизане и предприеха 498 индиректни отблъсквания, засегнали 3493 души, както и 569 директни отблъсквания, засегнали 11 770 души, установени от националния механизъм за наблюдение на границите.

Въпреки това като цяло гражданите на трети страни продължават да преминават транзитно през страната и да я напускат без никаква намеса и противодействие от националните органи. Мнозинството от онези, които все пак биват задържани от полицията след тяхното освобождаване въз основа на подадена молба за закрила, също напускат страната, изоставяйки образуваните им пред ДАБ бежански производства. Макар броят на прекратените на това основание производства да намалее, основно поради ефекта на мерките против COVID-19, той продължава да съставлява 83%²⁰⁴ от цялостната бежанска популация. Безпрепятственото преминаване през България допринесе за определянето на Западните Балкани като най-активния маршрут на миграция в Европа с удвоен брой на незаконните мигранти²⁰⁵ в сравнение с предходната година.

²⁰² Турският посланик: Миграцията към страната ви е нулева и ще остане такава и в бъдеще, *offnes.bg*, 03.05.2020 г., достъпна на: <https://offnews.bg/sviat/turskiat-poslanik-migratciata-kam-stranata-vi-e-nuleva-i-shte-ostane-727911.html>.

²⁰³ Борисов при Ердоган докато хиляди имигранти напират към Гърция, *mediapool.bg*, 02.03.2020 г., достъпна на: <https://www.mediapool.bg/borisov-pri-erdogan-dokato-hilyadi-migranti-napirat-kam-gartsiya-news304120.html>.

²⁰⁴ МВР. Миграционна статистика, достъпна на: <https://www.mvr.bg/министертвото/programni-dokumenti-otcheti-analizi/статистика/миграционна-статистика>.

²⁰⁵ Европейска агенция за гранична и брегова охрана (FRONTEX). *Situation at EU external borders – Arrivals down in Western and Eastern Mediterranean* (17.11.2020 г.), достъпно на: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/situation-at-eu-external-borders-arrivals-down-in-western-and->

Увеличението по Западнобалканския маршрут се отбелязва на фона на значително намаляване в същото време на мигрантите, влезли в ЕС през Източния, Централния и Западния средиземноморски маршрут, взети заедно²⁰⁶.

Достъп до процедура

Спрямо задържаните за незаконно влизане и пребиваване чужденци бе прилагана задължителна 14-дневна медицинска карантина с входен и изходен PCR тест. При положителен тест тя бе продължавана с по седмица до получаването на отрицателен тест, едва след което карантината бе отменяна. По време на карантината задържаните чужденци нямаха достъп до правна помощ и съдействие за подаване на молба за закрила. Поради форсмажорното му основание периодът на карантината не бе включен в средната продължителност на задържането, която бе 8 календарни или 6 работни дни. Това е подобрение в сравнение с предходната година, когато тази продължителност бе 12 календарни или 10 работни дни. Силно намаляха и случаите на незаконно провеждане на бежанско производство в депортационните центрове (СДВНЧ) на МВР – само 0,6% от всички задържани, търсещи закрила.

През 2020 г. ДАБ регистрира 3525 чужденци като лица, търсещи международна закрила, което представлява увеличение с 63% в сравнение с предходната година²⁰⁷.

Дискриминация на определени националности

Търсещите закрила от определени националности, например Украйна, Алжир, Тунис и Мароко, бяха дискриминирани, тъй като молбите за закрила от гражданите на тези държави бяха отказвани като явно неоснователни в 100% от случаите. Афганистан също попадна в категорията на дискриминираните националности, доколкото претърпя отказ в 99% от случаите, при положение че от 2016 г. насам е държавата на произход с най-голям брой молби, подадени от нейни граждани в България. За много от тези националности производството се провеждаше по ускорената процедура. Независимо от това през 2020 г. едва 0,6% от тези производства бяха в нарушение на закона²⁰⁸ поради провеждането им в депортационните центрове (СДВНЧ) на МВР, което в предходните години се

[eastern-mediterranean-7WsLzx](#).

²⁰⁶ Пак там.

²⁰⁷ ДАБ. Годишна статистика за 2019 г. – 2152 търсещи закрила.

²⁰⁸ ЗУБ (обн. ДВ, бр. 54 от 31.05.2002 г.), чл. 45б.

извършваше регулярно. Основната причина обаче бе нежеланието на персонала на ДАБ да провежда производства извън териториалните си поделения поради епидемиологичния риск от COVID-19.

Представителство на непридружените деца

Изменения в закона²⁰⁹ въведоха съществена промяна в уредбата на представителството на непридружените деца, търсещи или получили закрила. Задължението за представителството им не само по време на производството, но и след предоставянето на статут и закрила и пред всички възможни органи и институции досежно защитата на техните права и привилегии бе прехвърлено от общинските администрации към Националното бюро за правна помощ²¹⁰. Законът също така въведе изисквания за квалификация по правата на детето на служебните адвокати и за осигуряване на представителството с оглед стандарта за защита на най-добрия интерес на детето. Очаква се подборът и обучението на адвокатите, които ще изпълняват този специален вид представителство да започне в началото на 2021 г.

Влошаване на ефективността на съдебния контрол

Ефективността на съдебната система като единствен независим орган за преглед и контрол на първоинстанционните решения на бежанската администрация бе сериозно подкопана през 2021 г. Преходно през март 2018 г. председателят на ВАС произволно преразпредели за разглеждане 100 бежански дела от специализираното в тази правна материя Трето отделение към Четвъртото отделение на съда²¹¹, което успя в рекордно кратки срокове да разгледа и отхвърли жалбите на бежанците по тези дела в огромното им мнозинство с напълно формални и идентични мотиви, без никаква индивидуална преценка по отделните случаи²¹². През януари 2020 г. председателят на ВАС повтори същата схема, но този път – прехвърляйки изцяло и оттук нататък компетентността

²⁰⁹ Закон за изменение и допълнение на Закона за убежището и бежанците (обн. ДВ, бр. 89 от 16.10.2020 г.).

²¹⁰ ЗУБ (обн. ДВ, бр. 54 от 31.05.2002 г.), чл. 25.

²¹¹ ВАС ще заседава извънредно по забавени дела, lex.bg, 28.03.2018 г., достъпна на: <https://news.lex.bg/?p=6567>.

²¹² Европейски съвет за бежанци и изгнаници (ECRE). Asylum Information Database (AIDA), Bulgaria: Overview of the main changes since the previous report (28.02.2019 г.), достъпна на: <https://asylumineurope.org/reports/country/bulgaria/>.

по разглеждането на бежанските дела от Трето към Четвърто отделение. Международни и неправителствени организации²¹³ отправиха апел към председателя на ВАС да преразгледа това си решение, за да се предотврати загубата на опит и правна експертиза в областта на убежището, натрупана от Трето отделение през последните 30 години от самото възстановяване на ВАС; но председателят на ВАС отказа²¹⁴ да го стори. Като резултат 96% от бежанските дела, разгледани през годината на

касационна инстанция, бяха окончателно решени от съда в ущърб на бежанците, като в 14% от тях – чрез отмяна от ВАС на положителни решения, постановени от по-долната инстанция на въззивните съдилища.

Въпреки протестите на български и международни организации за защита на правата на човека, Георги Чолаков, председател на Върховния административен съд, не се отметна от решението си да прехвърли бежанските дела на по-неопитни в тази материя съдии, което доведе до откази от предоставяне на закрила по 96% от делата.

Рейтинг на признаване

По изложените причини рейтингът на признаване в България продължи да бъде измежду най-ниските в ЕС. Рейтингът на признаване на статут на бежанец падна до 8%, а този по предоставяне на субсидиарна закрила (хуманитарен статут) леко се увеличи до 32%, при рейтинг на отказ 62% от разгледаните и решенията по същество случаи.

Достъп до материално подпомагане

Търсещите закрила, които избераат да живеят извън регистрационно-приемателните центрове на свои разноски, губят правото си на социално подпомагане²¹⁵. Търсещите закрила, които не разполагат със средства за живеене, имат право на настаняване в бежанските центрове, храна три пъти дневно, безплатна основна медицинска помощ и психологическа подкрепа²¹⁶, макар последната да не е осигурена на практика. Достъп до другите права на материално подпомагане,

²¹³ УНИЦЕФ България, писмо до ВАС с изх. № О-20-051 от 01.06.2020 г.

²¹⁴ ВАС, писмо до УНИЦЕФ България с изх. № 490 от 18.06.2020 г.

²¹⁵ ЗУБ (обн. ДВ, бр. 54 от 31.05.2002 г.), чл. 29, ал. 9

²¹⁶ Пак там, чл. 29, ал. 1.

предвидени в общностната уредба на ЕС²¹⁷, не е гарантиран в закона и не беше предоставян.

Достъп до труд и работа

По време на производството търсещите закрила придобиват достъп до право на труд три месеца от регистрацията им пред ДАБ, ако производството все още не е приключило с влязло в сила решение²¹⁸. През 2020 г. обаче пандемията от COVID-19 допълнително влоши и без това трудната икономическа ситуация в страната, което още повече затрудни достъпа на търсещите закрила до работа и реализация на доходи.

Сигурни зони за непридружените деца

Първата сигурна зона за непридружени деца бе открита в средата на 2019 г.²¹⁹ в общежитието „Военна рампа“ към регистрационно-приемателния център на ДАБ в София. В сигурната зона на децата бе осигурена 24-часово наблюдение, грижи и подкрепа, съобразени с техните специфични и индивидуални нужди. Сигурната зона във „Военна рампа“ настанява деца от Афганистан, Пакистан и Иран. Втората сигурна зона за непридружени деца бе открита през януари 2020 г. в Регистрационно-приемателен център – София, общежитието в кв. „Овча купел“, където бяха настанявани деца от арабски държави на произход. Двете сигурни зони се управляват от Международната организация по миграция – България със средства от фондовете на ЕС.

Задържане в бежанска процедура

Задържането в закрити центрове на ДАБ по време на бежанската процедура е законосъобразно, но без определен краен срок, а под условие до отпадане на основанието за постановяването му²²⁰. Въпреки това на практика ДАБ задържаше през 2020 г. настанените в закрит център търсещи закрила до приключването на производството с влязло в сила решение, след което чужденците биваха прех-

²¹⁷ Директива 2013/33/ЕС (обн. ОВ, бр. L 180/96 от 29.06.2013 г.), чл. 17 – 18 и 25.

²¹⁸ ЗУБ (обн. ДВ, бр. 54 от 31.05.2002 г.), чл. 29, ал. 3.

²¹⁹ Официално откриване на първата в България сигурна зона за непридружени деца, търсещи международна закрила, iom.bg, 29.05.2019 г. достъпна на: www.iom.bg/bg/content/откриване-на-сигурна-зона-за-непридружени-лица.

²²⁰ ЗУБ (обн. ДВ, бр. 54 от 31.05.2002 г.), чл. 45б, ал. 1.

върляни в депортационен център на МВР. Това показва, че периодичната проверка на необходимостта от задържането в закрит център е била провеждана формално. Средната продължителност на това задържане през 2020 г. намаля до 48 дни в сравнение със 109 дни през 2019 г. и 196 дни през 2018 г., но продължава да е необичайно висока и в нарушение на правилото, че неприключването на производството не по вина на търсещия закрила не може да бъде основание за продължаване на настаняването в център от затворен тип.

Достъп до интеграция

Благодарение на непрестанните усилия на Върховния комисариат за бежанците на ООН, Български Червен Кръст и Българския съвет за бежанци и мигранти, подкрепени от ДАБ, осигуриха за следващата 2021 г. интеграционна подкрепа за 12 бежански семейства, която ще бъде предоставена от Столичната община в районите „Витоша“ и „Оборище“. През 2020 г. обаче никакви интеграционни мерки или дейности не бяха достъпни за признатите бежанци или чужденците с предоставен хуманитарен статут. Така ситуацията на нулева интеграция на бежанците в България продължава вече седма поредна година.

Произволно прекратяване на предоставена закрила

Нова разпоредба²²¹, внесена в закона през 2020 г., въведе допълнителна прекратителна клауза в нарушение както на Женевската конвенция за статута на бежанците²²², така и на Квалификационната директива²²³. Законът позволи прекратяване или отнемане на статут от бежанец, който не подаде заявление за издаване на български документи за самоличност в 30-дневен срок от получаването на статута или от тяхната кражба, изгубване или унищожаване. По този начин се „узакони“ практиката на ДАБ по прекратяване на закрила на това основание, започната през 2017 г. До този момент произволното прекратяване на предоставена закрила е засегнало общо 4264 души, съответно: 770 души през 2018 г., 2608 души през 2019 г. и 886 души през 2020 г.²²⁴

²²¹ Пак там, чл. 42, ал. 5.

²²² Конвенция за статута на бежанците (Резолюция 319(IV) от 3 декември 1949 г. на Общото събрание на Организацията на обединените нации), чл. 1С.

²²³ Директива 2011/95/ЕС (обн. ОВ, бр. L 337/9 от 20.12.2011 г.), чл. 11 и 16.

²²⁴ ДАБ, писмо до БХК с изх. № РД05-22 от 13.01.2021 г.

13 Право на здраве

България е една от държавите в ЕС, в които упражняването на правото на здраве среща най-сериозни предизвикателства. Въпреки общото подобряване, все още се регистрират значимо изоставане от средните здравни показатели за ЕС и драстични разлики спрямо държавите с най-добри резултати.

Пандемията от COVID-19 задълбочи разрива, постави уязвимите групи в крайно неблагоприятно положение, увеличи несъизмеримо здравните рискове пред тях спрямо други групи български граждани, както и пред българските граждани спрямо тези на други европейски държави. По данни на НСИ, в периода на есенната вълна от COVID-19 през ноември и декември живота си са загубили над 10 000 души повече от средния брой на починалите в същите месеци през предходните пет години.

Какво е „право на здраве“

Световната здравна организация определя здравето като „състояние на пълно физическо, умствено и социално благогенствие, а не непременно отсъствие на заболяване или слабост“²²⁵. Правото на здраве е регламентирано чрез редица международни документи^{226, 227, 228, 229, 230}. То включва не само услугите в здравеопазването, а също и условията на живот, които определят нашето здраве. В националното ни законодателство е въведено конституционното задължение държавата да закриля здравето на гражданите²³¹.

Правото на здраве в българския контекст

Правото на здраве не бива да се разбира като гаранция, че ще сме винаги здрави. Целта на формулирането му е да се осигури равнопоставеност и недискриминация в достъпа до услугите и условията на живот, които са необходими, за да бъде човек здрав възможно най-гълго време през своя живот.

България трайно е сред държавите с най-лоши здравни показатели в ЕС, което води до първенство по обща смъртност²³². В този контекст избухналата

²²⁵ Преамбюл към Устава на Световната здравна организация, приет от Международната конференция по въпросите на здравеопазването, Ню Йорк, 19 – 22.06.1946 г.; подписан на 22.07.1946 г. от представителите на 61 държави (Официален архив на Световната здравна организация, бр. 2, с. 100) и влязъл в сила на 07.04.1948 г.

²²⁶ ООН (1948). *Всеобща декларация за правата на човека*, в сила за Република България от 07.09.1992 г. (чл. 25), достъпна на: <https://www.ohchr.org/en/udhr/pages/Language.aspx?LangID=blg>.

²²⁷ ООН (1966). *Международен пакт за икономическите, социални и културни права* (чл. 12), достъпен на: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html>.

²²⁸ ООН (1989). *Конвенция за правата на детето* (чл. 6, 24), достъпна на: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-09/CRC_bg.pdf.

²²⁹ ООН (1979). *Конвенция за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените* (чл. 10, 11, 12, 14).

²³⁰ СЕ (1996). *Европейска социална харта*, достъпна на: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168048b059>.

²³¹ Конституция на Република България (обн., ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г.), чл. 52 (3), достъпна на: <https://www.parliament.bg/bg/const>.

²³² Eurostat (2020). *Causes and occurrence of deaths in the EU*, достъпно на: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200721-1>.

през 2020 г. пандемия от ново коронавирусно заболяване създаде допълнителни препятствия пред правото на българските граждани на здраве.

Правото на здраве и пандемията от COVID-19. Достъп до системата на здравеопазване

В коментар на комисаря по правата на човека към СЕ г-жа Дуня Миятович, тълкуващ обхвата на правото на здраве в контекста на COVID-19, прилагането на правото на здраве предполага лечението да се основава на медицински доказателства; да се осигуряват тестване и грижи, като достъпът до тях не зависи от възможност за плащане, етническа принадлежност, пол, социално положение или друг признак²³³. В същото време при предоставянето на тази грижа на заболялите от COVID-19 трябва минимално да се възпрепятстват другите основни здравни услуги. Не бива да се забравя и правото на работещите в здравеопазването да бъдат максимално защитени при изпълнение на служебните им задължения²³⁴.

В България, както и в много други държави, в началото на пандемията бяха отчетени недостатъчни възможности за лечение на пациенти с коронавирусна болест²³⁵. Това мотивира изключително строги ограничения, включващи прекъсване на рутинните консултации за бременни жени, рутинните имунизации, плановете оперативна и терапевтична дейност на изпълнителите на здравна помощ за периода от 13 март до 21 април 2020 г.²³⁶. Трансплантациите бяха спрени от 13 март до 14 май 2020 г. По данни на Националния център по обществено

²³³ Commissioner for Human Rights (2020). *Learning from the pandemic to better fulfil the right to health*, достъпно на: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/learning-from-the-pandemic-to-better-fulfil-the-right-to-health>.

²³⁴ World health organization. *Coronavirus disease (COVID-19) outbreak: rights, roles and responsibilities of healthworkers, including key considerations for occupational safety and health*, достъпно на: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-rights-roles-respon-hw-covid-19.pdf?sfvrsn=bcabd401_0.

²³⁵ МЗ (2020). *Обяснителна записка относно извършените разходи във връзка с мерките за предотвратяване разпространението на COVID-19 и лечението му на Министерство на здравеопазването за периода 01.01.2020 – 30.11.2020 г.*, достъпна на: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2021/02/02/obiasnitelna_zapiska_covid_19_prb_mz_30112020.pdf.

²³⁶ Заповед на министъра на здравеопазването от 13.03.2020 г., достъпна на: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/03/13/rd-01-124-vuvejdane-protiepidemichni-merki.pdf.

здраве и анализи²³⁷ този подход е намалил имунизационния обхват със задължителни ваксини със средно 5%, което създава риск необхванатите деца да бъдат засегнати от други опасни заразни заболявания в бъдеще.

По време на втората вълна на епидемията от COVID-19 приемът в лечебните заведения бе ограничен от 25 октомври 2020 г.²³⁸ до 16 януари 2021 г., като изключение беше предвидено за трансплантацията на органи, тъкани и клетки, диагностиката и лечението на пациенти с онкологични и онкохематологични заболявания, дейностите по асистирана репродукция и ражданията.

По данни на Националната здравноосигурителна каса (НЗОК)²³⁹ нормативните ограничения и въздържането на гражданите да търсят неспешна медицинска помощ в периода на високо разпространение на COVID-19 са довели до общо намаление на медицинските дейности, заплатени от НЗОК средно с 16% (вж. таблица 2).

Таблица 1. Намаление на медицинските дейности в България през 2020 г.

Лечебни заведения изпълнители на:	за периода 01.01.2020 г. - 28.02.2020 г. (заплатени в периода м.02 - м.03 2020 г.)			за периода 01.03.2020 г. - 30.11.2020 г. (заплатени в периода м.04 - м.12 2020 г.)		
	2019	2020	Изменение в % (-) намаление/ (+) увеличение	2019	2020	Изменение в % (-) намаление (+) увеличение
Общо	10 615 021	10 630 605	0,1%	47 417 339	39 695 476	- 16,3 %
ПИМП	1 625 490	1 612 748	- 0,8%	7 731 714	6 693 534	- 13,4%
СИМП	3 494 580	3 547 553	1,5%	16 262 948	13 386 664	- 17,7 %
МДД	3 637 775	3 601 419	- 1,0%	16 384 783	13 989 656	- 14,6%
БП	595 984	618 123	3,7%	2 754 019	2 341 992	- 15,0%
ДП	1 261 192	1 250 762	-0,8%	4 283 875	3 283 630	- 23,3%

²³⁷ Национален център по общественото здраве и анализи (2020). Извършени имунизации и реимунизации, достъпно на: <https://ncpha.government.bg/bg/2019-02-19-23-06-48/immunisations>.

²³⁸ Заповед на министъра на здравеопазването от 23.10.2020 г., достъпна на: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/10/23/zapoved_rd-01-619-23102020_g.pdf.

²³⁹ Информация, предоставена на БХК по реда на ЗДОИ с решение № РД-19-6/13.01.2021 г.

Тези данни не дават яснота относно засягането на здравно неосигурените, както и не се отчита намаляването на дейностите с директни плащания от пациентите, които според проекта за Национална здравна стратегия 2021 – 2030 г. възлизат на 46,6% от всички здравни разходи²⁴⁰.

По отношение на достъпа до тестване за коронавирус България трайно се настанява в дъното на ЕС. Ниският дял на изследваните спрямо общата популация се дължи отчасти на непосилната за хора от рискови и уязвими групи висока цена на PCR тестовете, които бяха единствените признати диагностични тестове до 24 декември 2020 г. В отчет на МЗ е посочено, че към 30 ноември 2020 г. то е закупило 364 742 броя PCR тестове²⁴¹. В същия период в официалната статистика на страната са отчетени 966 426 извършени теста. Това на практика означава, че поне два от всеки три извършени теста са били платени от гъбоба на гражданите.

Още при първата вълна на епидемията, когато България се оказа слабо засегната, се появиха обективни данни за липса на лекарства. По данни на онлайн системата за сигнали за липси и недостиг на лекарства²⁴², в периода от 13 март до 27 април 2020 г. са подадени 82 сигнала. 81% от тях се отнасят до deregистрирани или неразрешени у нас продукти, които до началото на пандемията са били купувани от пациентите от съседни държави. 32% от сигналите са за липса в аптечната мрежа на медикаменти, които са в процес на проучване за лечение на коронавирусна болест, което доведе до нарушаване ритъма на лечението на някои от засегнатите пациенти²⁴³. За цялата година сигналите достигат

²⁴⁰ МЗ (2020). Проект за Национална здравна стратегия 2021 – 2030, достъпен на: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/12/29/proekt_na_natsionalna_zdravna_strategiia_2021-2030.pdf.

²⁴¹ МЗ (2020). Обяснителна записка относно извършените разходи във връзка с мерките за предотвратяване разпространението на COVID-19 и лечението му на Министерство на здравеопазването за периода 01.01.2020 – 30.11.2020 г., достъпна на: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2021/02/02/obiasnitelna_zapiska_covid_19_prb_mz_30112020.pdf.

²⁴² Неразрешените и deregистрираните лекарства – водеща причина за сигнали от пациенти, показват обобщените данни от 13 март досега от онлайн платформата на БАРИПТЛ, БАРИПТЛ, 27.04.2020 г., достъпна на: <https://parallel-trade-development.org/bg/page/Pres-saobstenia>.

²⁴³ Болни с ревматологични заболявания са застрашени да останат без лечение, bnr.bg, 14.04.2020 г., достъпна на: <https://bnr.bg/post/101258828/bolni-s-tejki-revmatologichni-zabolavania-zastrasheni-da-ostanat-bez-lechenie>.

525²⁴⁴. По данни на Българския фармацевтичен съюз²⁴⁵, поради затруднения в производството и доставките, свързани с пандемията, в този период се стига до липса на медикаменти за лечение на онкологични, хронични и редки заболявания. В есенните месеци сходни проблеми по същата причина имаше с достъп до противовъзпалителни антивирусни лекарства, антибиотици, кортикостероиди и нискомолекулярни хепарини. В тази връзка МЗ забрани износа на тези групи лекарства през декември²⁴⁶.

Сред задълженията на държавата за осигуряване правото на здраве в контекста на пандемията попада и осигуряването на достъп до предпазни средства и средства за лечение на заболяването. По данни от медийни публикации, в началото на кризата страната ни не е реагирала достатъчно бързо за осигуряване на лични предпазни средства за работещите на първа линия²⁴⁷, за осигуряване на медикаменти за болнично лечение на пациенти с тежко протичане на COVID-19^{248, 249} и за своевременно осигуряване на максимално количество ваксини след одобрението им за ползване в ЕС^{250, 251}.

Регистрираният през октомври – декември 2020 г. бум на разпространение на COVID-19²⁵² доведе до колапс на системата за здравни грижи и масово

²⁴⁴ Информация, предоставена на БХК с писмо № 299/19.02.2021 г.

²⁴⁵ Информация, предоставена на БХК с писмо от 13.02.2021 г.

²⁴⁶ Заповед на министъра на здравеопазването от 18.12.2020 г., достъпна на: https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/12/18/zapoved-rd-01-716-18122020.pdf.

²⁴⁷ България не е поискала да участва в обща поръчка на ЕС за медицински маски, svobodnaevropa.bg, 16.03.2020 г., достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30491215.html>.

²⁴⁸ Информация, предоставена на БХК от Българския фармацевтичен съюз с писмо от 13.02.2020 г.

²⁴⁹ Болници сигнализират за недостиг на лекарства, nova.bg, 10.11.2020 г., достъпна на: <https://nova.bg/news/view/2020/11/10/305141/болници-сигнализират-за-недостиг-на-лекарства/>.

²⁵⁰ Маневрите с ваксината на Janssen: как първо я отказахме, а после я поръчахме извънредно, boulevardbulgaria.bg, 26.01.2021 г., достъпна на: <https://boulevardbulgaria.bg/articles/manevrite-s-vaksinata-na-janssen-kak-parvo-ya-otkazahme-a-posle-ya-porachahme-izvanredno>.

²⁵¹ Радан Кънев: България нямаше участие в разпределянето на първите ваксини от „Пфайзер“ за ЕС, bnr.bg, 13.01.2021 г., достъпна на: <https://bnr.bg/horizont/post/101404157/radan-kanev-balgaria-namashe-uchastie-v-razpredelaneto-na-parvite-vaksini-ot-pfaizer-za-es>.

²⁵² Портал за отворени данни, COVID-19, достъпни на: <https://data.egov.bg/covid-19?section=8&subsection=16&item=36>.

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
Министерство на здравеопазването
Заместник-министър на здравеопазването

№ МЗ - 02 - 183 / 30.07.2020г

ДО

ПРОФ. Д-Р КОСТАДИН АНГЕЛОВ, ДМ
МИНИСТЪР НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

Относно: ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЗДРАВНАТА СИСТЕМА
ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ПАНДЕМИЯТА, ПРИЧИНЕНА ОТ COVID-19

заболяване на медицински персонал²⁵³. Освен сигнали за официално затворени отделения и лечебни заведения заради заболели и карантинирани служители²⁵⁴, в медиите и социалните мрежи се появиха десетки истории за нарушаване на достъпа до животоспасяващо лечение, както за болни от COVID-19²⁵⁵, така и за пациенти с други остри състояния, изискващи неотложна медицинска помощ²⁵⁶. Това предизвиква силен медиен интерес към плана за действие на здравната система, за който властите твърдят, че е разработен още през юли. Въпреки това документът не беше публикуван. От документацията, предоставена на БХК от МЗ²⁵⁷, изглежда, че планът е представен на новоизбрания тогава министър проф. Костадин Ангелов на 30 юли 2020 г. от зам.-министърката Жени Начева. Документът е с вписан на ръка номер и резолюция „Да!“, без подпис на длъжностно лице. От предоставените 36 писма и инструкции на Министерството към РЗИ

²⁵³ COVID-19 Health System Response Monitor, Policy responses for Bulgaria, достъпно на: <https://www.covid19healthsystem.org/countries/bulgaria/livinghit.aspx?Section=2.2%20Workforce&Type=Section>.

²⁵⁴ Родилни и интензивни отделения затварят заради болни лекари, *sega.bg*, 11.12.2020 г., достъпно на: <https://www.segabg.com/hot/rodilni-i-intenzivni-otdeleniya-zatvaryat-zaradi-bolni-lekari>.

²⁵⁵ Двама пациенти с Covid починаха, оставени 40 минути на стълбите в болница, *mediapool.bg*, 18.11.2020 г. достъпно на: <https://www.mediapool.bg/dvama-patsienti-s-covid-pochinaha-ostaveni-40-minuti-na-stalbite-v-bolnitsa-video-news314686.html>.

²⁵⁶ Нов скандален случай: Медици в спор за пациент в тежко състояние, върнат от болница, *bntnews.bg*, 13.11.2020 г., достъпно на: <https://bntnews.bg/news/nov-skandalen-sluchai-medici-v-spor-za-pacient-v-tezhko-sastoyanie-varnat-ot-bolnica-1082951news.html>.

²⁵⁷ Информация, предоставена на БХК по реда на ЗДОИ, изх. № РД-01-42/20.01.2021 г.

8 са с изходяща дата след 30 юли 2020 г., но нито един документ не представлява по същността си информация към РЗИ, РЗОК и ръководителите на лечебни заведения относно така разписания план и дейностите, които визираните институции и лица следва да извършат по изпълнението му. От предоставените данни не става ясно дали и как МЗ е комуникирало плана към изпълнителите на медицинска дейност, какъвто беше отправеният от БХК въпрос.

Нормативна дейност

В периода на извънредното положение в страната – от 13 март до 13 май 2020 г., министърът на здравеопазването е издал 75 заповеди²⁵⁸, въвеждащи, отменящи или променящи мерките, целящи ограничаване разпространението на епидемията. Жалбите срещу тези заповеди, постъпили във ВАС, са над 900²⁵⁹. Част от промените бяха въведени след еднолично решение на министър-председателя^{260, 261}.

За целия период от март до 31 декември 2020 г., са издадени 9 постановления и 24 решения на Министерския съвет, 102 заповеди на министъра на здравеопазването²⁶² и 58 на други министерства и агенции. Законът за здравето беше променен с цел въвеждане на противоепидемични мерки и беше приет изцяло нов Закон за мерките и действията по време на извънредното положение, обявено с решение на Народното събрание от 13 март 2020 г.²⁶³ И двата законопроекта бяха неколккратно пренаписвани и променяни²⁶⁴ след критики от юридическата

²⁵⁸ МЗ (2021). Заповеди, достъпни на: https://www.mh.government.bg/bg/normativni-aktove/zapovedi-pravilnitsi-instruktsii/?from_date=13.03.2020&to_date=13.05.2020.

²⁵⁹ За правото на здраве, lex.bg, 22.12.2020 г., достъпна на <https://news.lex.bg/?p=51670>.

²⁶⁰ Единен информационен портал (2020). Премиерът разпореди създаването на организация за отварянето на големите търговски обекти тип мол, достъпна на: <https://coronavirus.bg/bg/news/242>.

²⁶¹ От утре носенето на маски става задължително, обяви Борисов, dnevnik.bg, 11.04.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/4053322/>.

²⁶² Юридически факултет, ПУ „Паусий Хилендарски“ (2021). Относно характера на заповедите на министъра на здравеопазването, с които се налагат противоепидемични мерки, достъпна на <https://studiaiuris.com/?p=6670>.

²⁶³ Единен информационен портал. Документи, достъпни на: <https://coronavirus.bg/bg/3>.

²⁶⁴ Промените в закона за извънредното положение са факт – какво става с делата, сроковете и мерките, lex.bg, на 06.04.2020 г., достъпна на: <https://news.lex.bg/?p=40034>.

общност^{265, 266}.

В началото на декември беше приет и публикуван Национален план за ваксиниране срещу COVID-19²⁶⁷. Приоритетно бе заложено ваксинирането на медицинските специалисти, учителите, други групи лица, работещи във важни сфери за функционирането на обществото, възрастните и хронично болните хора, и други уязвими групи.

Нефармацевтични интервенции за защита на правото на здраве в контекста на пандемията

Спецификата на мерките в България беше тяхната противоречивост и непропорционалност, които повлияха за негативното развитие на кризата²⁶⁸. По време на първото затваряне в периода март – май 2020 г. в страната бяха приложени тежки ограничения, които засегнаха неравномерно различните социални групи, и особено висока тежест понесоха най-уязвимите – сегрегирани групи, хора с увреждания, хора в затворени институции, жени и деца в риск (описани подробно в съответните глави на настоящия доклад). Най-дълго по домовете си останаха учениците, които бяха спрени от училище в началото на март и завършиха учебната година в дистанционен формат. Не бяха предвидени облекчения за хора с увреждания, чието състояние изисква диференциран подход по отношение на двигателната активност, дневната рутина и запазването на определени дейности. След преминаването на извънредното положение в извънредна обстановка всички ограничения бяха премахнати в много кратък диапазон от време. Предварително обявените намерения за затягане на мерки при достигане на определен праг не се осъществиха. Това доведе до нови регионални пикове и затруднения в

²⁶⁵ Мария Шаркова. Законопроектът за изменение на закона за здравето: обобщение на хаоса, 07.05.2020 г., достъпна на: <https://mariasharkova.com/законопроектът-за-изменение-на-закон/>.

²⁶⁶ Български център за нестопанско право (2020). *Права по време на криза – отпечатъкът на COVID-19 в България*, достъпна на http://bcnl.org/uploadfiles/documents/2020_6_19%20COVID-19%20Imprint%20in%20Bulgaria.pdf.

²⁶⁷ МЗ (2020). *Национален план за ваксиниране срещу COVID-19 в Република България*, достъпен на https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/12/04/natsionalen_plan_za_vaksinirane_sreshchu_covid-19_v_republika_blgariia.pdf.

²⁶⁸ Мария Шаркова. *Индивидуални права в условията на COVID-19. Балансът*, 25.03.2020 г. достъпна на: <https://mariasharkova.com/индивидуални-права-в-условията-на-covid-19-б/>.

осигуряването на лечение²⁶⁹. Така застудяването и учебната година, за които се очакваше да благоприятстват разпространението на COVID-19, настъпиха в обстановка на дифузно разпространение²⁷⁰. За овладяване на предизвиканата по този начин вълна страната ни приложи непропорционални и дискриминиращи мерки – със закъснение и в ограничен мащаб. Този подход отново рефлектира непропорционално върху хората с увреждания, сегрегираните групи и децата, чиито нужди не бяха зачетени, противно на основните международни препоръки²⁷¹.

Неглижирането на международните препоръки, дискриминирането на уязвимите групи и демонстративното им изваждане извън сферата на общественя приоритет станаха видими и в процеса на ваксиниране, който беше стартиран официално в края на 2020 г. В началото на 2021 г. стана видно, че в страната ни ваксинирането върви значително по-бавно, отколкото в другите европейски държави. В България процесът започна с имунизирани на лекарите и учителите. Планът за ваксиниране обаче беше нарушен в средата на февруари и вместо да се пристъпи към ваксиниране на възрастните, хронично болните и уязвимите, наличните дози ваксини бяха пуснати свободно за всички, които могат да си осигурят бърз и лесен достъп до тях, след персонално разпореждане на министър-председателя²⁷². Събитията се развиха месец и половина преди насрочените за 4 април парламентарни избори.

Инфодемия, здравно поведение и психично здраве

Здравната криза много бързо създаде ново поле за развитие на дезинформацията и мисинформацията. Този аспект бе изключително важен за решението на големи групи хора по отношение опасността от вирусното заболяване, спазването на противоепидемичните мерки и ваксинирането.

Още през януари 2020 г. Световната здравна организация публикува своите

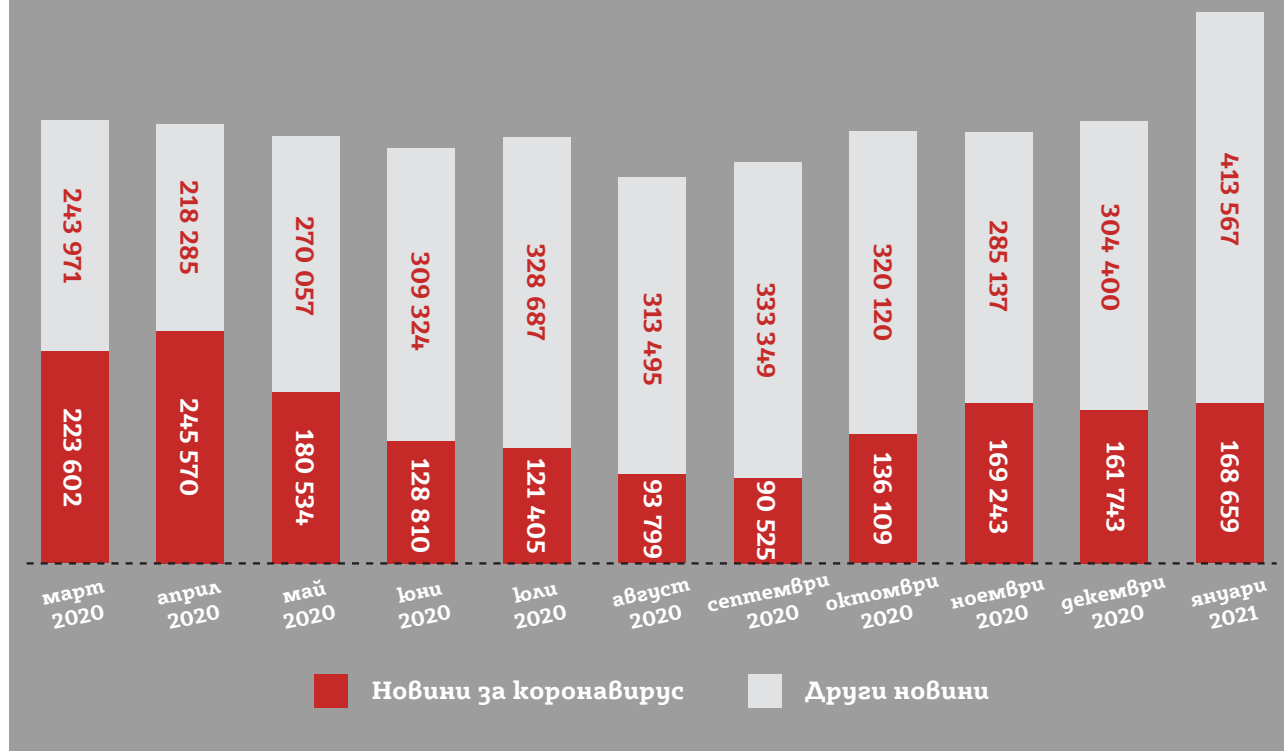
²⁶⁹ Болници връщат пациенти с COVID-19 заради липса на места, *sega.bg*, 25.06.2020 г., достъпна на: <https://www.segabg.com/hot/category-bulgaria/bolnici-vrushtat-pacienti-covid-19-zaradi-lipsa-na-mesta>.

²⁷⁰ Портал за отворени данни, COVID-19, достъпни на: <https://data.egov.bg/covid-19?section=8&sub-section=18&item=41>.

²⁷¹ БХК (2020). БХК: най-голяма тежест от прилаганите ограничителни мерки понесят най-беззащитните членове на обществото, достъпна на: <https://www.bghelsinki.org/bg/news/bhk-prizovava-za-shtadiashti-merki-kum-detsa-i-hora-s-uvrezhdania>.

²⁷² „Наблюдавайте лично и пускате зелени коридори“. Премиерът разпорежи ваксиниране на всички желаещи, *svobodnaevropa.bg*, 19.02.2021 г., достъпна на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/3111221.html>.

Фигура 6. Дял на новините, свързани с COVID-19, в българските онлайн и печатни медии

препоръки към държавите относно начина, по който да комуникират с гражданите за новата глобална здравна заплаха, за рисковете в информационната среда и негативните здравни последици, които може да произтекат от тях²⁷³.

По данни на агенция за медийни анализи „Персептика“²⁷⁴, COVID-19 на практика превзе българската медийна среда през март 2020 г., когато са отчетени над 223 000 публикации на тази тема, или над 47% от цялото съдържание на онлайн и печатните медии у нас. Още по-активно това личи в следващия месец, когато темата COVID-19 вече заема над 52% от съдържанието. Изследване на новинарското и публицистично съдържание на обществените БНР и БНТ за периода 19 октомври – 29 ноември 2020 г. сочи, че обществените медии поставят още по-голям акцент върху тази тема²⁷⁵. За страната ни обаче липсва качествен анализ, който да удостовери каква част от медийното съдържание може да по-

²⁷³ WHO. Risk communication and community engagement readiness and response to coronavirus disease (COVID-19): interim guidance, 19 March 2020, достъпно на: <https://www.who.int/publications/i/item/risk-communication-and-community-engagement-readiness-and-initial-response-for-novel-coronaviruses>.

²⁷⁴ Информация, предоставена на БХК с писмо от 23.02.2021 г.

²⁷⁵ Пак там.

падне в категориите „невярна информация“, „дезинформация“ и „мисинформация“. В същото време подаването на разнопосочни послания ставаше от експертна позиция и от представители на властта.

Данните от социологическите проучвания относно нагласите на българите по тези теми обаче ясно сочат, че повече от половината българи формират отношението си към здравната криза на база слухове, допускания и най-разпространените конспиративни теории по темата²⁷⁶.

Освен пряк резултат върху спазването на противоепидемичните мерки, създадената информационна среда пряко повлия върху общото ниво на тревожност в обществото и психичното здраве. Изследване върху тези взаимовръзки сочи, че „темата се комуникира разнопосочно, с подценяване и неотчитане на аудиторията и нейните реакции. Основните фигури, излъчващи информация, ползват избрани от тях тон, лексика, визия, поведение, като задават предварително определени парадигми на мислене. [...] Анализът на информационната среда за периода януари – май 2020 г. показва, че тя поражда елементи на масова психоза, страх и паника сред населението“²⁷⁷. Друго допитване установява повишени нива на тревожност, депресивни настроения, затруднения в общуването и обучението при децата²⁷⁸.

Право на здраве 2020 – резултат в обективни индикатори

През 2020 г. българските граждани системно и по разнообразни начини са били възпрепятствани да упражнят своето право на здраве, сочи статистиката за смъртността. Данните на Националния статистически институт (НСИ) показват, че в периода октомври – декември 2020 г. броят на смъртните случаи в страната се удвоява спрямо средното за изминалите 5 години²⁷⁹, като в 48-ата и 49-ата седмица на годината надхвърля 4700 смъртни случая седмично.

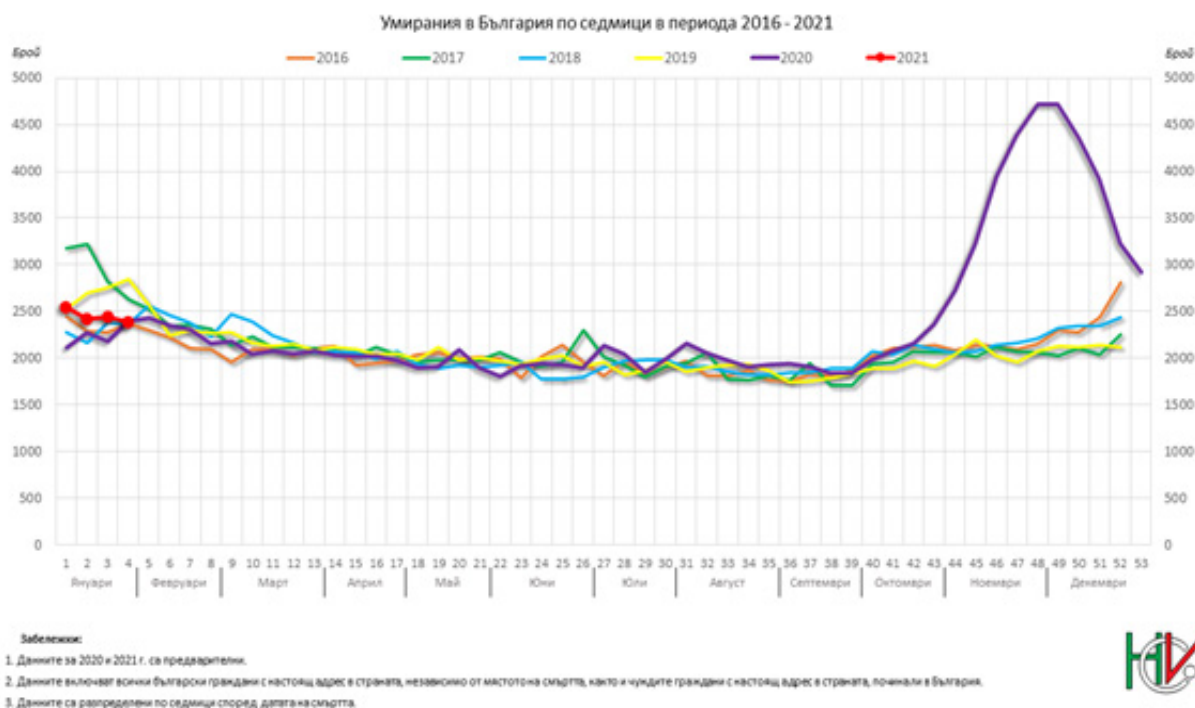
²⁷⁶ Социологическа агенция „Тренд“ (2020). Изследвания, достъпни на: <https://rctrend.bg/?p=698>.

²⁷⁷ Психично-здравни аспекти на епидемията от COVID-19 в България, Критика и хуманизъм, кн. 53, № 2/2020, Психично здраве и социални неравенства, ISSN 0861-1718

²⁷⁸ „Ида“ – фондация за палиативни грижи за деца. Пандемия и психично здраве – проучване, достъпно на: <https://idahospice.org/covid-19-mental-health-study/>.

²⁷⁹ НСИ (2020). Умирания по седмици, достъпно на: <https://www.nsi.bg/bg/content/18121/basic-page/умирания-в-българия-по-седмици>.

Фигура 7. Умирания в България по седмици в периода 2016 – 2021 г.

Източник: НСИ

Доказаната смъртност от COVID-19 за кратко поставя страната ни на първо място в света по този показател²⁸⁰. Към средата на февруари 2021 г. данните от официалния портал www.coronavirus.bg показват, че смъртните случаи от COVID-19 са около 4,1% от всички доказани случаи. Средният процент смъртни случаи спрямо доказани случаи на заболяването в световен мащаб към този момент е 2,2% по данни на Университета Джонс Хопкинс в сайта www.ourworldindata.org. Макар и крайно неизчерпателни, тези показатели говорят за недостатъчни и неефективни усилия от страна на институциите в защита на правото на гражданите на здраве.

²⁸⁰ *Coronavirus deaths, Statistics and Research*, достъпно на: <https://ourworldindata.org/covid-deaths?country=IND~USA~GBR~CAN~DEU~FRA>.

14 Права на жените

През 2020 г. безпрецедентно висок брой авторитетни международни органи и експерти отправиха препоръки към България за подобряване на законодателството и мерките за борба с домашното и джендърно базираното насилие срещу жени. Неефективните закони, както и практиките на отговорните институции не предоставят реална защита на жертвите на домашно насилие, които се увеличават. Все още в България не се събира официална статистика за броя на сигналите и на жертвите на домашно насилие и липсват координирани действия между отделните органи в системата за превенция и защита. При първите рестриктивни мерки срещу разпространението на коронавируса имаше ръст на случаите на домашно насилие, както и на жертвите на това насилие и на глобално, и на национално ниво. В анализа на правата на жените в България, равенството на половете и защитата от домашно насилие е използвана информация, получена по ЗДОИ от МТСП, Министерство на правосъдието, прокуратурата, МВР, доклади и решения на международни органи по правата на човека, както и публично достъпни данни на сайтовете на отговорните институции.

Домашно насилие

Мерките за превенция и ограничаване на разпространението на пандемията от коронавирус, включващи социална изолация и ограничаване на човешките права за сметка на опазването на здравето на хората, повишиха случаите на насилие над жени последната година. През пролетта на 2020 г. – по време на първата изолация – погадените сигнали за домашно насилие скачат двойно, увеличават се и жертвите на домашно насилие.

В България липсва официална статистика, но по данни от МВР се наблюдава сериозно увеличение на броя на сигналите за домашно насилие, регистрирани и записани на Единния европейски номер за спешни повиквания (ЕЕН 112), като за периода от 1 март 2018 г. до 1 март 2019 г. те са 22 983 броя, а за периода от 1 март 2019 г. до 1 март 2020 г. са 26 567 броя, т.е. увеличението е с 3584 броя. МВР не изяснява избора да представи сравнение именно на периода от март 2019 г. до март 2020 г.²⁸¹

Сравнителният анализ на МВР показва също така, че „за периода от март – май 2017 г. до март – май 2020 г. е нараснал броят на умишлените убийства на жени, при които пострадалата е роднина или е съжителствала с извършителя (чл. 115, чл. 116 и чл. 124 от НК), като за периода от март – май 2020 г. те са 9 броя“²⁸².

Двоен ръст на обажданията на горещите телефонни линии при първия локдаун

С първите ограничителни мерки заради коронавируса през пролетта на 2020 г. случаите на домашно насилие в България са се увеличили с 12%, а обажданията за сигнали на пострадали от домашно насилие на трите горещи телефонни линии – двойно (с 50%). Броят на имейлите с такива сигнали е нараснал три пъти. Това сочат обобщени данни от трите горещи телефонни линии за сигнали за домашно насилие. Особено голямо е нарастването на постъпилите сигнали за домашно насилие на 112 през последните месеци, като за времето от 1 до 13 март 2020 г. общо за страната са погадени 819 сигнала, а за периода от 13 март 2020 г. до 13 май 2020 г. общо за страната са погадени 4875 сигнала. Това показва увеличение на постъпилите сигнали за домашно насилие само през последните

²⁸¹ МВР. Данни, цитирани в мотивите на Проект за закон за изменение и допълнение на Закона за защита от домашно насилие, публикуван за обществено обсъждане на <http://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5774>.

²⁸² Пак там.

три месеца с 4056 броя²⁸³. Нараснал е броят на пострадалите от домашно насилие деца – за 2019 г. те са били 658, а за 2020 г. са били 823 – със 165 деца повече за една година²⁸⁴.

Липса на места в кризисните центрове

Въпреки резкия скок на обаждания на жертви на домашно насилие по време на изолацията,

осигуряването на защита на жертвите е затруднено заради някои от ограниченията и заради недостиг на места в кризисните центрове за настаняване.

Към 31 декември 2020 г. в страната функционират 25 кризисни центъра, от които 19 са за деца – с общ капацитет 196 места, и 6 за възрастни лица – с общ капацитет 64 места. В първия тип центрове може да се настаняват и майките на деца²⁸⁵.

Допълнителна трудност при настаняването в кризисните центрове за жените е задължителният отрицателен PCR тест, който трябва да предоставят, защото част от тях нямат възможност да си го платят. Агенцията за социално подпомагане (АСП) е предприела организационни мерки за облекчаване и подпомагане на процедурата в такива случаи. Може да бъде отпусната еднократна помощ, като размерът ѝ е съобразен с цената на PCR теста и с евентуални други неотложни разходи, свързани с подготовката за настаняването²⁸⁶.

Докато се увеличават случаите на домашно насилие, броят на съдебните дела за защита намаляват. В периода на извънредното положение от 13 март до 13 май 2020 г. съдилищата продължиха да образуват и да разглеждат дела по Закона за защита от домашно насилие, но само по исканията за издаване на заповеди за незабавна защита или изменение на същите, както и в случаите на отхвърляне на молбата за защита. Това, както и ограничените възможности за придвижване, засилената социална изолация и другите затруднения, произтичащи от пандемията, доведоха до намаляване на броя на новообразуваните

²⁸³ Пак там.

²⁸⁴ МВР. Данни, цитирани от министър Десислава Ахлагова в интервю пред БНР на 18.01.2021 г., достъпно на: <https://bnr.bg/horizont/post/101406340>.

²⁸⁵ Информация от АСП, получена по ЗДОИ от БХК.

²⁸⁶ Конкретните стъпки, които жертва на домашно насилие може да направи, [dnevnik.bg](https://www.dnevnik.bg/4150236), 10.12.2020 г., достъпна на: <https://www.dnevnik.bg/4150236>.

дела за защита от домашно насилие през първото шестмесечие на 2020 г. с 25% спрямо същия период през 2019 г.²⁸⁷

Новообразувани дела: за 2019 г. – 2072, за 2020 г. – 1558

Почти непроменено спрямо 2019 г. остава процентното разпределение на приключените дела по Закона за домашното насилие „по причини“. Най-голям, около 50%, е дялът на прекратените дела „по други причини“ (или 696 бр.), което най-често индикира броя на прекратените дела поради оттегляне на молбите за защита от пострадалите.

За втора поредна година БХК поиска информация от МВР за броя на заповедите за защита от домашно насилие, изпратени от съдилищата до органите на полицията за изпълнение. За разлика от предходната, тази година от МВР заявиха, че не разполагат с автоматизирана система, от която да извлекат информация отделно за броя на заповедите за незабавна и за постоянна защита²⁸⁸. Предоставена беше единствено информация за общия брой на заповедите за защита по Закона за защита от домашното насилие, регистрирани от МВР през 2020 г. – 3057. Ако по отношение на предоставените данни не е допусната грешка, то заключението би било, че получените през 2020 г. заповеди за защита от домашно насилие са с 45% по-малко от тези през 2019 г., когато общият брой на заповедите е бил 5561²⁸⁹.

И тази година от прокуратурата не предоставиха данни по запитване на БХК за работата си по разследване на престъпления, извършени в условията на домашно насилие²⁹⁰. Обяснението е, че такава статистика не се води. Следва да се подчертае, че единствено от прокуратурата зависи по кои състави и по кои показатели ще събира статистика за собствената си работа. Така например институцията събира, обобщава и публикува подробна информация, свързана с дейността си по дела за трафик на хора, насилие в местата за лишаване от свобода, корупционни престъпления и други.

²⁸⁷ ВСС (2020). *Обобщени статистически таблици за дейността на съдилищата за I полугодие на 2020 година*. Приложение № 111: Отчет по граждански дела на всички Районни съдилища за I полугодие на 2020 година, достъпно на: <http://www.vss.justice.bg/root/f/upload/29/Tablici-01-06-2020.pdf>.

²⁸⁸ МВР (2021). Информация, получена по реда на ЗДОИ от БХК с Решение № 812104-4/13.01.2021 г.

²⁸⁹ Пак там.

²⁹⁰ Върховна касационна прокуратура (2021). Писмо, получено в отговор на заявление на БХК по реда на ЗДОИ с изх. № 10/2020-ГП от 18.01.2021 г.

Препоръки на международни органи и експерти, агресиращи правата на жените в България

В началото на март 2020 г. Комитетът на ООН за премахване на дискриминацията по отношение на жените излезе със заключителни наблюдения и отпрати препоръки към България след прегледа на поредния периодичен доклад на страната от 19 февруари 2020 г. в Женева²⁹¹. Комитетът констатира редица проблеми с прилагането на разпоредбите на Конвенцията на ООН за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените и формулира голям брой препоръки към страната ни. По-важните от тях са следните:

- ✓ *Насърчава сътрудничеството на властите с женските неправителствени организации, работещи в сферата на равенството на половете, и изисква от българското правителство тяхната подкрепа, включително финансова, както и предоставянето на възможности те да участват в обсъждането и прилагането на законодателството, свързано със защитата от дискриминация и правата на жените.*
- ✓ *Обръща особено внимание на защитата на жените от множествена дискриминация и по-специално на жените ромки, жените с различна сексуална ориентация и жените мигрантки. Органът изисква предприемане на целенасочени мерки за борба с този тип дискриминация в различни сфери, главно в правораздаването, но също така в образованието, трудовата заетост, здравеопазването, жилищната политика и социалните услуги.*
- ✓ *Изразява особена загриженост към детските и насилствените бракове, както и към фактически съжителства в България. В тази връзка органът изисква предприемане на мерки за ефективно наказателно преследване и адекватни наказания за извършителите, както и мерки за защита на жертвите, включително убежища и подкрепящи услуги.*
- ✓ *Препоръчва редица мерки, свързани с борбата с насилието спрямо жени и домашното насилие, в това число изменения в НК, с които всички форми на насилие, основано на пола, да станат престъпления от общ характер; специално криминализиране на изнасилването в условията на брачно съжителство; установяване на ефективни механизми за подаване на жалби от жени, настанени в психиатрични и социални институции; премахване на едномесечния пределин срок за подаване на молба за налагане на мерки за защита по Закона за защита*

²⁹¹ Комитета на ООН за премахване на всички форми на дискриминация срещу жените (2020). *Заключителни наблюдения върху осмия периодичен доклад на България, (CEDAW/C/BGR/CO/8)*. Достъпно на: <https://undocs.org/CEDAW/C/BGR/CO/8>.

от домашното насилие.

- ✓ С цел борба срещу насилието над жени и домашното насилие препоръчва ратифициране от България на Истанбулската конвенция и на Конвенция № 190 на Международната организация на труда за изкореняване на насилието и тормоза в трудовата сфера, както и предприемане на мерки за увеличаване на броя на убежищата за жени – жертви на насилие, повишаване на капацитета на прокурорите, съдиите и полицаите за прилагане на законодателството, свързано с този тип насилие.
- ✓ Препоръчва приемане на квоти за жените в публичната и в дипломатическата служба, както и в партийните листи, с цел увеличаване на представителството на по-слабо представения пол в законодателната, изпълнителната и съдебната власт.
- ✓ Изисква от българските власти сериозни мерки за преодоляване на стереотипите на основата на пола в сферата на образованието, включително ревизиране на учебните програми с по-голяма чувствителност към равенството на половете, сексуалното и репродуктивно здраве; предприемане на мерки за увеличаване на записването и задържането на ромските момичета, както и на момичетата мигрантки във всички образователни степени; премахване на таксите за детските градини.
- ✓ В сферата на родилната помощ препоръчва криминализиране на всякакъв вид насилие по време на раждане, осигуряване на адекватен стандарт на грижа в родилните отделения, респект към женската автономия и осигуряване на свободно изразено, предварително и информирано съгласие от всички жени в процес на раждане.
- ✓ Препоръчва премахване на всички изисквания за медиация в производствата по развод в Семейния кодекс.

През май 2020 г. бе публикуван и докладът на специалния докладчик на ООН за насилието над жени Дубравка Шимонович от посещенията ѝ в България през октомври 2019 г.²⁹² В доклада тя разглежда пропуски и предизвикателства при изпълнение на задълженията на държавата за премахване на насилието срещу жените, неговите причини и последици и препоръчва конкретни мерки за предотвратяване и борба с насилието над жени в страната. Част от препоръките са:

²⁹² General Assembly (2020). Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, on her visit to Bulgaria, A/HRC/44/52/Add.1, достъпен на: <https://undocs.org/A/HRC/44/52/Add.1>.

- ✓ Да бъде ратифицирана Конвенцията на Съвета на Европа за предотвратяване и борба с насилието срещу жени и домашното насилие (Истанбулската конвенция).
- ✓ Във връзка със Закона за защита от домашното насилие: да бъде премахнат едномесечният срок от акта на насилие, в който пострадалите могат да подадат молба за защита; да се гарантира, че разпоредбите на закона облекчават тежестта на доказване в полза на пострадалите; да се премахне изискването за съжителство между жертвата и извършителя на насилие за получаване на заповед за защита по реда на закона; да се разшири обхватът на закона, за да бъдат обхванати всички случаи на насилие от страна на интимен партньор, включително при еднополовите двойки.
 - ➔ Във връзка с НК: в случаи на домашно насилие причиняването на средна и тежка телесна повреда във всички случаи да бъде квалифицирано като престъпление от общ, а не от частен характер; да бъде отменен чл. 152 от НК, за да се гарантира, че всички действия на сексуалното насилие над жени и момичета, особено изнасилванията, са дефинирани в съответствие с международните стандарти; в дефиницията на „изнасилване“ да бъдат предвидени всички форми на проникване (а не само вагиналното) и изрично да се криминализира изнасилването в брака; да се обмисли увеличаване на възрастта на правно валидно съгласие за участие в полов акт от 14 на 16 г.; да се отмени изискването едно престъпление да се счита за извършено „в условията на домашно насилие“ единствено ако е било предшествано от системно физическо, сексуално или психологическо насилие.
 - ➔ „Половата идентичност“ да бъде изрично включена като защитен признак в ЗЗДискр и изцяло да бъде признато равенството на еднополовите двойки.
 - ➔ Да бъде премахнато изключението, по силата на което се допуска брак на лица, навършили 16-годишна възраст, но ненавършили 18-годишна възраст.
- ✓ Да се гарантира, че има достатъчен брой финансирани от държавата кризисни центрове, включително кризисни центрове за жертви на изнасилване, както и други услуги за защита и подкрепа.
 - ➔ Да се създаде орган по наблюдение или да бъде възложено на омбудсмана или на друг орган да изпълнява функции по превенция на фемцида, включително като събира административни данни от полицията и други подходящи заинтересовани страни, свързани с убийства на жени от интимни партньори (бивши, настоящи, други) и убийства на жени от членове на семейството им; да се осигурява внимателен анализ на всички случаи на фемцид на годишна

база, да се идентифицира всяка неизправност в защитната верига с оглед подобряване и разработване на допълнителни превантивни мерки.

→ По отношение на жените мигрантки и бежанки: да се гарантира, че свързаните с пола форми и причини за преследване са признати за правно основание за предоставяне на международна закрила; да се улесни ефективната интеграция на лицата, получили международна защита, по-специално жени и момичета, с оглед осигуряването на пълния им и ефективен достъп до социално-икономически права.

→ При жените, изправени пред множествена дискриминация: да се предприемат целенасочени действия спрямо ромските жени и момичета, за да се предотврати тяхното отпадане от училище и да се засили тяхното социално включване и интеграция; да се приемат образователни програми и кампании за повишаване на осведомеността по сексуално и репродуктивно здраве за предотвратяване на ранна бременност; да се гарантира достъп до грижи за сексуалното и репродуктивно здраве.

През 2020 г. бе публикуван още един доклад на международен орган, обръщаш специално внимание на домашното насилие и насилието над жени у нас – този на Дуня Миятович, комисар по правата на човека на СЕ от нейното посещение в България през ноември 2019 г.²⁹³ Подобно на органите на ООН, тя препоръчва националните власти да подновят дебата за ратификацията на Истанбулската конвенция; да подобрят законодателната уредба; да увеличат местата за настаняване в кризисните центрове за жертви на насилие и да осигурят финансово обезпечаване; да събират системно данни за случаите на насилие срещу жени и домашно насилие. Дуня Миятович призовава властите да се борят срещу сексистките предразсъдъци, основани на идеята за малоценност на жените и на стереотипните роли на жените и мъжете в обществото, които подхранват погрешните възприятия и социалната търпимост на насилието над жени и домашното насилие.

Равенство между половете

България не отбелязва чувствителен напредък в Индекса за равенство между половете 2020 – инструмент, който съдейства за проследяване на напре-

²⁹³ Commissioner for Human Rights of the Council of Europe (2020). Report following her visit to Bulgaria from 25 to 29 November 2019, достъпен на: <https://rm.coe.int/report-on-the-visit-to-bulgaria-from-25-to-29-november-2019-by-dunja-m/16809cde16>.

държа в равенството между половете в целия ЕС²⁹⁴. Публикуваният през 2020 г. Индекс отразява данни от 2018 г. и обхваща шест основни области (работа, пари, знание, време, правомощия и здраве), една съпътстваща област (насилие) и една тематична област (дигитализация и работа на бъдещето). В общата класация България се нарежда на 17-то място сред 28-те държави – членки на ЕС.

Най-дълбоките неравенства между половете у нас се наблюдават в областите *пари* и *време*, по отношение на които България заема последните места в ЕС. Областта *пари* оценява икономическата ситуация на жените и мъжете на база среден месечен доход, риск от бедност и други. Областта *време* разглежда разпределението на времето между жените и мъжете при грижата за деца, възрастни и болни членове на семейството, домакинската работа, времето, отделяно за спорт, културни и други занимания. Най-добра оценка България има в областта *правомощия*, където се нарежда на шесто място в ЕС – тук се отчитат представителството на жените и мъжете на ръководни функции в политиката, икономиката и социалната сфера. България не е предоставила данни в сферата *насилие* и по отношение на този критерий тя не е включена в Индекса.

Равно заплащане

Нарушения на правата на равно заплащане и на равни възможности на работното място са във фокуса на решението по делото „Университетски жени на Европа“ срещу България на Европейския комитет за социални права, публикувано на 29 юни 2020 г.²⁹⁵

Жалбата е част от паневропейска кампания на организацията „Университетски жени на Европа“, която през 2016 г. подава 15 колективни жалби срещу 15 европейски държави. По отношение на България Комитетът намира нарушение на правото на равно заплащане в три аспекта:

- ✓ Жените нямат на разположение ефективно средство за защита от дискриминация при заплащането, като отбелязва липсата на безплатна правна помощ за подобен вид дела, предварително определените максимални размери на

²⁹⁴ European Institute for Gender Equality (2020). *Gender Equality Index 2020: Digitalisation and the future of work*, достъпен на: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2020-digitalisation-and-future-work>.

²⁹⁵ European Committee of Social Rights (2019). *University Women of Europe (UWE) v. Bulgaria*, no 125/2016, Decision of 6.12.2019, достъпно на: <http://hudoc.esc.coe.int/fre/?i=cc-125-2016-dmerits-en>.

обезщетенията за дискриминация и техните ниски размери²⁹⁶.

✓ България по никакъв начин не въвежда и не прилага принципа за прозрачността в заплащането²⁹⁷.

✓ Не е удовлетворено изискването за поддържане на национален орган по равенството, който да гарантира правото на равно заплащане²⁹⁸.

Комитетът установява, че България не е изпълнила задължение да предприеме мерки за насърчаване на равното заплащане на жените и мъжете²⁹⁹, както и за отстраняване на недостатъчното представителство на жените на позиции за вземане на решения в частни компании³⁰⁰.

В изпълнение на проект „Заедно срещу насилието“ през 2020 г. МТСП изготви концепция за система за наблюдение и мониторинг на равнопоставеността на жените и мъжете в България. Предстои релевантните институции да подават последната актуална информация по съответните индикатори чрез шаблони в Excel формат.

Три държавни институции боравят с три различни цифри за майчината смъртност за 2019 г. – това научи БХК след запитване по реда на Закона за достъп до обществена информация.

Права на раждащата жена

През април беше публикувана официалната статистика на НСИ за майчината смъртност през 2019 г., където е вписана нулева майчина смъртност. По данни на НЗОК³⁰¹ обаче за същия период лечебните заведения са отчели 7 смъртни случая по причини, свързани

с бременността, раждането и послеродовия период, а в писмо на Изпълнителна агенция „Медицински надзор“³⁰² е посочено, че през 2019 г. са извършени шест

²⁹⁶ European Committee of Social Rights (2019). *University Women of Europe (UWE) v. Bulgaria*, no 125/2016, Decision of 6.12.2019, пар. 135–142, достъпно на: <http://hudoc.esc.coe.int/fre/?i=cc-125-2016-dmerits-en>.

²⁹⁷ Пак там, пар. 143–153.

²⁹⁸ Пак там, пар. 154–162.

²⁹⁹ Пак там, пар. 179–190.

³⁰⁰ Пак там, пар. 196–202.

³⁰¹ Информация, получено от БХК по реда на ЗДОИ с изх. № РД-19-51/31.01.2020 г.

³⁰² Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ с изх. № 93-00-6/04.02.2021 г.

проверки на такива случаи.

За поредна година не беше отчетен и системният проблем с достъпа до медицинска грижа на бременните жени от уязвими групи. По данни на НЗОК³⁰³ всяка втора неосигурена жена ражда, без да е била презгледана от лекар, а четири от пет – без да са им пускани каквито и да било изследвания, като пандемията от COVID-19 допълнително влоши тези показатели.

В края на 2020 г. беше предложен проект на медицински стандарт по акушерство и гинекология³⁰⁴, след като такъв липсваше от отмяна на действащия през 2017 г. със съдебен акт. Документът за първи път въвежда в нормативна регулация някои добри практики в майчиното здраве, но отново липсват изисквания за прилагане на международните препоръки в сферата.

Пандемията от COVID-19 предизвика проблеми и в организацията на родилната помощ. В пика на заболяемостта имаше нееднократни сигнали, че лечебни заведения връщат раждащи жени^{305, 306}. Тревога предизвикаха публичните препоръки от страна на здравните власти, които противоречаха на утвърдения международен научен консенсус^{307, 308}.

³⁰³ Информация, получена от БХК по реда на ЗДОИ с изх. № РД-19-489/29.12.2020 г.

³⁰⁴ МЗ (2020). Проект на Наредба за утвърждаване на медицински стандарт „Акушерство и гинекология“, достъпен на https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/11/10/akusherstvo_i_gunekologia.pdf.

³⁰⁵ Да обиколиш 4 болници в 3 града, за да родиш, news.bg, 16.12.2020 г., достъпна на: <https://news.bg/regions/da-obikolish-4-bolnitsi-v-3-grada-za-da-rodish.html>.

³⁰⁶ Болници искат отрицателен PCR от родилки, за да ги приемат, dnes.bg, 06.11.2020 г. достъпна на: <https://www.dnes.bg/koronavirus/2020/11/06/bolnici-iskat-otricatelen-pcr-ot-rodilki-za-da-gi-priemat.468674>.

³⁰⁷ Брифинг на Националния оперативен щаб от 18.03.2020 г., излъчен директно от bntnews.bg, достъпен на: <https://bntnews.bg/news/brifing-na-nacionalniya-operativen-shtab-8-chasa-nyama-novi-sluchai-na-zarazeni-s-covid-19-u-nas-1044131news.html>.

³⁰⁸ Единен информационен портал (2020). Препоръки на Експертния съвет по медицинската специалност „Акушерство и гинекология“ относно ваксиниране срещу COVID-19, достъпни на <https://coronavirus.bg/bg/vaccinations/publications/28>.

15 Правата на хората с психични разстройства

България е сред държавите, които имат системен проблем с условията в психиатричните болници и социалните домове. Пореден доклад на КПИ описва нечовешкото отношение към лицата с психична болест в българските институции – бой с пръчки и връзване с вериги. Не последва реакция от МЗ. Стратегиите и програмите, които се изработват от държавните институции, остават като цяло на хартия.

От 2014 г. психиатричните болници и социалните домове функционират при пълна непрозрачност. През последните шест години достъпът на неправителствените правозащитни организации и до двата типа институции е значително ограничен. БХК не е посещавал психиатрични болници от 2014 г. насам, когато тогавашният министър на здравеопазването Петър Москов отказа да поднови споразумението между БХК и Министерството. През 2020 г. БХК изпрати няколко писма и до новоназначения министър на здравеопазването проф. д-р Костадин Ангелов, с

настояване да бъде разрешен независимият правозащитен мониторинг на организацията до лечебните заведения за психичноболни. До момента няма отговор на писмата. МТСП също отказа да съдейства на правозащитния мониторинг на социалните домове и прехвърли отговорността за това върху общините.

Общата картина и перспектива

През 2020 г. няма закрити домове за пълнолетни лица в страната. Към 30 ноември 2020 г. броят на специализираните институции за възрастни бе 161, с 8822 настанени потребители в тях³⁰⁹. Общият брой на чакащите за настаняване в резидентна грижа е 4460 души. Чакащите за ползване на социални услуги в общността за възрастни са 1865, а чакащите за настаняване в социални домове за възрастни – 2595. През 2020 г. АСП е разкрила само две нови социални услуги за 28 пълнолетни лица – центрове за настаняване от семеен тип (ЦНСТ) за пълнолетни лица с деменция с 13 места и ЦНСТ за пълнолетни лица с психични разстройства с 15 места. Към 30 ноември 2020 г. общият брой на разкритите социални услуги за възрастни в страната е 551 (в това число защитени жилища, ЦНСТ, наблюдавани жилища, преходни жилища, кризисни центрове, центрове за временно настаняване, центрове за социална рехабилитация и интеграция, дневни центрове). Настанените потребители в резидентните услуги в общността са 2982.

В следващия програмен период правителството възнамерява да постави акцент върху деинституционализацията за възрастни³¹⁰. Намерението е да бъ-

³⁰⁹ Статистическите данни, цитирани в тази глава, са предоставени на БХК от АСП към МТСП, по реда на ЗДОИ, с писмо на изпълнителния директор на АСП – Румяна Петкова, с вх. № 91-00-0020/11.01.2021 г.

³¹⁰ По данни на МТСП, към края на 2020 г., в страната функционират 1461 социални услуги за деца и възрастни, като бюджетът за тях е 430 млн. лв. Още над 750 млн. лв. ще бъдат отделени за изграждане на нови социални услуги с по-модерна и подходяща база, както и с добра грижа, по

дат закрити 28 социални домове за възрастни. Настанените в институции за хора с увреждания, обект на проекти за геинституционализация, са 2759 души към 30 септември 2020 г. Съгласно влезлия в сила от 1 юли 2020 г. Закон за социалните услуги (ЗСУ) планирането на нови социални услуги на национално ниво ще се осъществява чрез Национална карта на социалните услуги³¹¹, приета от Министерския съвет по предложение на социалния министър.

Наблюденията на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията (КПИ)

На 2 декември 2020 г. КПИ публикува шокиращ доклад за ситуацията в българските психиатрични болници и в социалните домове за възрастни³¹². Докладът до българското правителство от посещението в България на КПИ, отразява видяното от делегацията в периода от 10 до 21 август 2020 г. Основната цел на *ad hoc* посещението в България през 2020 г. е да се проследи дали българските власти са постигнали някакъв напредък след периодичното посещение на КПИ през 2017 г. по отношение на препоръките относно третирането, условията и правните гаранции за пациентите на психиатриите и за лицата, настанени в социални институции. През месец март 2021 г. докладът ще бъде обсъден на заседание на Комитета. Очаква се българското правителство да предостави своя анализ и да посочи как ще изпълни препоръките³¹³. Според КПИ вместо адекватно лечение и подкрепа за развитие в български психиатрични болници и социални домове се практикува

данни на МТСП. Предстои МТСП да разработи Стратегия за развитие на човешките ресурси в социалната сфера.

³¹¹ Съгл. чл. 31, ал. 1 от ЗСУ Националната карта за социалните услуги се приема от Министерския съвет до 18 месеца от влизането в сила на ЗСУ.

³¹² CPT. Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 21 August 2020, CPT/Inf (2020) 39, Strasbourg, 2 December 2020.

³¹³ КПИ организира посещения в местата за лишаване от свобода, за да оцени как са третирани лишените от свобода лица. Такива места са затворите, местата за задържане на непълнолетни лица, полицейските управления, центровете за задържане на имигранти, психиатричните болници, домовете за социални грижи. Делегациите на КПИ имат право на неограничен достъп до местата за лишаване от свобода. КПИ очаква да получи от правителствата подробен отговор по повдигнатите въпроси. Докладите и отговорите са част от постоянния диалог на Комитета със съответната държава.

бой с пръчки и връзване с вериги.

Делегацията на КПИ е посетила три държавни психиатрични болници и три дома за лица с психични разстройства. Фактите, които КПИ огласява, шокират с нечовешкото и унижително третиране на хората в тях. Една от причините е грастичното понижаване на статута на социалните работници и на лекарите психиатри.

Докладът на КПИ разкрива, че

няма външен контрол върху психиатричните болници и социалните домове в България.

Функционирайки в условия на непрозрачност и произвол, държавните психиатрии и социалните домове за пълнолетни лица с психични разстройства са възприели и развили средновековни методи и практики на третиране на едни от най-уязвимите и безпомощни членове на нашето общество – хората с психични разстройства.

Делегацията посещава за пръв път ДПБ „Св. Иван Рилски“ в София и ДПБ с. Царев брод. Делегацията посещава и ДПБ в гр. Бяла, посещавана преди това от КПИ през 2006 г. И в трите болници пациенти се оплакват от малтретиране от страна на персонала – вербална агресия на санитарите към пациентите, крясъци, бутане и удряне на шамари. Установено е

използване на метални синджюри, завързани за китките и глезените и заключени с катинари.

Подчертава се, че средства за изолация, механична и химическа имобилизация на пациентите се използват във всички посетени болници. Стандартите на КПИ за прилагането на средства за имобилизация не се спазват в нито една от посетените болници. Средствата за имобилизация, използвани и в трите болници, са неподходящи и причиняват болка на пациентите. Най-обезпокоителна е ситуацията в Царев брод, където, въпреки наличието на подплатени обезопасителни колани, пациентите са завързвани за китките и глезените с метални синджюри, заключвани с катинари, и по този начин са имобилизирани в леглата често в продължение на дни. Комитетът е категоричен, че подобна срамна практика е напълно неприемлива и лесно може да се счита за нечовешка и унижителна. Тя трябва да бъде преустановена незабавно.

И в трите посетени болници броят на персонала, включително мултидисциплинарните екипи в отделенията, е крайно недостатъчен, за да се отговори на нуждите на пациентите от психо-социално лечение и рехабилитация. Трайният недостиг на персонал създава впечатлението, че в МЗ грижите за психичното

здраве се подценяват и очевидно в бъдеще следва да им се даде по-голям приоритет за инвестиции и развитие. Средата в много от отделенията и в трите посетени болници е negliжираща и потискащо контролираща. Прилаганото лечение, както КПИ е установявал многократно и в други български психиатрични болници, последно през 2017 г., се изразява предимно в медикаментозно лечение.

Комитетът отбелязва, че пандемичната ситуация със сигурност крие допълнителен сериозен риск за уязвимите пациенти и домуващи в социалните домове. КПИ препоръчва на българските власти да разработят конкретна стратегия в отговор на задълженията си във връзка с пандемията от COVID-19 в психиатрични болници и социалните домове. Комитетът препоръчва и сериозно да се обмисли въвеждането на финансиран от държавата режим на редовно провеждане на PCR тестове на целия персонал и на всеки пациент или потребител при първоначално или последващо постъпване в психиатрична болница или социален дом.

Подобно на констатациите от посещението през 2017 г., в болниците „Св. Иван Рилски“ и в Царев брод КПИ установява, че

редица пациенти, които не са поставени под запрещение, са подписали формуляри за доброволна хоспитализация, но те реално не са съгласни с хоспитализацията и заявяват, че искат да напуснат.

Това не им е позволено и по този начин те де факто са задържани против волята си. И в трите болници има много оплаквания, че достъпът до телефон е силно ограничен. КПИ препоръчва на българските власти да гарантират, че всеки психиатричен пациент може да има ежедневен достъп до телефон или до собствен мобилен телефон, освен ако не съществуват сериозни съображения за безопасността или има законосъобразна и мотивирана лекарска или съдебна заповед за противното.

Физическо насилие в домовете за социални грижи

Делегацията на КПИ посещава за първи път домовете за хора с психични разстройства в с. Куделин, с. Самуил и с. Говежда. Феноменът на физическо малтретиране на домуващи от персонала в българските домове за социални грижи е обект на дългогодишна загриженост на Комитета. И в трите заведения, посетени през 2020 г., делегацията получава свидетелства, че персоналят понякога крещи на домуващите, а

санитарите и охраната в институциите в Куделин и Говежда носят тояги и понякога удрят домуващите.

Тоязи, съответстващи на описанията на домуващите, са намерени от делегацията в помещения на персонала и в трите заведения.

След основния ремонт на социалния дом в с. Самуил са осигурени задоволителни условия и дори самостоятелни санитарни възли в много от стаите, но помещенията в домовете в Куделин и в Говежда са с разнебитено оборудване, с оскъдни възможности за лично пространство. Жизнената среда на домуващите и в двете заведения изисква значителни подобрения. Персоналът (медицински сестри и санитарни) и в трите институции, както и в посещенията през 2017 г. домове е крайно недостатъчен, за да осигури подходящи индивидуални грижи и защита на големия брой домуващи. Професионалната подготовка на персонала, особено на санитарите, е на ниско ниво. В комбинация с неадекватното обучение и надзор, това несъмнено увеличава риска от малтретиране на домуващите. Броят на мултидисциплинарния персонал, който би могъл да осигури психо-социална и възстановителна терапия на домуващите, също е недостатъчен, особено в институциите в Куделин и Говежда.

Въпреки че изолацията и имобилизацията са незаконни в българските социални заведения съгласно националното законодателство, КПИ установява, че рестриктивни практики се прилагат в различна степен и в посещенията социални заведения (подобно на констатациите на КПИ през 2017 г.). Комитетът отбелязва с най-голяма загриженост, че в Куделин домуващите съобщават, че понякога са завързвани за пейки в двора или дори за легло в една от двете стаи за изолация, като за целта се използват метални синджери с катинари (синджери и катинари, съответстващи на описаните, са намерени в стаята на охраната на институцията).

Комитетът силно подкрепя плана на българските власти за затваряне на редица социални институции до 2022 г. и за разработване на подходящи услуги в общността. Комитетът призовава българските власти спешно да ускорят програмата си за закриване на социалните заведения. Преди затварянето на всички тези остарели заведения КПИ призовава българските власти да предприемат спешно конкретни и неотложни мерки за защита на човешкото достойнство на всички лица, настанени в съществуващите домове.

Стратегия на хартия

През 2020 г. продължи участието на БХК в работата на постоянната експертна работна група за разработването и координацията на изпълнението на Планове за действие за изпълнение на Националната стратегия за дългосрочна грижа към МТСП. На 17 януари 2020 г. бе проведено първото заседание на групата. На него стана ясно, че част от общините, независимо че са поели ангажимент

за създаване на услуги, включени в Националната карта на услугите към Плана за действие за изпълнение на Националната стратегия за дългосрочна грижа, се отказват от подаване на предложения към Министерството на регионалното развитие и благоустройството и към МТСП по Оперативна програма „Региони в растеж“ и по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, по различни причини, една от които е застаряващият наличен персонал и липсата на друг. Макар да е бил наличен резервен списък с общини, на които се предлага да кандидатстват за развиване на услуги за хора с интелектуални и психични увреждания, през 2019 г. се стига до ситуация, в която по отношение на централите за грижа за лица с психични разстройства само инициативата на Община Кюстендил и на Община Троян, които заявяват желание да разкрият по един център за лица с психични разстройства, е направила възможно да се усвоят в пълен размер средствата от Оперативна програма „Региони в растеж“.

Още през 2019 г. започна подготовката и на следващия седемгодишен план, който е в основата на преговорите с ЕК, за да продължи процесът на деинституционализация за възрастни хора с увреждания, съпътстван и с разработването на Националната карта на услугите за тях. С плана за периода 2021 – 2027 г. се очаква не само да се решат проблемите с реформирането на съществуващите домове за възрастни и на част от услугите, но и да се продължи с развитието на всички услуги за грижа в домашна среда, на интегрираните услуги, на системата от хосписи, на връзката между интегрираните здравно-социални услуги и реформата на психиатричните болници на подчинение на МЗ. На заседанията на 19 юни и 7 октомври 2020 г. продължи да се обсъжда подготовката на новия план за периода 2021 – 2027 г. за изпълнение на *Националната стратегия за дългосрочна грижа*. По време на онлайн заседанието на 4 септември 2020 г. бяха обсъдени предложенията на МТСП до Министерството на регионалното развитие и благоустройството по планиране и разходване на средства от Фонда за възстановяване от COVID-19 на ЕС за периода 2021 – 2024 г. в размер на 500 млн. лв. за социални услуги. Предложенията в процес на обсъждане са:

- ✓ *Изграждане на 174 ЦНСТ за хора с увреждания, с по 30 места всеки, за 5220 души, за което са нужни 280 млн. лв. (предвижда се всеки ЦНСТ да бъде с площ средно по 700 кв.м и да струва 1,6 млн. лв. заедно с оборудването и обзавеждането).*
- ✓ *Изграждане на съпътстващи услуги – дневни и консултативни центрове за пълнолетни лица с увреждания на стойност млн. лв. (Всеки център ще струва 770 000 лв.).*
- ✓ *Реформиране на домовете за възрастни хора с цел да отговарят на стандарта за качество, разписан в Наредбата за качество на социалните услуги към ЗСУ до*

1 януари 2025 г. Те са 82 дома с общо 5600 потребители. За целта са нужни около 100 млн. лв.

- ✓ Подобряване на енергийната ефективност и оборудването на вече съществуващи социални услуги на стойност 240 млн. лв. за 1200 услуги, които се ползват от около 25 000 души.
- ✓ Изграждане на нови резидентни услуги за възрастни хора без увреждания на стойност 75 млн. лв. за над 1300 чакащи.
- ✓ Отделяне на средства и за кризисни центрове и услуги за семейства на стойност общо 65 млн. лв.

Два пъти повече безработни с увреждания

След заседанието, на неправителствените организации в експертната група бе дадена възможност да направят предложения във връзка със средствата от Фонда за възстановяване от COVID-19 по отношение на социалните услуги за пълнолетни лица с увреждания. БХК изпрати предложение на 11 септември 2020 г., което остана без коментар от Социалното министерство. В него се очертават три основни направления, в които е нужно да се насочат финансови, човешки и експертни ресурси.

Първото предложение е приоритетното финансиране на услуги, предоставяни в домашна среда – личен, социален асистент и патронажна грижа, които подпомагат независимия живот на хора с увреждания, които не са в състояние да се самообслужват, както и изготвянето и публикуването на анализ на потребностите на хората с увреждания, настанявани в резидентни услуги или включени в списъците на чакащите. Аргументите за това предложение бяха следните:

- ✓ Влезлите в сила през 2019 г. Закон за хората с увреждания и Закон за личната помощ отново се базират на ТЕЛК решения и процент установено увреждане и регламентират финансова и асистентска подкрепа само за лицата с над 50% увреждане, с което на практика не зачитат правото на независим живот на всички хора с увреждания.
- ✓ Законът за личната помощ не гарантира 24-часова асистентска грижа за лицата, които са в частична или пълна невъзможност за самообгрижване и са напълно зависими от грижа, което налага и търсенето на резидентни услуги от такива хора от общността.
- ✓ В докладите на АСП не се открива анализ на потребностите на лицата,

които са включени в списъците за чакащи за резидентни услуги/специализирани институции, а също остава неясно и защо е толкова нисък броят на ползващите услугите на личен асистент.

✓ Обратна връзка от ползващите услугите в домашна среда не е търсена и анализирана. В този смисъл е неясно какво налага създаването на такъв висок брой резидентни услуги за пълнолетни лица с увреждания и липсата на достатъчна подкрепа в общността за хората с увреждания. Още повече, че с тази ситуация се нарушава масово правото на независим живот на хиляди хора с увреждания в България.

Второто предложение е да се въведе адекватен механизъм за финансова подкрепа на хората с увреждания според потребностите им, който да осигурява стандарт на живот над прага на бедността и да компенсират дефицитите, причинени от увреждането. Възможно е той да включва и увеличаване на плащанията по Закона за хората с увреждания, както и възможност за 24-часова асистентска подкрепа по Закона за личната помощ за хората, които са напълно зависими от грижа за самообслужването си. Аргументът за предложението е, че средномесечният брой хора с увреждания, подпомогнати по Закона за хората с увреждания с месечна парична помощ за 2019 г., е бил 636 093³¹⁴. Въпреки това национални данни за бедността сред хората с увреждания не се събират. По данни на EU-SILC обаче всеки втори човек с увреждане в България живее в риск от бедност³¹⁵.

Третото предложение е да се разработят и въведат програми с ясни цели и индикатори за професионално обучение и заетост в активния пазар на труда за хора с увреждания. Това предложение е провокирано от данните, че безработните хора с увреждания са почти два пъти повече от безработните хора без увреждания и особено голяма разлика (19%) се наблюдава при младите хора на възраст от 25 до 34 г. В отчета на Агенцията по заетостта за 2019 г. прави впечатление, че:

✓ Липсва анализ на факта, че през 2019 г. 1047 работодатели са потърсили съдействието на Агенция по заетостта (по чл. 38, ал. 1 от Закона за хората с увреждания) за намиране на подходящи кандидати с увреждания, като са обявили 2439 свободни работни места за хора с увреждания, към които са били насочени 835

³¹⁴ АСП. Отчет за дейността през 2019 г., с. 41.

³¹⁵ Източник: EU-SILC 2018 Release 2020 version 1 (and previous UDB).

лица от бюрата по труда, и на работа са назначени само 86 души с увреждания³¹⁶.

✓ Налице е спад в заетостта, осигурена по Националната програма за заетост и обучение на хора с трайни увреждания – 1819 лица, от които 679 нововключени за 2019 г., в сравнение с 2367 лица, от които 581 нови за 2018 г.

✓ Продължава да е крайно нисък броят на лицата с увреждания, на които се осигурява заетост по мерките от Закона за насърчаване на заетостта (ЗНЗ):

➔ по чл. 51, ал. 2 от ЗНЗ – 363 лица с трайни увреждания, от които 193 нови за 2019 г. и 478 лица, от които 186 нови през 2018 г.;

➔ по чл. 52 от ЗНЗ – 140 лица, от които 122 нови за 2019 г.³¹⁷;

➔ по чл. 36, ал. 1, ал. 2 и чл. 36а от ЗНЗ) – 396 младежи, от които 242 са новопостъпили³¹⁸.

Най-голямата заетост на хора с увреждания според Агенцията по заетостта е била осигурена по два проекта, финансирани от ЕС, но отново за доста по-малък брой хора с увреждания от планирания. По компонент II на финансираня от ЕС проект № BG05M9OP001-1.005 „Обучение и заетост за млади хора“ според Агенцията по заетостта е осигурена заетост на 224 младежи с трайни увреждания през 2019 г., като зададеният целеви показател за 2019 г. от 550 младежи е изпълнен почти наполовина – 41%. През периода само четири-ма младежи с увреждания са били включени в обучение³¹⁹. По другия финансиран от ЕС проект – № BG05M9OP001-1.010 „Обучение и заетост“, са били наети 5932 лица с трайни увреждания, като зададеният показател за 2019 г. от 8000 души е изпълнен 74%. В обучение са включени само 311 лица с увреждания: за придобиване на професионална квалификация – 99 лица; за придобиване на дигитална компетентност – 208 души; за придобиване на познания по чужди езици – 4 лица. Относително малкият брой хора, участвали в обученията (31% от планираните 1000 души с увреждания), се дължи на факта, че работодателите предпочитат да наемат хора с необходимата квалификация³²⁰.

³¹⁶ Агенция по заетостта. Отчет за дейността през 2019 г., с. 21 – 22.

³¹⁷ Пак там.

³¹⁸ Пак там, с. 35.

³¹⁹ Пак там, с. 42.

³²⁰ Пак там, с. 43.

Ново законодателство, което се разминава с Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания

На 1 юли 2020 г. ЗСУ най-после влезе в сила. *Правилникът за прилагане на Закона за социалните услуги (ППЗСУ)* влезе в сила на 17.11.2020 г.³²¹ Както законът, така и ППЗСУ съдържат текстове, приети с идеята за осигуряване на достъпност на социалните услуги. В преобладаващия дял от случаите заявената достъпност остава на хартия. Дирекциите „Социално подпомагане“, които играят важна роля в осигуряването на достъп до социални услуги, се оказаха неподготвени да се справят с изискванията, които им възлагат ЗСУ и ППЗСУ. Няма нито техническа обезпеченост, нито подготовка за комуникация по начин, достъпен за хората с увреждания. Аргументът, че ще се извърши реструктуриране на дирекциите, обучение и развиване на капацитета на служителите, не е валидно оправдание.

На 14 декември 2020 г. на страницата на Портала за обществени консултации към Министерския съвет, бе публикуван за обсъждане и проект за наредба за планирането на социалните услуги³²². Този проект разкрива в най-голяма степен липсата на готовност и на политическа воля от страна на държавата и нейните органи да превърнат принципите на *Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания* (КПХУ) в действащи национални норми. Според проекта за наредба за планирането на социалните услуги ползвателите на тези услуги *де факто* нямат никаква роля при осъществяването на процеса по планиране. Това е в остро противоречие с КПХУ. Съгласно изискването на чл. 21, б. „а“ от КПХУ държавата ни е длъжна да предприеме подходящи мерки за даване възможност на хората с увреждания да упражняват правото си на свобода на мнението и изразяването, и на достъп до информация. С други думи, при планирането на услугите, предназначени за хора с увреждания, е задължително да бъде взето тяхното становище, т.е. хората с увреждания да са активна и неизменна част от планирането на социални услуги за тях. Нещо повече, те трябва да имат ключова роля. Съгласно чл. 21 от КПХУ държавите следва да „приемат подходящи мерки за даване възможност на хората с увреждания да упражняват правото си на свобода на мнението и изразяването, включително свободата да търсят, получават и споделят информация и идеи, наравно с всички останали, като използват предпочитани от тях форми на комуникация, посочени в член 2 от настоящата конвенция, включително чрез [...] предоставяне на информация,

³²¹ ППЗСУ е достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137207105>.

³²² Проектът и становищата по него са достъпни на: <http://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5716>.

предназначена за широката общественост, на хора с увреждания в достъпен за тях формат и посредством технологии, подходящи за различни видове увреждания, своевременно и без допълнителни разходи“. Такава възможност практически не е налице.

На следващо място, предложената наредба позволява сегрегация на услугите, а оттам и на хората, по признак увреждане, дори по вид увреждане. Превиджда се разделение на типовете резидентна грижа, което се въвежда за първи път след приемането на новото законодателство по отношение на социалните услуги в разглежданата наредба. Това се постига чрез критериите по чл. чл. 20 – 28 от проекта. Цитираните текстове се позовават на чл. 15, т. 8 от ЗСУ, т.е. на правилата относно резидентната грижа. Разделението на резидентната грижа на различни типове според характеристиките на ползвателите реално повтаря съществуващата ситуация в страната, регламентирана от отменените текстове в чл. 36 – 36г от ППЗСП. Това означава, че социалните услуги отново ще бъдат конструирани по начин, който ще дефинира грижата за тях през увреждането, а не през силните страни на хората с увреждания и разкриването на пълния им потенциал.

В наредбата не се акцентира на дейности за планиране на услуги, които биха ограничили ползването на резидентната грижа. Отсъстват мерки за ограничаване на потреблението на резидентните форми. В нито един от посочените по-горе актове (приети през 2020 г. закон, правилник и предложен проект за наредба) не се съдържа опции, свързани с извършване на преход от институционална грижа (вкл. и ЦНСТ) към живот в общността, както и от ползване на сегрегирани социални услуги към общодостъпни услуги.

Изводът е, че независимо от приетото ново законодателство през 2020 г.

продължава създаването и поддържането на резидентни услуги, което лишава хората с увреждания от правото на избор къде, с кого и по какъв начин да живеят.

Независим живот в общността би бил постигнат чрез предоставянето на самостоятелни жилища с добре организиран от местните органи набор от универсални (т.е. достъпни за всеки, а не сегрегирани) социални, рехабилитационни и интегриращи услуги (каквато възможност Наредбата не предоставя дори на ниво планиране). Ползвателите на такива услуги и в частност хората с увреждания, се нуждаят от достъп до услуги, които да им гарантират, живот в общността „с възможности за избор, каквито имат всички останали хора“, каквото е изискването на КПХУ (основно на чл. 19 от КПХУ, но също и съдържащо се в други разпоредби).

16

Права на децата в институциите

Фокусът на системата за закрила на децата и през 2020 г. бе върху деинституционализацията и затварянето на големите институции. През 2020 г. бяха закрити всички социални домове за деца в България. В края на 2020 г. бе затворен и последният дом за деца без увреждания. Домовете за деца с увреждания бяха затворени до края на 2015 г. Продължават да функционират 4 лечебни заведения за 277 деца от 0 до 3-годишна възраст (домове за медико-социални грижи за деца – ДМСГД). На 1 юли 2020 г. влезе в сила ЗСУ. За първи път в текст на български закон бяха заложили срокове за закриване на институциите в страната: до 2021 г. – на всички домове за деца, а до 2035 г. – на всички домове за лица с увреждания.

Деца vs родители

За пореден път през последните 10 години в България се развихри дискусия, която противопостави правата и интересите на децата на правата и интересите на родителите. Тя бе предизвикана от организации за защита на правата на родителите, религиозни организации и отделни личности, противопоставящи се на ролята на държавата в отглеждането и възпитанието на децата. Напрежението в обществото бе използвано и за политически цели. На

22 декември 2020 г. Националната мрежа за децата изпрати до българския парламент свое становище по законопроекта за изменение и допълнение на Закона за закрила на детето № 054-01-111, Внесен на 04.12.2020 г. от депутати от ВМРО – БНД, който акцентира върху правата на „биологичните родители“ и подкопава принципа на най-добрия интерес на детето в производствата по налагане на мерки за закрила. Над 140 неправителствени организации посочиха, че предложените изменения противоречат на интересите на децата и нямат място в законодателството ни като противоречащи на принципите на Конвенцията на ООН за правата на детето и на европейското законодателство. Бе подчертано, че законопроектът трябва да бъде отхвърлен, а Законът за закрила на детето да запази целта си – да закрие най-уязвимата част на обществото – децата, а не да се стреми да поставя интереса на биологичното семейство над този на детето, нито да следи за „традициите и добрите нрави в държавата“.

Въпросителната „щадящо детско правосъдие“

Големите въпросителни и през 2020 г. останаха: доколко в съвременната правна система обществените отношения, свързани със защитата на детските интереси и права, се интерпретират по начин, който да дава максимално добър и ефективен резултат за детското благосъстояние. Втората голяма въпросителна бе доколко, отвъд политическите документи, законодателните промени и намерения за промяна към по-добри системни решения, тези решения се осъществяват и доколко реално добри за децата са резултатите от прилагането на правото в България.

И към момента в България все още действа морално остарял 60-годишен Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, с който се налагат на теория „възпитателни“, а на практика наказателни мерки срещу деца – извършители на противообществени прояви. Над 10 000 деца всяка година са засегнати от този закон. Министерството на правосъдието е поело ангажимент за реформа в тази сфера. Изготвеният още в края на 2016 г. законопроект за реформа на правосъдието за деца в конфликт със закона предвижда отмяна на закона и на практика разрешава дългогодишния проблем с лишаването от свобода на деца под минималната възраст за наказателна отговорност, но до ден днешен законопроектът остава заключен в нечие министерско чекмедже. Това за пореден път отложи закриването на институциите за възпитателен надзор – социално-педагогическите интернати и възпитателните училища интернати. Общият брой на децата в четирите интерната по реда на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните е 119, или 1,3% от всички регистрирани деца в детски педагогич-

чески стаи в България. Настанените в корекционните интернати живеят при неподходящи условия, които не осигуряват достъп до адекватно здравеопазване и качествено образование, а някои от децата са подложени на насилие.

Правосъдие, съобразено с най-добрия интерес на детето, практически липсва. При настаняване например на дете в резидентна услуга, съдилищата се явяват просто орган, потвърждаващ административната заповед за настаняване на детето. Преценката на действителния интерес на детето е извадена от обсега на правосъдието. Основна движеща сила на тези процеси са социалните работници, приели, че настаняването в резидентна услуга е именно това, което е нужно на детето. Интересите на детето се представляват от служебен защитник, който нерядко няма никаква представа нито за ситуацията на детето, нито за другите възможности, освен настаняването в услуга. Дори и да има, няма особено полезни ходове по време на съдебния процес. Родителите изобщо не са страна, а мнението на детето няма никакво значение. Така съдебните процедури по настаняване на децата в резидентна грижа, се превръщат в съдебен фарс, далече от идеята, че съдът въздава справедливост. В тези случаи съдебните решения служат, за да стабилизируют един административен акт, и създават илюзия за законност.

През 2020 г. проблемът за защитата и гаранциите на правата на децата и младежите, настанени в ЦНСТ, също остана спорна обществена тема. Под съмнение бе поставен именно успехът да издържим теста за хуманност спрямо децата в криза. Нищо от случилото се през 2020 г. не показва, че децата, които са жертви на насилие в подобни центрове, биха имали някаква защита, дори когато фактите за насилието са публично известни. В началото на 2018 г. бе огласено, че членове на персонала в ЦНСТ „Хризантема“ в Габрово са упражнявали насилие върху потребители на услугата. КЗД се самосезира и постанови решение, с което призна, че спрямо децата и младежите е осъществен тормоз, който представлява дискриминация. Съгласно действащото законодателство в България на всеки гражданин е гарантирано правото на справедлив съдебен процес. Оказа се, че това не е правило, приложимо спрямо децата и младежите с увреждания, настанени в ЦНСТ. Те никога не станаха част от съдебно производство. Екип адвокати поиска изрично това да се осъществи от отговорните институции, които имат право по закон да упражнят правата на децата. През 2020 г. отказите да бъде сторено това бяха изразени писмено. Така отговорните държавни и административни органи единодушно застанаха на позицията, че достъпът до правосъдие за децата и младежите с увреждания, настанени в ЦНСТ, се отказва по правило. От години се прилага една паралелна правна реалност за децата, младежите и възрастните, попаднали в системата на резидентна грижа.

Последният детски дом бе закрит

Институционализирането на деца обаче продължи и през 2020 г. В периода януари – октомври 2020 г. в съществуващите домове за деца, лишени от родителски грижи, и ДМСГД са настанени 100 деца. Към 31 декември 2020 г. функционират 12 ДМСГД и в тях се отглеждат 277 деца от 0 до 7-годишна възраст. По данни на АСП към 30 ноември 2020 г. успешно приключилите случаи на превенция на изоставянето са 2552. Официалната статистика³²³ на АСП към МТСП сочи още, че относителният дял на децата в институционална грижа е намалял с 96%. През периода на реформата (2010 – 2020 г.) са закрити 91% от детските домове. Броят на децата в големите социални институции за настаняване продължи да намалява и през 2020 г. – от 7587 през 2010 г. на 633 през 2018 г., на 343 през ноември 2020 г. и на 277 към 31.12.2020 г.³²⁴ В този процес на намаляване наред с усилията на държавата следва да бъдат отчетени и демографските фактори, като намаляващата раждаемост в България. На 30 декември 2020 г. бяха закрити последните три дома за деца, лишени от родителска грижа, в Стара Загора.

Държавно делегираните социални услуги в общността за деца в края на 2020 г. са 634, като преобладаващият дял от тях продължават да са резидентните услуги, а не услугите за подкрепа на децата и семействата им. Основният дял (малко над 40%) от алтернативите на детските домове са малки групови домове – 267 ЦНСТ. През 2020 г. са разкрити 6 нови услуги за деца, като само една услуга е от резидентен тип, останалите 5 са консултативни. Но дефицитът на съпътстващи услуги се запазва и през 2020 г.

Близо 3700 деца растат в резидентна услуга, а не в семейна среда.

Към 31.11.2020 г. 1416 от тях са с увреждания. За сравнение, настанените при приемни родители деца с увреждане са под 180.

По данни на АСП 387 деца са напуснали ЦНСТ в периода 01.01. – 30.09.2020 г. От тях 129 са навършили пълнолетие и са започнали самостоятелен живот, 170 са настанени в семейна среда (реинтегрирани/осиновени, настанени в семейства на близки и в приемни семейства). Едно от пет напуснали ЦНСТ деца е прена-

³²³ Всички статистически данни, цитирани в настоящата глава, са предоставени на БХК по реда на ЗДОИ от АСП към МТСП, с писмо на изпълнителния директор на АСП г-жа Румяна Петкова, с изх. № 91 0019/11.01.2021 г. и от МЗ, с писмо на главния секретар Христина Гетова, с изх. № 93-00-202/15.01.2021 г.

³²⁴ В съответствие с амбициозната национална стратегия, озаглавена „Визия за деинституционализация на децата в Република България“ (2010), Всички институции за деца с интелектуални или психосоциални увреждания и голяма част от ДМСГД, бяха затворени.

сочено отново към резидентна услуга – 13 деца са настанени в специализирани институции и 75 са пренасочени в друга резидентна услуга.

След пълнолетие – отново в дом

Общият брой на децата и младежите, които са изведени от всички резидентни услуги (ЦНСТ, преходни жилища, наблюдавани жилища и кризисни центрове) до 30.09.2020 г., е 612. От тях: 185 са навършили пълнолетие и са започнали самостоятелен живот, 269 са настанени в семейна среда (реинтегрирани/осиновени, настанени в семейства на близки и в приемни семейства), 26 деца са настанени в специализирани институции и 132 са пренасочени в друга резидентна услуга. Накратко: след навършване на пълнолетие всяко четвърто дете от резидентна услуга отива отново в институция – по-голяма или по-малка.

ЦНСТ – мост или бариера пред завръщането в обществото

На дневен ред стои дебатът дали ЦНСТ са стъпка към живот в общността, или са модел на социална услуга, повтарящ сегрегирания модел. На формално ниво изглежда, че с изграждането на ЦНСТ се постига толкова търсената промяна от живот в институция към живот в общността. Под повърхността обаче са белезите на затворената, тоталната институция: сегрегация, невъзможност за включване в социален живот, установен строг режим на хранене, сън, дневни дейности и разходка; наложено ограничаване на придвижването и контакта с външния свят.

Центровете за настаняване формално и физически бяха изградени в населените места, като противовес на големите институции, построени извън населените места. Но макар общността сега да забелязва, че хората с увреждания съществуват, реално взаимодействие между двата свята все така няма. Центровете за настаняване са затворени: имат огради и врати, които се заключват, налице е стриктен пропускателен режим. Този режим се определя от персонала. Дори да са в населени места, центровете за настаняване още не са услуги „в общността“ – налице е все същата изолация. Систематичните наблюдения налагат извода, че прекъсването на модела на институционализация не може да стане само чрез формален подход: физическо преместване и редуциране на броя на потребителите. Промяната е възможна само чрез промяна на философията, промяна от изключване към включване, от медицински, сегрегиращ модел към модел на реално завръщане в общността и зачитане на правата.

Външният поглед към българската геинституционализация

През 2019 г. екип на международната правозащитна организация Disability Rights International посети редица социални услуги за деца в България, като през ноември 2019 г. бе публикуван силно критичен доклад за състоянието на ЦНСТ. Най-общо бе констатирано отсъствие на разбиране на същността на принципите, свързани със зачитане на основните човешки права на деца, младежи и възрастни, настанени в подобни резидентни услуги³²⁵. През 2020 г. се очакваше да настъпят промени и правителството да даде адекватен отговор на направените констатации. Но това не стана, а през 2020 г. проблемите се задълбочиха. Кризата, предизвикана от COVID-19, показва, че ЦНСТ не се отвориша към общността, дори напротив. Липсата на елементарно оборудване за осъществяване на онлайн базирана комуникация, тоталното изоставане на социалните услуги от реалността на съвременния високотехнологичен свят, използването на пандемията като оправдание затвориша още повече и без това затворените малки групови домове.

Всяко трето дете в ДМСГД е новородено бебе

През 2020 г. 249 деца са напуснали ДМСГД, като 51 от тях са настанени в центрове за настаняване от семеен тип за деца и младежи с увреждания. Към 80% започват живот в семейства: 53 са реинтегрирани, 5 са настанени в семейства на близки и роднини, 77 са в приемни семейства, 63 са осиновени. Преобладаващият дял от изведените от ДМСГД деца са децата на възраст до три години – те са 161, или 65%.

Въпреки все по-широкото отваряне на изхода на ДМСГД, броят на постъпващите в институции бебета и деца на ранна детска възраст остава тревожно висок. През 2020 г. в домовете за деца от 0 до 3-годишна възраст са настанени общо 171 деца като от тях: 53 новородени от родилно отделение, 37 от други отделения на лечебни заведения, 30 от биологичните им семейства, 9 от приемни семейства, 2 от други услуги, 41 от други ДМСГД. От последните 133, или 78%, са деца на възраст от 0 до 3 години. През 2020 г. в ДМСГД са починали 30 деца – едно от 10 деца, като през 2019 г. броят им е 39. Липсата на координирана ранна интервенция и превенция оставя входа към ДМСГД отворен. Мрежата от алтернативни грижи за ефективна подкрепа на деца и семейства им не работи достатъчно ефективно.

325 Докладът е достъпен на български език тук: <https://www.driadvocacy.org/wp-content/uploads/DRI-Bulgarian-final.pdf>.

Тревожен е и фактът, че в ДМСГД, които са лечебни заведения, има и здрави деца. Въпреки че относителният дял на институционализираните здрави деца в ДМСГД е намалял два пъти³²⁶, към 31.11.2020 г. 10% от децата в системата на ДМСГД са здрави. През 2018 г. със заповеди на изпълнителния директор на АСП бе спряно настаняването в ДМСГД на бебета и на деца до тригодишна възраст без увреждания, но както здрави деца, така и новородени бебета продължават да се настаняват в лечебните заведения на подчинение на МЗ³²⁷.

Метаморфозата ДМСГД предстои

Според Концепцията за геинституционализация на децата от ДМСГД от 2011 г.³²⁸ МЗ предвижда закриването на всички ДМСГД и създаване на нови интегрирани здравно-социални услуги. През 2020 г. края на реформата на ДМСГД бе отложен с една година. За 10 години се постигна намаляване на децата в ДМСГД с 90%, но реалната промяна на системата на ДМСГД върви с бавни и неравномерни темпове. След закриването на ДМСГД – Силистра на 3 декември 2018 г. и трансформирането му в пилотен център за подкрепа на деца с увреждания и хронични заболявания и семействата им, последва разкриването на още два нови центъра – в Бургас и във Видин.

Така за близо 10 години, към 31 декември 2020 г. са създадени едва 3 центъра за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания. Геинституционализацията на ДМСГД продължава да е сериозно предизвикателство и една от основните причини е, че ДМСГД се управляват от МЗ – институция, която най-малко се идентифицираше през годините на реформата със социалния модел.

Две седмици преди края на 2020 г. „спешна“ процедура по закриване на 8 от съществуващите към този момент 12 ДМСГД събуди тревога. Коалиция „Дет-

³²⁶ По данни на МЗ относителният дял на децата с увреждания през 2020 г. е 90%, докато през 2019 г. е 79,5%, т.е. дялът на здравите деца е намалял от 21,5% на 10%.

³²⁷ Мярката бе в контекста на продължаващата реформа в областта на геинституционализацията на грижата за деца в България, провеждана от 2010 г. в изпълнение на Националната стратегия „Визия за геинституционализацията на децата в Република България“. Заповеди № РД01-0369/09.03.2018 г. и № РД01-0918/09.05.2018 г. на изпълнителния директор на АСП бяха във връзка с изпълнение на целите от Актуализирания план за действие и изпълнение на реформата.

³²⁸ Концепция за геинституционализация на децата от Домовете за медико-социални грижи, 12.07.2011 г., <https://www.mh.government.bg/bg/politiki/strategii-i-kontseptsii/koncepcii/koncepciya-deinstitutionalizaciya-na-decata-ot-domovete/>.

ство 2025“ и Националната мрежа за децата³²⁹ изпратиха до здравния министър проф. д-р Костагин Ангелов и до социалния министър Деница Сачева³³⁰ писма относно „спешността“ на извеждането на деца от ДМСГД и тяхното настаняване в четири големи ДМСГД в страната. Спешният трансфер на децата от ДМСГД провокира опасения от подмяна на заявения процес на деинституционализация. Няма никакво съмнение, че никаква институция от типа на ДМСГД не следва да съществува нито в правния мир, нито в реалността. Но реформата на ДМСГД изисква и прозрачност, и гражданско участие³³¹.

В началото на 2021 г. министърът на здравеопазването проф. д-р Костагин Ангелов отговори с писмо на писмото на Коалиция „Детство 2025“³³². В писмото на здравния министър се уточнява, че възможността за извеждане на всички деца от ДМСГД през 2020 г. е била силно възпрепятствана от настъпилата епидемична обстановка и въведеното извънредно положение, което е забавило и изпълнението на дейностите по изграждането на 20-те планирани центъра за специализирана здравно-социална грижа за деца. В тази ситуация според министъра единственият целесъобразен вариант за децата, особено за децата с увреждания с потребност от постоянни медицински грижи, остава ДМСГД. За целта се наложи промяна на ЗСУ, с която се допусна изключение до 31 декември 2021 г. да продължат да функционират 4 ДМСГД – във Варна, Кърджали, Плевен и Стара Загора. „Решението бе взето поради факта, че към момента в тези домове има голям брой деца с увреждания, а и домовете разполагат с необходимия капацитет (инфраструктура, обучен и опитен персонал) за предоставяне на качествена грижа“, посочва в писмото си министър Ангелов.

Към 31 декември 2020 г. усилията за извеждане на децата от ДМСГД се насочват към ДМСГД, които са с по-малък брой деца. Към тази дата са изведени децата от 8 ДМСГД – в Благоевград, Бургас, Бузовград, Добрич, Дебелец, ДМСГД „Св. Иван Рилски“ в гр. София, Сливен и в Хасково. По данни от писмото на здравния министър, за 80% от децата в ДМСГД е осигурена грижа в семейна и близка до семейната среда. През 2020 г. от осемте закриващи се ДМСГД са изведени общо

³²⁹ Коалиция „Детство 2025“ е структура от 16 граждански организации и мрежи, работещи с деца и семейства в цялата страна, членове на различни европейски мрежи, ангажирани с политиките за децата и семействата в ЕС.

³³⁰ АСП към МТСП е с водеща роля в процеса на деинституционализацията на грижата за деца.

³³¹ Вж. повече в отворено писмо на група правозащитници, достъпно на: <https://www.marginalia.bg/tag/3796-674/>.

³³² Писмо относно закриването на ДМСГД на министъра на здравеопазването проф. д-р Костагин Ангелов, изх. № 44-00-103/25.01.2021 г.

204 деца. От тях 163 са реинтегрирани, осиновени, изведени в приемни семейства или в резидентни социални услуги, а само за 41 деца с потребност от постоянна медицинска грижа се осигури грижа чрез останалите да функционират 4 ДМСГД. Това са тези деца, които са планирани за извеждане в новите резидентни здравно-социални услуги за деца. Преместването на децата се извърши при спазването на всички противоепидемични мерки, с необходимия за състоянието им транспорт и придружаващ медицински персонал. За всички деца е извършена детайлна оценка на потребностите в периода 31.07. – 30.10.2020 г. Останалите 277 деца от четирите ДМСГД ще бъдат изведени през 2021 г., по думите на здравния министър, при спазване на всички противоепидемични мерки и в най-добрия интерес на детето.

Насилието и сексуалната експлоатация на деца

През април 2020 г. специалният докладчик на ООН по въпросите на продажбата и сексуалната експлоатация на деца Мог де Бор-Букикио³³³ представи своя доклад за България пред Съвета на ООН по правата на човека³³⁴. По време на мисията бяха посетени центрове за настаняване и звена за специални грижи при временно настаняване на непридружени деца, както и кризисни центрове за закрила и подкрепа на жертви на насилие и трафик в София, Бургас, Сливен и с. Подем, област Плевен.

Според специалния докладчик на ООН³³⁵ продажбата на бебета от бедни и особено от социално изолирани общности в България е все по-често използван криминален начин за справяне с бедността. В доклада на специалния докладчик се посочва, че макар България е ратифицирала Хагската конвенция за закрила на децата и сътрудничеството по отношение на осиновяването между държави (1993 г.) през 2020 г. продължават и нелегалните практики при междудържавното осиновяване.

³³³ Мог де Бор-Букикио посети България от 1 до 8 април 2019 г. Тя е упълномощена от Съвета на ООН по правата на човека да представя стратегии за предотвратяването на продажбата и сексуалната експлоатация на деца и да прави препоръки относно грижите, възстановяването и реинтеграцията в обществото на децата жертви.

³³⁴ *Report of the Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children, including child prostitution, child pornography and other child sexual abuse material, on her visit to Bulgaria*, A/HRC/43/40/Add.1, 14 February 2020. Пълният текст на доклада е достъпен на: <https://undocs.org/en/A/HRC/43/40/Add.1>.

³³⁵ Цитиран е Годишен отчет на Националната комисия за борба с трафика на хора по изпълнение на Националната програма за предотвратяване и противодействие на трафика на хора и закрила на жертвите, 2018 г.

Според Мог де Бор-Букикио сексуалната експлоатация на деца, включително и сексуално насилие в семейния кръг и в детска институция, е реалност в България и е най-разпространена сред децата от маргинализирани общности. Поради липсата на системно събирани данни делът на детската проституция в България е неизвестен. Фрагментирани са и данните за броя на предприетите разследвания. Няма официален механизъм за идентифициране на деца – жертви на проституция.

Към началото на 2020 г. в България все още няма единна система за регистриране на случаите на насилие над деца.

Различните органи по закрила водят свои отделни статистики, но резултатите не се анализират цялостно. По последни данни на МВР, за 2019 г. общият брой на престъпления срещу деца е бил 2268. По данни на АСП за същия период сигналите за насилие над деца, постъпили в отделите „Закрила на детето“, са 1171. Според специалния докладчик на ООН много случаи на насилие над деца остават „невидими“ поради стигмата около въпроса за сексуалното малтретиране на деца и поради факта, че до голяма степен домашното насилие се смята за „семеен въпрос“. „Културата на мълчанието“ допълнително възпрепятства превенцията и противодействието. Бедността, дискриминацията, сегрегацията и социалното изключване създават неравен достъп до социални услуги и образование за децата от най-маргинализираните общности: ромските деца, децата, живеещи или работещи на улицата, децата на мигранти или бежанци, непридружени или разделени деца, деца в резидентни услуги и институции, както и момичета и момчета с различна сексуална ориентация. Тези групи, се подчертава в доклада на специалния докладчик на ООН по въпросите на продажбата и сексуалната експлоатация на деца Мог де Бор-Букикио, са изложени на най-тежките форми на сексуално малтретиране и търговия с цел сексуална експлоатация, включително от служители на персонала на детските групови домове. Преобладаващото мнозинство от децата, с които специалният докладчик се среща в кризисни центрове и социални институции, са от ромски произход. Липсата на външен контрол върху институциите и услугите за непълнолетни, както и неспособността на персонала да разпознава насилието над деца, а също и липсата на практика да се документират твърдения на деца, че са станали жертви на сексуална експлоатация, са сред причините за сексуална злоупотреба и насилие над деца от институции.

17 Права на ЛГБТИ хората

Лесбийките, гей мъжете, бисексуалните, трансджендърните и интерсекс хората в България (ЛГБТИ) се сблъскват със социални и юридически препятствия и дискриминация, които не се изпитват от хетеросексуалните и трансджендърните хора. През 2020 г. продължи регресът в положението на ЛГБТИ хората в България. Пандемията от причиняващата COVID-19 коронавирусна инфекция имаше силно негативно отражение върху ЛГБТИ общностите, обричайки много хора от тях на изолация един от друг. Поради противоепидемичните мерки бе закрит първият ЛГБТИ общностен център в България, а вторият, който бе открит през годината, не успя да заработи пълноценно. В най-малко два случая ЛГБТИ активисти се сблъскаха с настойчив отказ на КЗД да проведе проучване и да започне производство за защита от дискриминация на основата на сексуална ориентация. Същевременно ЕСПЧ намери нарушение от страна на България по дело, отнасящо се до отказа на българските съдилища да допуснат промяната на означението за пол на трансмъж в документите му за гражданско състояние.

Престъпления от омраза и реч на омраза

През 2020 г. Фондация ГЛАС продължи да събира данни за реч на омраза и престъпления от омраза чрез веб платформата си www.wearetolerant.bg. Събраните през годината данни бяха обобщени в доклад, който не бе публикуван през 2020 г. Съгласно тях за годината през сайта са съобщени 37 случая. Почти всички се отнасят до психическо или физическо насилие над ученици в училище. Само два са случаите, в които докладващите съобщават, че властите са били известени за инцидентите.

2020 година бе белязана и от знаков случай на хомофобско и трансфобско насилие. На 27 септември тълпа непълнолетни младежи, самоопределящи се като част от агитката на ФК „Ботев“ – Пловдив, нападнаха в Цар-Симеоновата градина в Пловдив най-малко две млади момичета, замервайки ги с яйца и отправяйки към тях хомофобски обиди. Впоследствие стана ясно, че групата се е организираща в социалната мрежа *Instagram*, за да „почисти“ парка от „гейове“³³⁶. Три дни по-късно прокуратурата оповести, че е образувала досъдебно производство за причинени телесни повреди по ксенофобски и хулигански подбуди³³⁷. Правозащитни организации изпратиха писмо до министъра на правосъдието и до членовете на парламентарната Комисия по правни въпроси с искане да се криминализират престъпленията от омраза³³⁸. Официален отговор не бе даден от нито една от двете институции. Инцидентът предизвика отзвук и в самата ЛГБТИ общност, като бяха организирани два протеста – в Бургас и в Пловдив³³⁹.

Равенство и недискриминация

През октомври за обществено обсъждане бе предложен проект на Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете за периода 2021 – 2030 г. БХК изпрати предложения в Стратегията да се въведе принцип за недискриминация на основата на сексуална ориентация и джендърна

³³⁶ Брутална агресия между ученици в Пловдив (ВИДЕО), nova.bg, 28.09.2020 г., достъпно на: <https://nova.bg/news/view/2020/09/28/300754/>.

³³⁷ Районна прокуратура – Пловдив образува досъдебно производство за причинена телесна повреда по ксенофобски и хулигански подбуди при възникналия инцидент в Цар-Симеоновата градина в гр. Пловдив, Прокуратура на Република България, 30.09.2020 г., достъпна на: <https://prb.bg/applovddiv/bg/news/46444-rayonna-prokuratura-plovdiv-obrazuva-dosadebno-proizvodstvo-za-prichinena-tele>.

³³⁸ След насилието в Пловдив правозащитни организации настояват за законодателни промени, sofiapride.org, 30.09.2020 г., достъпна на: <https://sofiapride.org/?p=3573>.

³³⁹ Вж. за повече информация по-долу, *Свобода на изразяването, събирането и сдружаването*.

идентичност, да се осигури набавянето на данни за положението на трансгендерните жени и мъже на пазара на труда и да се премахне от стратегията определение за понятието пол като „два биологично определени пола – мъжки и женски“. И трите предложения бяха отхвърлени от Министерския съвет

Българското правителство отказва да разглежда ЛГБТИ хората и тяхното положение в приеманите от него документи и стратегии за равенството между половете.

на основание Решение № 13 на КС от 27 юли 2018 г. за несъвместимостта на Истанбулската конвенция с Българската конституция. БХК предложи още да се предвиди въвеждането в образователните програми на всички степени на образование на информация за основаната на пола дискриминация и дискриминацията спрямо ЛГБТИ хората като неотговарящи на стереотипните роли на мъжете и жените в обществото. Това предложение беше отхвърлено с аргумента, че „политиките относно ЛГБТИ хората не са предмет на тази стратегия“³⁴⁰.

Статистика

През ноември 2020 г. фондациите „Билитис“ и ГЛАС представиха резултатите от национално представително проучване за нагласите към ЛГБТИ хората, проведено от агенцията за маркетингови проучвания „Ноема“³⁴¹. Извадката на проучването, извършено в края на 2019 г., се състои от 963 души. Съгласно резултатите, над половината от българите са напълно съгласни, че човешките права трябва да бъдат гарантирани на всеки, независимо от сексуалната ориентация и половата идентичност.

Три четвърти от допитаните подкрепят подбудите от предразсъдъци да се признаят като отегчаващото отговорността обстоятелство при извършването на престъпление.

58% от анкетираните гледат позитивно на включването на информация за ЛГБТИ хората в учебната програма, с преобладаващи оценки за подходящия период между пети и седми клас.

³⁴⁰ Министерски съвет. Обществено обсъждане на проект на Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете за периода 2021 – 2030 г., 16.10.2020 г., достъпно на: <http://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5537>.

³⁴¹ Приемането към ЛГБТИ хората в България се увеличава, но все още голям процент не са запознати с липсата на равно третиране от закона, Фондация ГЛАС, 11.11.2020 г., достъпна на: <https://glasfoundation.bg/?p=9120>.

Практика по Закона за защита от дискриминация

Практиката по ЗЗДискр по случаи на неравно третиране на ЛГБТИ хора продължава да е оскъдна.

През януари АССГ се произнесе по оспорване на акт на КЗД, с който се прекратява преписка по жалба на трима гей активисти. Повод за жалбата до Комисията са призови във *Facebook* да се попречи на провеждането – включително със сила – на фотографска изложба, организирана от ГЛАС през 2019 г. в Пловдив в рамките на програмата на „Европейска столица на културата“. Призивите са отправени чрез два профила в социалната мрежа. След като бе първоначално потвърдено от АССГ³⁴², произнасянето на КЗД бе отменено от ВАС³⁴³. КЗД повторно прекрати преписката³⁴⁴. АССГ отмени това произнасяне и върна преписката на КЗД за втори път³⁴⁵. Определението на съда е предмет на касационен контрол по жалба на Комисията.

През септември КЗД прекрати и друго производство за дискриминация на основата на сексуална ориентация. То бе образувано по препратена по компетентност жалба от Общинската изборителна комисия в Столичната община. Жалбата е на членовете на организационния комитет на „София прайд“ във връзка с предизборната агитация на кандидата на ултранационалистическата партия „Атака“ Волен Сидеров на местните избори през 2019 г., с която той обещава, ако бъде избран, да попречи на провеждането на „гей парад“ в София. Изборителната комисия препрати жалбата по компетентност до КЗД³⁴⁶. Комисията образува производство и докладчикът по преписката на два пъти иска от жалбоподателите да пояснят от какво се оплакват и какви са исканията им. След като намери, че е сезирана с искане за установяване на нарушения на Изборния кодекс, КЗД прекрати преписката³⁴⁷. АССГ отмени това решение, като установи, че уточненията, изпратени от жалбоподателите до КЗД, много ясно

³⁴² АССГ (2020). Определение № 180 от 09.01.2020 г. по адм.г. № 12610/2019, II отг., 28. с-в.

³⁴³ ВАС (2020). Определение № 5206 от 30.04.2020 г. по адм.г. № 3194/2020 г., V отг.

³⁴⁴ КЗД (2020). Решение № 698 от 16.11.2020 г. по пр. № 117/2019 г., V св.

³⁴⁵ АССГ (2020). Определение № 9531 от 29.12.2020 г. по адм.г. № 10963/2020 г., II отг., 39. с-в.

³⁴⁶ Общинска изборителна комисия в Столична община (2019). Решение № 849-МИ от 18.10.2019 г. в протокол № 25 от 18.10.2019 г. на Комисията.

³⁴⁷ КЗД (2020). Решение № 525 от 23.09.2020 г. по пр. № 890/2019 на 5. с-в.

сочат искания за установяване на нарушения на ЗЗДискр³⁴⁸. До края на 2020 г. делото остана висящо по частна жалба на КЗД във връзка със спор по приложените съдопроизводствени правила.

Личен и семеен живот

През 2020 г. АССГ се произнесе с решение, с което потвърди отказа на кмета на район „Красно село“ на Столичната община да регистрира акт за раждане на дете, родено в еднополово семейство от САЩ, в което едната от партньорките е българска гражданка³⁴⁹. Съдът приема, че от съставения в САЩ акт за раждане не става ясно коя от двете вписани като родители на детето жени е негова майка по смисъла на българското законодателство, а именно – жената, която го е родила, което е пречка за съставяне на български акт за раждане. Съдът намира още, че за да придобие детето българско гражданство по произход, следва да е налице валиден и признат по надлежния ред брак между жените, посочени като негови родители.

През октомври обаче, във връзка с аналогичен отказ от страна на районен кмет в Столичната община, друг състав на АССГ отправя го СЕС преюдициално запитване. Сред въпросите, поставени от българския съд, са допуска ли правото на ЕС отказ да се издаде български акт за раждане поради липсата на данни за произхода на детето в чуждестранния акт за раждане; и дали зачитането на националната и конституционна идентичност (спорно определена от съда като включваща традиционния брак, разбран като съюз между мъж и жена; спорното в това твърдение на съда не е толкова, че законен по българското право е само бракът между мъж и жена, колкото посочването на този брак като единствена (законна) форма на семейство) предполага, че държавите – членки на Съюза, разполагат с широка свобода на преценка по отношение на правилата за установяване на произход.

Правно признаване на гъендъра

През 2020 г. ВКС образува тълкувателно дело по въпроса допустимо ли е и при какви предпоставки, да бъде допусната юридическа промяна на пола при установена транссексуалност на молителя³⁵⁰. Делото е насрочено за 25 февруари 2021 г. Нито една ЛГБТИ гражданска организация или организация за защита на

³⁴⁸ АССГ (2020). Определение № 9531 от 29.12.2020 г. по адм.д. № 10963/2020, 2. отд., 39. с-в.

³⁴⁹ АССГ (2020). Решение № 4762 от 01.09.2020 г. по адм.г. № 2784/2020, 2. отг., 28. с-в.

³⁵⁰ ВКС (2020). Разпореждане за образуване на т.г. № 2/2020 г.

правата на човека не бе поканена да представи писмено становище по делото.

През юли ЕСПЧ се произнесе по делото *Я. Т. срещу България*³⁵¹, като установи, че българската държава е нарушила правото на жалбоподателя на неприкосновеност на личния и семеен живот с произволния отказ на националните съдилища да допуснат промяна на данните за пола му в актовете и регистрите за гражданско състояние.

Здраве

През септември и октомври фондациите ГЛАС и „Билитис“ проведоха проучване за ефекта на пандемията върху ЛГБТИ хората³⁵². Интервюирани бяха 176 души от общността. Според резултатите 21% от участниците съобщават, че психичното им здраве се е влошило във връзка именно с пандемията и мерките за физическа дистанция, въведени през март.

През тази година Фондация „Сингъл степ“ стартира кампанията #endHIVbg, в рамките на която осигурява безплатно домашни тестове за ХИВ за период от 6 до 12 месеца, до изчерпване на наличните количества от безплатни тестове.

Свобода на изразяването, събранието и сдружаването

През 2020 г. във връзка с коронавирусната пандемия организационният комитет на „София прайд“ взе решение да не се провежда ежегодното шествие, предвид че то събира хиляди участници. Вместо това прайдът се случи виртуално. На 13 юни бе излъчен онлайн концерт чрез платформите Facebook и „Нетера“, където той бе гледан съответно от общо 18 000 и от 5000 зрители.

Паралелно с това в отговор на противоепидемичните мерки бе затворен офисът на „Рейнбоу хъб“ – първият български ЛГБТИ общностен център в София, който отвори врати едва преди две години – през 2018 г.³⁵³ Много от дейностите на центъра продължават да се провеждат онлайн.

През октомври бе обявено откриването на друго пространство, инклузивно към ЛГБТИ хората – „Дъ Степс“. Това също стана изцяло онлайн, предвид

³⁵¹ ECtHR (2020). *Y.T. v. Bulgaria*, no. 41701/16, Judgment of 9 July 2020, достъпно на: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-203898>. Вж. резюме на делото по-горе, в Глава 6. *Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията*.

³⁵² *Как се отразява COVID-19 пандемията на българската ЛГБТ+ общност?*, Фондация ГЛАС, 12.12.2020 г., достъпно на: <https://glasfoundation.bg/?p=9141>.

³⁵³ БХК (2019). *Правата на човека в България през 2018 г.* София: Български хелзинкски комитет. ISSN 2367-6922.

пандемията от COVID-19. Пространството се управлява от Фондация „Сингъл Смен“.

На 3 октомври в Бургас³⁵⁴ и на 10 октомври в Пловдив³⁵⁵ бяха организирани два протеста срещу хомофобското насилие на 27 септември в Пловдив³⁵⁶. На нито едно от двете събития не се стигна до стълкновения с контрадемонстранти. След събитието в Пловдив обаче двама членове на прекратилата дейността си организация „ЛГБТ Пловдив“ получиха публични заплахи чрез графити, изписани пред работното място на единия и пред бивше жилище на другия. Във връзка с втория случай е образувано досъдебно производство, като пострадалото лице получава правна помощ от Младежка ЛГБТ организация „Действие“.

Изводи и препоръки

ЛГБТИ хората в България се сблъскват с препятствия и негативно отношение, с каквито хетеросексуалните и цисгендърните хора не се срещат. Като основни проблеми се очертават уредбата на личните и семейните отношения на еднполовите двойки, защитата от престъпления и реч на омразата, правното признаване на ггендърната идентичност и защитата от принудително „лечение“ на междуполовите състояния при малолетни интерсекс лица. В тази връзка може да се посочат следните препоръки:

- ✓ Да бъде извършен задълбочен анализ на работата на КЗД по преписки по шестте основни признака от антидискриминационните директиви, включително с фокус върху работата в случаи на онлайн реч на омразата.
- ✓ В НК да се включат по-тежко наказуеми състави на деяния, извършени на основата на сексуалната ориентация или половата (ггендърна) идентичност на жертвата.
- ✓ Да се реформира Семейният кодекс и семейното право въобще в посока на уредба не само на отношенията, основани на брак, родство и осиновяване, но и на фактическите семейни отношения, в това число на еднполовите двойки.

³⁵⁴ Тийнейджъри в Бургас се събраха на протест срещу хомофобията, btvnovinite.bg, 03.10.2020 г., достъпна на: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/tijnejdzhari-v-burgas-se-sabraha-na-protest-sreshtu-homofobijata.html>.

³⁵⁵ Полицията в Пловдив все още е нащрек след напрежението на протеста срещу хомофобията, btvnovinite.bg, 11.10.2020 г., достъпна на: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/policijata-v-plovdiv-vse-oshte-e-nashtrek-sled-naprezhenieto-na-protesta-sreshtu-homofobijata.html>.

³⁵⁶ Вж. по-горе *Престъпления от омраза и реч на омраза*.

- ✓ Да се въведе уредба за ясна и облекчена процедура за промяна на гражданския пол в личните документи на лицата с установени трансджендър или междуполови състояния по административен ред, като процедурата е основана на принципа „обслужване на едно гише“.
- ✓ Да се въведе уредба, забраняваща и санкционираща хирургичното изменение на гениталиите на малолетни лица с междуполови състояния с цел утвърждаване на мъжки или женски пол на лицето.
- ✓ Да се застъпи пресечен (интерсекционален) подход при изготвянето на национални стратегии и планове за действие за различните уязвими групи, като се отчита многообразието на различни подгрупи по други признаци на уязвимост.

∴

Българският хелзинкски комитет (БХК) е независима неправителствена организация за защита правата на човека, основана в София през 1992 г.

Акцент в работата на организацията е отстояването на правата на най-уязвимите групи в обществото и системното наблюдение на ситуацията с правата на човека в България.

Годишният доклад на БХК за правата на човека в България се публикува от 1994 г. Той съдържа някои от по-значимите наблюдения на екипа на организацията за отминалата година.

ISSN 2367-6922

9 772367 692006 >